

3. **Jahresbericht** der Landes-Rabbinerschule in Budapest für das Schuljahr 1884—85. Vorangeht: Leben und Werke des Abulwalid ibn Ganah (R. Jona) und die Quellen seiner Schrifterklärung, von Prof. Dr. WILHELM BAEBER. Budapest 1885. 8o.

(Uit het *Jahresbericht* zullen wij in den *Nieuwsbode* het een en ander mededeelen.)

4. **Midrasch Tanchuma** [,] ein agadischer Commentar zum Pentateuch von Rabbi TANCHUMA ben Rabbi ABBA [,] zum ersten Male nach [9] Handschriften aus den Bibliotheken zu Oxford, Rom, Parma und München herausgegeben. Kritisch bearbeitet, commentirt und mit einer ausführlichen Einleitung versehen von SALOMON BUBER in Lemberg. Wilna, Druck und Verlag v. Wittwe & Gebrüder Romm. 1885. 3 deelen. 8o. — Ook met een Hebreeuwschen en een Russischen titel.

Wij stellen ons voor, deze werken in volgende afleveringen van dit tijdschrift uitvoerig te bespreken.

ISRAELIETISCHE
LETTERBODE.

DRIEMAANDELIJSCH TIJDSCHRIFT,

GEWIJD AAN

JOODSCHE WETENSCHAP, GESCHIEDENIS
EN LETTEREN,

ONDER REDACTIE

VAN

M. ROEST Mz.



ELFDE JAARGANG.

AMSTERDAM,

Van Es & Joachimsthal.

1885—1886.

INHOUD.

	Blz.
AD. NEUBAUER, Nachtrag zu Gedalja ibn Jachja . . .	1.
" " Der Siddur van Schabbetai Sofer aus Przemysl.	1.
" " Over de dialecten, die in Palestina ten tijde van Christus werden gesproken	4.
M. ROEST MZ., Het verhaal van een reis door een groot gedeelte van Europa in het eerste vierde der 18e eeuw, door een Israëliet. (<i>Vervolg en Slot.</i>)	21, 148. 73
J. D. WIJNKOOP, Essay on the signification of the ad- verb אז	41.
AD. NEUBAUER, Zur Frauenliteratur	62, 93. 87
" " Gedalja ibn Jachja's Commentar zu פרקי אבות	68.
Auszug aus einem Schreiben des Herrn Prof. D. KAUFMANN	70.
AD. NEUBAUER, Joseph ben Elieser ha-Sefardi	72.
L. PH. PRINS, Een paar opmerkingen	81.
Zwei Empfehlungsbriefe der Londoner Gemeinden für Ken- nicot und Bruns	82.
A. NEUBAUER, הושענות , Sizilischer Ritus.	86.
IS. REGGIO, Sonet auf Mendelssohn.	93.
M. GRÜNWALD, zur Etymologie des Wortes אשכול . . .	148.
" " Asarja ben Mose de Rossi	151.
A. NEUBAUER, kurze Notizen über Handschriften . . .	157.
" " Notizen aus Einbänden und gedruckten Büchern	166.
" " Varianten und Zusätze zu Jellinek's קונטרסים וידמיון	171.
" " Märtyrer-Liste aus MS. Oxford Opp. add. quo. 185	173.
Boekaankondiging	175.

Nachtrag zu Gedalja ibn Jachja

(*Letterbode*, X, S. 139 ff.)

von AD. NEUBAUER.

Gedalja's Commentar zu חזנות findet sich in der Bibliothek des Herrn Baron von Günzburg, n^o. 273,5. — Sein המשכיל ס' (vergl. Benjacob הספרים, a. v. שלשלת הקבלה, findet sich im British Museum, London, n^o. Add. 27001. Anfang אני גדליה בן לגאון דון יוסף בן לגאון דון דוד ו' יחיא זליל המחבר. בחרתי שזה הקונטרס יקרא שמו בישראל ספר המשכיל לפי שהמשכיל שיטכיל בו ישכיל היצר הרע וכל המקטרגים ויסתכל בג' דברים שהם הצריחה מהמדות רעות והקריצה אל הטובות וההשגחה על מדרגיהם וימלא חן ושכל טוב שהוא מראה טוב ויהיה משכיל לדיק מבית ומסגית בו ויסכל את עצת אחי התפלות וכל הוללים ושכלות ויהיה בכל דרכיו משכיל ומללי. Es folgt dann ein Gedicht, meist aus zusammen-
engesetzt, mit dem Acrostichon יחיא ייזראל

Der Siddur von Schabbetai Sofer aus Przemyśl,

mitgetheilt von AD. NEUBAUER.

Die Hschr. n^o. 42 im Londoner Beth hammidrasch enthält den Siddur mit Commentar dieses polnischen Grammatiker, geschrieben von ihm im Jahre 5374 = 1614. Wie es scheint, war dieses Exemplar zum Drucke bestimmt, denn man findet zum Anfange הסכמות, von R. Falk (Falek), Author des סמיט; von R. Joel, Author des צית חלל; von R. Nata, Author des מגלה עמוקות (dieser erwähnt, dass nur der Text mit Glossen des Schabbetai gedruckt sind, aber nicht der Commentar, wahrscheinlich in der ersten Lubliner Ausgabe, wie man weiter sehen

wird); von R. Samuel Edels, Author des מהרש"א; von R. Jesajah, Author des של"ה; noch von Andern, datirt 5377 = 1617; und von R. David Oppenheimer, datirt 5453 = 1693. Meir Kahana schreibt, dass zwischen 5377 und 5453 dieser nicht gedruckt wurde (die Dyhernfurter Ausgabe von 1690 ist ohne Commentar. Vergl. Steinschneider, Catal. Bodl., p. 334). Seine erste Anlage zum Siddur scheinen die Blätter und Glossen zu sein, die sich im Oxford Exemulare des Siddurs, Lublin 1572 (vergl. Steinschneider, op cit., p. 310), finden. Aus folgender Ueberschrift (fol. 2b, leider beschädigt) בְּשֵׁם שְׁמִי כְּהִיּוֹת הַדָּבָר ... זִמְנָה מִסְתַּבֵּב בְּאֶרֶץ פּוֹלִין ... כָּל עַד יִשְׂרָאֵל תּוֹלַעַת יַעֲקֹב אֲשֶׁר כָּתַב ... זִמְנָה מִסְתַּבֵּב בְּאֶרֶץ פּוֹלִין, scheint das erste Schriftstück unseres Schabbetai aus dem Jahre 1589 zu sein. Im Jahre 1591 schrieb er ein Gedicht zum Lobe des מֵשֶׁה (Steinschneider, op. cit., p. 2243). Im Jahre 1601 schrieb er folgendes (Lubliner Siddur, fol. 2a; beschädigt):

שמעיו מוסר.	אל תפרעו	ס תשמעו
בל תטול ס	פר אין משכון	לא תגרעו
תהיו נזה	רים בערבות	לא תפרעו
ישמור אלה.	הוא בטוח	לא יגיעו

זהו ה' יצחק ואלה שמות בני ישראל אשר באו מצריפט אל הארץ
עברת בן נפתלי שמו שלום ונחמן בן גמלי שמו שלום וזבדי בן
נחמן שמו שלום ושלום בן זכוריה שמו שלום ושלום בן שלום שמו שלום
ואלה שמות בני ישראל אשר באו מצריפט אל הארץ

Die Vorrede שבת וראיתי (Steinschneider l. c.) ist datirt 1610 יוס' ה' כ"ג יוס' אחד כסלו שנת יצ"א משי"ח לפ"ק und die Vorrede zur Capitel, überschrieben הערה לחזקים ולזמנים (Hschr. Beth hamm.) hat das datum יוס' א' ד' כסלו פרשת ויפגע במקום וילן. אין פגיעה אלא תפלה לפרט קטן אשרי כל רואיו יאמרו הסדור מוגה מאד.

Fol. 32b (Hschr. B. hamm.) liest man: שְׁבַח אֱלֹהִים אֶת: את השאלה אשר ייעדתי בהקדמה הכללית סוף פ' א' להעתיק כאן את השאלה אשר שאלתי דרך תימה מן הגאון מוהרר מאיר במהרר' גדליה כשהיה ר"מ ואזיד בק"ק לבזבז והשיב לי מה שהשיב וכתבתי לו שניתסתירת תשובתו בראיות ברורות ואחרי מות הגאון נדפסה תשובתו שהשיב לי בכלל שאר תשובותיו ושאלתי וסתירתי לא נדפסה ויראתי פן יבשלו רבים ח' ניסן בשנה המעוברת 1609 (in der Ausgabe 333. daher Steinschneider l. c. 1603) 1612 ist Schabbetai mit dem Buche שלשה ספרים (Krakau 8^o) beschäftigt. — 1616 schreibt er eine Note über זכרנו לחיים (Lubliner Siddur, Ende des 16. ms.), überscrieben ועתה בין כסא לעשור שלום לפ"ק קרא אחד מן החברים הזה.... את הקונטרסים הזה.... — 1622, als seine Bemerkungen zum הלל gedruckt werden, ist er noch am Leben. Das ist, glaube ich, alles was über Schabbetai bekannt ist.

Hinter den Gedichten und den beiden Vorreden (הקדמה)
פרטית... כללית) in der Hschr. des B. hamm. lesen wir folgende
bibliographische Stelle : בעזרת י"י המבדך : אחר שהגעתי עד הלום.
בזמנתי למלאות את הדברים. אשר בתחלת ההקדמה
נזכרים. להודיע מקום מוצא שנוי הנוסחאות אשר בסידורי תהייה
נמלאות. כי אם דבר לא מלצי אחדש. ולא אכתוב דבר כי אם אשר אמר
בספרי הקודש. והם הספרים המדברים בענייני התפלות. להודות ולהלל
ליושב תהלות והם : הגמרא. ורשי. ותוספות. ופרקי רבי אליעזר.
והרמבם. והרוקח. וספר המנהיג. והראש. וספר מנורת המאור. וספר
אדם וחיה. וטור א"ח עם הגהות של מהרר אברהם מפראג ועם בית
יוסף. והשלחן ערוך. והאגדה. וספר חסידים. וספר תניא. וספר כל בו.
והאבודרהם. והאגור. וספר לדה לדרך. ותשובות ר' ווייל. והמהריל
והמנהגים. ומעייני הישועה. ומאמר השכל. ולב אבות. ונחלת אבות
ומילי דאבות. וחסדי אבות. ופרקי משה. ומדרש שמואל. גם מספרי
האחרונים. כגון ספר אות אמת. ותשובות מהרשל. וספר לבוש מלכות
וספר מטה משה. וספר עמק דברה. וספר חכמת משה. וספר לחם רב.
והרבה כאלה : גם בקשתי ומלאתי הרבה דקדוקי תפלות בספר הזהיר.
ובתקוני זוהר. ובספר הרקנטי. ובספרי צעל הפרדס. וספר כנפי יונה.

v. J. unvollst. Der Verf. über den Ausbruch
des Goldschmelzens.

Auf der anderen Seite :

זהו שהמקדק גדול האלוק מהרר שצתי פקח עיני עזרים אשר היו ממשמשים באפילה כעורים בדקדוק. קריאת דברי התפלה בדגשות ורפיון נח ונע טעו ונזכו. בין ימין ושמאל לא ידעו ולא יבינו בחשיכה יתהלכו. וכן קס האלוק הגל. והגיה סדורי הצרכות והתפלות. הן בנקודות הן בנוסח המלות לכבוד האל נורא עלילות. להללו בכל מיני תהילות. הגיהו מסדור ישן נושן. מתוקן המקובל שהיה נמצא ביד הגאון הגדול מוהרר שלמה לוריא ז"ל שאותו הסידור היה מוגה ומתוקן ע"פ הרבה ספרי המדקדקים ונוסחאות מגדולי הקדמונים ועוד הוסיף נוסף משלו כבוד אומר כולו ולעזרת ה' ילאו הגבורים המה גאוני עולם אשר החזיקו יד האלוק הגל כאשר נדפס בק"ק פראג כדי לזכות בהם את הרבים עד אשר נמכרו כולם ולא נמצא א' צעיר ושנים במשפחה שיהיה תחת ידם זה הסדור ככל אזכרו בגבר חללינו להביאו לבית הדפוס מוגה מסידור האלוק הגל ומתוקן מכל טעויות ע"י המדקדק הגדול אשר בעלמו הגיה מחדש ויהי נועם ...

Es folgen dann noch einige Sätze (jüdisch-deutsch) um den Druck zu loben.

Ob der ganze Siddur gedruckt wurde, ist mir nicht bekannt; aus obigen הסכמות (S. 1,2) scheint dies nicht hervorzugehen; in späteren Ausgaben wird die ältere nicht erwähnt. Schabbetai scheint aber noch am Leben gewesen zu sein im Jahre 1628, da er ohne ז"ל zweimal auf diesem Blatte genannt wird. Sein Commentar ist noch immer der Mühe werth herauszugeben, wie man das aus dem Specimen zur הגדה (abgedruckt in der Ausgabe הגדה של פסח mit englischer Uebersetzung, von Rev. B. Spiers, ליינ in London und L. Grojewsky, London 4^o. 1875) beurtheilen kann. Seine Noten zu David Kamchi finden sich nach Roest (Rosenthal's Catal., p. 1177) in dieser Sammlung als Autograph.

וספר תולעת יעקב. וספר סדר היום. וספר הכוונות להארי ז"ל וכיוצא בהם : גם בקשתי ומלאתי את שאהבה נפשי הרבה מחזורים וסדורים ישנים כתובים בקלף. גם אנה אלהים לידי את הסדור כתוב בקלף אשר רוב פירושו מיוחס לר' יהודה החסיד. ומתוך אותו הסדור הועתק רוב הפירוש הגדפס בסדורים באות אות חוץ מה שהעתיק מסדורי של מהרר' הירץ ומהאבודרהם ומפי' הרדיק בפסוקים. גם את זה עשה האלהים והמליא לידי את הסדור שכתב לעלמו הגאון מהרש"ל וכבר היה אותו הסדור בירושלים תב"צ ביד הגאון מהרר' ויעל ז"ל כי הוא היה חתנו של מהרש"ל ז"ל ועתה הוצא אותו הסדור לידי ומלאתי בו דקדוקים וחידושים מאשר מצא הגאון ז"ל בסדורים ישנים שהביא בדבריו כגון סדורו של רשי"י ורמ"ח ורא"ק. ור"י ברונא. ור' אביגדור קרא. והרבה כאלה הגאונים שהביא הגאון מה שמצא בסדורים שלהם. ולפעמים כתב סתם ספרים מדויקים אכתוב את כל אחד בשמו במקומו אי"ה. ובצואי לק"ק פראג להדפיס הסדור מלאתי בציה של הגדיב בה' מרדכי מייזל סדור ישן נושן כתוב בקלף ובו הרבה חדושים ואזכרם במקומם אי"ה. וגם עיינתי ומלאתי הרבה דקדוקים בספרי הראש"ע. ובספר הזכרון של ר' יוסף קמחי. והמכלול להרד"ק. והמתורגמן. והתשבי. ואחרון חביב המקובל האלהי הגאון החסיד מהרר' מנחם עזרי' הנקרא עמואל בתשובותיו ובכתביו שכתב אלי. ובסדורי ספרד ובסדור מהרר' הירץ. ובסדור שהגיה מהרר' אברהם מפראג ונדפס שם שנת רע"ז כולם הם לאחדים בידי לברר מהם הנוסח האמת. ז"ל

Es wird vielleicht für Bibliographen interessant sein, folgender gedruckter Titel, der sich in dieser Hschr. auf einem losen Blatte findet, zu besitzen. ופרקי אבות והושענות ומערכים ושיר היחוד מוגה מאד עם תוספת הרבה חדושים ודינים ומנהגים ומתגים לא נדפסו בסדורים אחרים הגיהו המדקדק הגדול האלוק מהרר' שצתי סופר מפרעמסלא ונוסף שמתוקן כל הטעו על פי לוא הטעו מן הראשונים ונוסף על זה הוצא לידיו כתיבת ידי המדקדק אשר בעלמו הגיהו מחדש גם לקחנו אנשים חשובים אשר יש להם יד ושם בחכמת הדקדוק לתקן כל הטעויות אשר נפלו בחדשים וגם ישנים והרואים את שניהם יצחרו הטוב צעיניהם נדפס פה ק"ק לוצלן תחת ממשלת אדונינו המלך זיגמונד השלישי יר"ה על ידי לבי דר אברהם קלונימוס יפה ז"ל בשנת בי יבא שילה לפ"ק.

Over de dialecten, die in Palestina ten tijde van Christus werden gesproken.

Naar het Engelsch van Dr. AD. NEUBAUER ¹⁾.

Men heeft altijd aangenomen, dat de taal der Joden in Palestina na hun terugkeer uit de Babylonische gevangenschap, tot aan de verovering van Palestina door de Arabieren, was voor een deel het nieuw-Hebreeuwsch (zooals het wordt aangetroffen in de Misjna, in de Hebreeuwsche stukken van den Talmood en in de Midrasjiem), voor een deel een Arameesch dialect, vermengd met Hebreeuwsche woorden en vormen. Werden deze twee dialecten gelijktijdig gesproken door alle klassen en in alle gewesten van Palestina, of heeft het eene dialect de baan geruimd voor 't andere, en, zoo ja, in welk tijdperk? Wij zullen trachten in deze verhandeling een antwoord op deze vragen te geven. Doch alvorens tot ons onderzoek over te gaan met behulp van de weinige documenten, die ons ter beschikking staan, moeten wij de meeningen in herinnering brengen, die gedurende de laatste honderd jaren te berde zijn gebracht over de taal, die door Jezus en zijn onmiddellijke leerlingen gesproken werd.

Isaac Voss ²⁾ was de eerste, die beweerde, dat het ongerijmd was te onderstellen, dat Judea alleen zou hebben kunnen ontsnappen aan het lot der landen, door de wapenen van Alexander den Groote veroverd, en het zijn eigen taal zou behouden hebben in plaats van die des veroveraars aan te nemen, en hij kwam diensvolgens tot het besluit, dat het Grieksch de éénige taal was, die sedert Alexander in Palestina gesproken werd.

1) *Studia Biblica* (Oxford 1885), N^o. III, p. 39 seqq.

2) *De oracul. Sibyll.*, p. 290; *Resp. ad iterata P. Simon object.*, p. 375; *Resp. ad obj. theol. Leyd.*

Voss werd op den voet gevolgd door Diodati ³⁾, die tracht te bewijzen, dat de moedertaal der Joden, ten tijde van Jezus het Grieksch was, bekend onder den naam van de Helleensche taal. Bernard de Rossi ⁴⁾ heeft aan de weerlegging van Diodati een bijzondere monografie gewijd, waarin hij betoogt, dat de taal der Joden ten tijde van Jezus en door dezen zelve en de apostelen gesproken, geen andere was dan het vermengde dialect, door De Rossi Syro-Chaldeeuwsch genoemd; volgens hem was de Helleensche taal in Palestina niet in zwang. De Rossi's verhandeling werd in het Duitsch vertaald, met aantekeningen, door Pfannkuche ⁵⁾, die zijn conclusiën ten volle omhelsde. De onmogelijkheid van het denkbeeld, dat Grieksch de éénige taal der Joden ten tijde van J. was, werd natuurlijk eerlang erkend, en door prof. Paulus te Jena werd een compromis voorgesteld ⁶⁾. Hij nam aan, dat de algemeen gesproken taal der Joden ten tijde van J. inderdaad een Arameesch dialect was, maar het Grieksch was tegelijkertijd zoo gemeenzaam in Palestina, en meer in het bijzonder in Galilea en Jeruzalem, dat J. en zijn leerlingen er geen zwaarigheid in vonden, om het in hun openbare redevoeringen te bezigen, wanneer het hun paste. De argumenten van prof. Paulus, die ik niet in hun geheel kan me-

3) *Dominici Diodati J. C. Neapolitano de Christo graece loquente exercitatio*, Neap., 1767.

4) *Della lingua propria di Cristo e degli Ebrei nazionali della Palestina da' tempi de' Maccabei*, Parma, 1772.

5) *Ueber die palästinische Landessprache in dem Zeitalter Christi und der Apostel, ein Versuch, zum Theil nach de Rossi entworfen*, von Heinrich Friederich Pfannkuche (in Th. VIII van Eichhorns *Allgemeine Bibliothek der biblischen Litteratur*, S. 365—480). De Engelsche vertaling, door John Brown, in *Clarks Biblical Cabinet*, 1832, vol. II, p. 1—90.

6) *Verosimilia de Judaeis Palaestinensibus, Jesu atque etiam Apostolis non Aramaea dialecto sola, sed Graeca quoque Aramaizante locutis*. Particula prima et altera, Jenae, 1803. Deze twee verhandelingen zijn zeer zeldzaam geworden. 't Is mij niet gelukt ze te zien. Haar inhoud is ons door De Sacy's verhandeling bekend geworden.

dedeelen, doch waarvan wij sommige later zullen vermelden, werden zonder groote moeite door Silvestre de Sacy weerlegd ⁷⁾. De twee verhandelingen van prof. Paulus en de aanmerkingen van Hug ⁸⁾ over de Grieksche taal in Palestina, heeft dr. Roberts ⁹⁾ verwerkt in één deel, waarvan het eerste stuk tot titel heeft „On the language employed by our Lord and his disciples” (over de taal, door onzen Heer en zijn leerlingen gebruikt). De conclusie van dr. Roberts, die door dr. Böhl ¹⁰⁾ wordt saamgevat in de volgende woorden: „Chr. sprak grootendeels in 't Grieksch, en maar nu en dan in 't Arameesch”, verschilt maar weinig van die van Paulus. Het kon ons te ver voeren, indien wij de gevoelens mededeelden van de verschillende schrijvers van „Inleidingen” tot de studie van het N. Testament, en waarin natuurlijk ons onderwerp besproken wordt; wij kunnen slechts de aandacht vestigen op bijzondere monografiën en opstellen. Uit den laatsten tijd mogen vermeld worden de verhandelingen betreffende de taal van J. door Renan ¹¹⁾, dr. E. Böhl ¹²⁾ en prof. Franz Delitzsch ¹³⁾; allen scharen zij zich

7) S. de S. (Silvestre de Sacy), *Littérature orientale*, in Sect. I, p. 125—147 van *Magasin encyclopédique*, etc., rédigé par A. L. Millin, Paris, 1805.

8) *Einleitung in den Schriften des neuen Testaments*, von Joh. Leonhard Hug, 3te Aufl., Th. 2, S. 44 ff.

9) *Discussions on the Gospels, in two parts*. Part I. (zie hierboven in den tekst). Part II. *On the original language of St. Matthew's Gospel, and on the origin and authenticity of the Gospels*. By Alexander Roberts, 2d ed., 1864.

10) *Forschungen nach einer Volksbibel zur Zeit Jesu und deren Zusammenhang mit der Septuaginta-Uebersetzung*, von Eduard Böhl, Wien, 1873, S. 3.

11) *Histoire générale et système comparé des Langues sémitiques, première partie, Histoire générale des Langues sémitiques*, 3e éd., Paris 1863, p. 224 seqq.

12) Zie noot 10.

13) *Saat auf Hoffnung*, Jahrg. XI, Heft 4, S. 195 ff., von F. D. (Franz Delitzsch) en in *The Hebrew New Testament of the British and Foreign Bible Society. A contribution to Hebrew philology*, by Prof. Franz Delitzsch, Leipzig, 1883, pp. 30 en 31.

aan de zijde van De Rossi en De Sacy en houden staande, dat de taal der Joden in Palestina een soort van Hebreeuwsch was.

Indien men kon aannemen, dat de Joden gedurende de Babylonische gevangenschap de *Jehoediet*-taal (zooals Jesaja ¹⁴⁾ haar noemt, in tegenstelling van het *Aramiet* der Assyriërs) langzamerhand vergeten of haar opzettelijk voor het Babylonisch-Arameesch dialect opgegeven hebben ¹⁵⁾, dan kon de vraag betreffende de taal, door hen ten tijde van Hillel en J. in Palestina gesproken, gemakkelijk opgelost worden: het zou natuurlijk een dialect zijn, nabijkomende aan dat van de *Targoemim*. Doch hiertegen rijzen eenige bedenkingen. In de eerste plaats, is het nauwelijks aan te nemen, dat de korte duur van de Babylonische ballingschap voldoende zou geweest zijn om een natie geheel haar taal te doen verwisselen, zelfs wanneer de beide talen tot denzelfden taalstam behooren, zooals toch buiten kijf het geval is met het Hebreeuwsch en het Arameesch. Hadden de Joden niet hun eigen dialect mede naar Palestina teruggebracht, en spraken zij Arameesch in plaats van *Jehoediet*, dan ware er voor Nehemia geen aanleiding geweest te zeggen ¹⁶⁾: „En hare kinderen spraken half in de taal van Asjdod en konden geen Jehoediet spreken, maar overeenkomstig de taal van elk volk.” Ten anderen is de taal, waarin de profeten der ballingschap, zoowel als Ezra en Nehemia, tot de Joden spreken, nog goed Hebr. en in sommige opzichten zelfs klassiek Hebreeuwsch. Het grootste deel van degenen, die naar Jeruzalem zijn teruggekeerd, moet derhalve Hebreeuwsch gesproken hebben, zeer waarschijnlijk min of meer vermengd met Arameesche woorden, doch in grammatisch opzicht niet zoo vervormd, dat men het Arameesch kon noemen. 't Is daarom te betwijfelen, of de woorden „En zij

14) Jesaja XXXVI.11; 2 Kon. XVIII.26.

15) Zie *Biblisches Realwörterbuch* etc., ausgearbeitet von Dr. Georg Benedict Winer, artikel *Sprache* (3e uitgave, 1848, Bd. II, S. 499).

16) Nehemia XIII.24.

lazen in het boek in de leer van God duidelijk, en gaven den zin, zoodat zij het gelezene verstonden" ¹⁷⁾ toepasselijk zijn, zooals in den Talmoad ¹⁸⁾ wordt beweerd, op het begin van een 'Targoem. Gelijk in menig ander voorbeeld, hadden de rabbijnen, door het aldus te verklaren, hun eigen tijd op het oog, toen het lezen van den Targoem een algemeen gebruik was (de eerste eeuw vóór de gew. jaart. of iets later ¹⁹⁾). „Den zin der wet geven" ²⁰⁾ mag en moet waarschijnlijk betee-kenen: „een exegetische verklaring geven", hetgeen te allen tijde voor het volk in 't algemeen noodzakelijk was. Het Hebreeuwsch van het boek Esther, dat buiten kijf na de gevangenschap geschreven werd, zeer waarschijnlijk om algemeen gelezen te worden, en niet alleen voor weinige geletterden, vertegenwoordigt de taal, gesproken door de naar Jeruzalem teruggekeerde Joden. Dezelfde taal (hoewel gewis verminkt) vinden wij mede in de boeken der Kronijken. 't Is mogelijk, dat een gering getal der tien stammen, dat zich bij de bannelingen op hun terugkeer naar Palestina aangesloten had en veel langer met Arameesch sprekende volken vereenigd was geweest, de Hebreeuwsche taal vergeten had, indien het die ooit gesproken heeft. De Efraïmitische Joden, die buiten kijf een groot deel der Samaritanen hebben gevormd, kenden maar weinig Hebreeuwsch toen de bannelingen naar Palestina zijn teruggekeerd ²¹⁾. Doch voor deze Arameesch sprekende minderheid zullen wel Ezra en Nehemia geen Targoem gemaakt hebben in

17) Aldaar, VIII. 8.

18) Zie de plaatsen in *Targum Onkelos*, herausgegeben und erläutert von Dr. A. Berliner, Berlin 1844, Th. II, S. 74.

19) Zie aldaar, S. 89 en *Die gottesdienstliche Vorträge der Juden, historisch entwickelt*, von L. Zunz, Berlin 1832, S. 8.

20) Nehemia VIII. 8.

21) Zie *Biblisches Realwörterbuch* (geciteerd op bl. 9, noot 15), artikel *Samaritaner*, en *Fragments of the Samaritan Targum*, by J. W. Nutt, London, 1878.

den drukken tijd van het herstel der Mozaïsche instellingen onder de nieuw-aangekomenen. Bij gevolg moeten wij tot het besluit komen, dat ten tijde van Ezra en Nehemia het Hebreeuwsch nog algemeen in Judea, en vooral in Jeruzalem gesproken werd.

Hoewel een groote kloof bestaat tusschen het Oude Testament (met uitzondering van Esther, de Kronijken en den Prediker) ²²⁾ en de Misjna (wij bedoelen de vroegste gedeelten ²³⁾ der Misjna, dagteekenende van de tweede eeuw vóór de gew. jaart.), als belangrijke documenten in de taal door de Joden gesproken (niet van de apocryfe boeken, die in de oorspronkelijke taal bestaan), mogen wij toch, volgens de beste critici, verzekeren, dat het boek van Sirach oorspronkelijk in het Hebr. was geschreven ²⁴⁾. Wel is waar citeert de Talmud spreken uit dit in 't Hebr. en in het Arameesch ²⁵⁾, doch het is buiten eenigen twijfel, dat de laatst bedoelde citaten vertalingen zijn uit 't Hebr., in een lateren tijd vervaardigd, toen het Arameesch de taal der meerderheid was geworden. Hetzelfde was het geval met het boek Tobias, waarvan een Arameesche vertaling onlangs werd

22) Dat de Prediker een geschrift is uit den tijd van den tweeden tempel is nu algemeen aangenomen, b.v. door prof Delitzsch en den Deken Plumptre.

23) Zoodanig is het vroegste gedeelte van het traktaat *Abot* (zie Dr. Ch. Taylors uitgave, Cambridge, 1877); een gedeelte van het traktaat *Joma* (zie J. Derenbourg, *Essai de restitution de l'ancienne rédaction de Masséchet Kippourim*, *Revue des Études juives*, t. VI, p. 41 seqq.); en menig ander gedeelte (zie de voortreffelijke verhandeling van dr. D. Hoffmann, onder den titel: *Die erste Mischna und die Controversen der Tannaim*, Berlin 1882; *Jahres-Bericht des Rabbiner-Seminar zu Berlin pro 5642, 1881—82*).

24) Zie *Real-Encyclopädie für protestantische Theologie und Kirche* etc., herausg. von Dr. J. J. Herzog und Dr. G. L. Plitt, Leipzig 1844, S. 67—84.

25) *The Book of Tobit, a Chaldean text* etc., ed. by A. Neubauer, Oxford, 1878.

uitgegeven naar een ééinig handschrift in de Bodleiaansche bibliotheek²⁶⁾. Uit de boeken der Makkabeën vinden wij geen citaat in de Talmoedische literatuur. De titel „Rol der Hasmonen”, door een rabbijn der 10de eeuw²⁷⁾ daaraan gegeven, zal betrekking hebben op een oorspronkelijken Hebreeuwschen of Arameeschen tekst. Inderdaad is „Rollen der vastendagen” de titel van een in het Arameesch geschreven traktaat²⁸⁾. Origenes²⁹⁾ geeft een anderen titel aan het oorspronkelijke boek der Makkabeën, namelijk *Σαββὴν Σαββανὴ ἐλ*, over welks beteekenis de critici het niet eens zijn. Sommigen beschouwen het als Arameesch, met de beteekenis van of de weerspanning der van God weerspanningen³⁰⁾ of „genealogie” of „geschiedenis” van den prins der kinderen van God³¹⁾; anderen verklaren het uit het Hebreeuwsch: „Boek van het geslacht van den vorst der zonen van God”³²⁾. Hoe het hiermede ook zij, al ware de titel inderdaad Arameesch, dan zou dit nog niet bewijzen, dat het boek zelve oorspronkelijk in deze taal geschreven was. Het Arameesch kon, evenals zulks bij Sirach het geval is, een latere vertaling uit het Hebreeuwsch zijn. De weinige woorden op de munten der Hasmonen zijn Hebreeuwsch³³⁾. Wij lezen

26) *מגלת בית חשמונאי*. Zie הלכות גדולות (מ' סופרים) door Simeon uit קייארא (Kajjar?), uitg. Venetie, 1548, fol. 141d.

27) *מגלת העניה*. Zie *Essai sur l'histoire et la géographie de la Palestine d'après les Thalmuds*, etc., par J. Derenbourg, partie I, p. 439 seqq.; *Geschichte der Juden*, von H. Graetz, Bd. XIII (3. Ausg.), S. 597 folg.

28) Zie Eusebius. *Hist. eccl.* VI. 25.

29) *סרכת סרכני אל*. A. Geiger, *Urschrift*, etc., Breslau, 1857, S. 205.

30) *שרכת*. Jahn en Grimm (zie Curtiss, *The name Machabee*, Leipzig, 1876, p. 30).

31) *ספר בית שר בני אל*. Zie J. Derenbourg, a. w. p. 450 seqq.

32) Zie *Coins of the Jews*, by Frederic W. Madden (vol. II van *The International Numismata Orientalia*, London, 1881).

daarop *לנאולת ירושלם*, „verlossing van Jeruzalem”, en niet *לפורקנא די* of *לנאולתא*, maar er komen woorden op voor, die niet bijbelsch zijn, zooals *חרות* „vrijheid”. Ware de gesproken taal destijds een Arameesche geweest, en niet het nieuw-Hebreeuwsch, dan zouden, onzes erachtens, de Makkabeesche vorsten op hun munten of zuiver bijbelsche of Arameesche woorden geslagen hebben. Daar zij noch de eene noch de andere taal gebezigd hebben, mogen wij het als zeker beschouwen, dat de volkstaal, althans in Jeruzalem, en misschien ook in Judea, het nieuw-Hebreeuwsch was. Dit gevoelen wordt bevestigd door de taal, waarin de ethische spreken, die, naar ik geloof, als een volkslectuur mogen beschouwd worden, geschreven zijn³³⁾. In de verzameling, bekend onder den naam *Pirke Abot*³⁴⁾, waarin elke spreuk wordt vermeld met den naam van haar schrijver, vinden wij, dat van de vroegste, die van de mannen der groote synagoge, tot die verbonden met den naam van Hillel, alle geschreven zijn in nieuw-Hebreeuwsch, met een trapsgewijze vermeerdering van nieuwe woorden. Alleen van Hillel vinden wij spreken en in het Hebreeuwsch en in het Arameesch.

Evenzoo zijn de haggadisch-homiletische literatuur over den Pentateuch en de profetische lessen, voorkomende in de *Mechilta*³⁵⁾,

33) Toen Mozes wonderen voor Farao zou doen, zeide deze, volgens den Talmoed tot hem: »wilt gij stroo brengen naar Afrain, potten naar Kefar Chananja [חנא Kefar Anan], wol naar Damascus, toovenaars naar Egypte.” *תכן אתה מכנים לעפריים*. *קדירות לכפר חנניה נחמין ברמשק דרשין במצרים* (*Midrasj Beresjiet rabba*, kap. 86; *Babyl. Talmoed, Menachot*, fol. 85a. Zie Dukes, *Rabbin. Blumenlese*, N^o. 650; Moïse Schul, *Sentences et Proverbes du Talmud et du Midrasch*, Paris, 1878. N^o. 322.

34) *פרקי אבות*, *Sayings by the Jewish Fathers*, etc., by Charles Taylor, Cambridge, 1877.

35) *Mechilta* (*מכילתא*) *de R. Ismael*, herausgegeben mit Noten, Erklärungen, Indices und einer ausführlichen Einleitung versehen von dr. Friedmann, Wien 1870. Dat boek bevat uitleggingen op Exodus.

de *Pesikta* van de Haftarot ³⁶⁾ en de *Sifré* ³⁷⁾ schier doorgaans in nieuw-Hebreeuwsch. Homiletische uitleggingen nochtans zijn gewoonlijk bestemd voor het volk in 't algemeen, en niet voor de geleerden. De casuïstische beslissingen, neergelegd in de Misjna (waarvan het grootste deel van 200—5 vóór de gew. jaart. was geschreven ³⁸⁾), de *Tosifta* ³⁹⁾ en de *Sifra* ⁴⁰⁾ zijn mede geschreven (met uitzondering van een gering getal passages) in nieuw-Hebreeuwsch ⁴¹⁾. En zeker zijn deze niet alle geschreven voor de scholen. De voorschriften betreffende sabbat- en feestceremoniën ⁴²⁾ en van de gebeden ⁴³⁾ dienden tot een gids

36) De *Pesikta* (פסיקתא afdeelingen?) schijnt in de eerste plaats saamgesteld te zijn voor de lezingen uit de Profeten (Haftarot), die op bepaalde sabbatdagen vóór en na 9 Ab gelezen werden. Deze redactie bestaat nog in het handschrift der Bodleiaansche bibliotheek, Opp. Add. N^o. 97 (onze catalogus N^o. 152). Een andere, uitvoeriger redactie, toegeschreven aan R. Kahana, is naar de bekende handschriften uitgegeven door S. Buber, Lyck 1868. Een derde redactie, getiteld פסיקתא רבתי, „de groote *Pesikta*” is kritisch uitgegeven door M. Friedmann, Wien 1880. De voorredenen van deze beide *Pesikta*'s zijn zeer leerzaam. Wij kunnen hier in geen discussie treden over de onderlinge verhouding dezer drie redactiën. Vergelijk mede het voortreffelijke hoofdstuk over dit onderwerp door L. Zunz, in zijn werk *Die gottesdienstliche Vorträge der Juden historisch entwickelt*, Berlin, 1832, S. 266 ff. en 239 ff.

37) De *Sifré* (ספרי) bevat, evenals de *Mechilta*, uitleggingen op Numeri en Deuteronomium. De laatste en beste uitgave door M. Friedmann, Wien 1864.

38) Zie hiervoor bl. 10, noot 17.

39) *תוספתא*. Letterlijk, toevoegselen op de Misjna of een vermeerderde Misjna. Zie de uitgave van dr. Zuckerman, 1877—82.

40) *ספרא*. Dit boek, ook *תורת כהנים* genoemd, bevat uitleggingen op Leviticus. De beste uitgave is die door H. Weiss, Wien 1862.

41) Zie Z. Frankel, *Hodogetica in Mishnam*, etc. (in het Hebreeuwsch geschreven), Lipsiae 1859, p. 304 seqq.

42) Opgenomen in het deel der Misjna, dat *Moëd* heet.

43) Voornamelijk voorkomende in het traktaat *Berachot*.

voor het geheele volk; en zelfs de tempel-ceremoniën ⁴⁴⁾, alleen aan de priesters voorgeschreven, moesten ook voor de ongeleerde priesters ⁴⁵⁾ dienen, die ongetwijfeld het nieuw-Hebr. verstonden, als zijnde hun gebruikelijke taal. De discussiën tusschen de Sadduceëen en de Farizeëen, die, naar wij gelooven, woordelijk in de Misjna zijn medegedeeld, werden mede in nieuw-Hebreeuwsch gevoerd ⁴⁶⁾. De getuigen ter bepaling van de nieuwe maan werden door het synhedrin in het nieuw-Hebr. ondervraagd ⁴⁷⁾. De raad, door koning Jannaeus aan koningin Salome gegeven, om vrede te maken met de Farizeëen, is in 't Hebreeuwsch ⁴⁸⁾. Het discussieerende onderhoud in de scholen geschiedde in nieuw-Hebreeuwsch ⁴⁹⁾. Volksgezangen in den tempel en daarbuiten worden in hetzelfde dialect aange-

44) Voorkomende in het traktaat *Joma*.

45) כהן עם הארץ. Men onderstelt juist (*Misjna*, *Joma*, I. 6), dat de hoogepriester een ongeleerd man kan zijn.

46) *Jedajim*, IV. 4—8.

47) *Misjna* (uitgave Lowe), *Menachot*, X.5: השמש אומרים... אקצור והם אומרים לו קצור אקצור...; *Rosj ha-Sjana*, II.9: הכוה ראת או הכוה... ראינוהו בזמן וכליל עבדו.

48) *Babyl. Talmood*, *Sota*, fol. 22b: אל תתיראו מן הפרושים: ולא ממי שאינם פרושים אלא מן הצבועים שדומים לפרושים שמעשיהן מעשה זמרי ומבקשים שכר כפנתם.

49) In den Jeruzal. Talmood (*Pesachim*, VI.1, fol. 32a) wordt medegedeeld, dat de ouden van de familie Betera (destijds presidenten van het Synhedrin; zie Graetz, *Geschichte der Juden*, Bd. III. S. 714) vergeten hadden het voorschrift (*halacha*) betreffende het Paaschoffer, wanneer de voorbereidingsdag (ערב פסח) op een Sabbat invalt. Sommige leerlingen herinnerden hun, dat de Babylonier Hillel er was, die de scholen van Sjemaja en Abtaljon had bezocht en zeker in staat zou zijn mede te deelen, wat gedaan moest worden. Wij lezen alsdan het volgende: אמר יש כאן בכלי אחר וחלל שמו ששימש את שמעיה ואבטליון ידע אם פסח דוחה את השבת אם לאו איפשר שיש ממנו תוחלת שלחו וקראו לו אמרו לו שמעת מימך כשהל ארבעה אשר להיות בשבת אם דוחה את השבת... יבוא עלי כך שמעתי משמעיה ואבטליון.

troffen ⁵⁰). In den Talmoed wordt verhaald, dat de jonge meisjes, die op den Verzoendag in de wijngaarden gingen, verheugd het groote feest doorgebracht te hebben, in het Hebreeuwsch uitriepen: „Jonkman, hef uw oogen op en zie toe wie gij kiest. Vestig uw oogen niet op schoonheid, maar veeleer op geslacht en geboorte” ⁵¹). Van Mirjam, dochter van Bilga, die ten tijde der Makkabeën een aanhangster der Grieken was, wordt verhaald, dat zij het altaar in het Hebreeuwsch heeft toegesproken, zeggende: „*Δύκος, Δύκος*, gij hebt de welvaart van Israël verwoest, en hem niet bijgestaan in tijd van nood!” ⁵²). De galg, waaraan Nicanors hoofd en voeten waren opgehangen ⁵³), droeg, volgens den Talmoed, het volgende Hebreeuwsche opschrift ⁵⁴): „De mond, die in misdaad gesproken, en de hand, die zich in trotschheid heeft uitgestrekt.” Akten werden mede in nieuw-Hebreeuwsch gesteld ⁵⁵). Toen Simeon, de zoon van Sjetach, zijn collega Juda, zoon van Tabbaï, die ten tijde van de vervolging der Farizeën onder koning Jannaeus naar Alexandrië gevlucht was, naar het synhedrin terugriep, schreef hij in 't Hebreeuwsch het volgende: „Van mij Jeruzalem, de

50) Op den laatsten dag van het Loofhuttenfeest (den dag van het waterscheppingsfeest, Johannes VII. 37), reciteerden de priesters niet alleen gebeden en psalmen, maar zij spraken ook de volgende woorden uit: *אבותינו היו במקום הזה אחוריהם אל היכל*: „Onze vaderen waren in dit plaats, hun achteren naar den heilichdom.”

51) *Misjna*, Taäniet, IV. 12 *שא עיניך בחור וראה מי אתה* *כבוד אל תתן עיניך בנוי תן עיניך במשפחה*.

52) *Tosefta*, Soekka, kap. 4: *אתה הורבת את נכסיהם של ישראל ולא העמדתה להם בשעת צערן*; *Babyl. Talm.*, Soekka, fol. 56b *לוקם לוקם ער מתי אתה מכלה ממון של ישראל ואי אתה* *עומר להם בשעת הדחק*.

53) Josephus, *Antiquitates*, XII. x. 5.

54) *Jeruz. Talm.*, Taäniet, II. 13 *הפה שדבר כאשמה ודוד שפשמיה בגאווה*.

55) *Bab. Talm.*, Rosj ha-Sjana, fol. 18b *בשנת כך וכך לפלוני*, met betrekking tot den tijd der Makkabeën.

heilige stad, tot u Alexandrië, mijn zuster. Mijn echtgenoot woont in u en ik blijf eenzaam” ⁵⁶). Men kan het Latijn der middeleeuwen niet op een gelijke lijn stellen met het nieuw-Hebreeuwsch, want het Latijn is nooit door het volk gelezen, terwijl de Talmoedische literatuur volkselementen bevat uit de vroegere tijden.

Dat de Arameesche taal gelijktijdig met het nieuw-Hebreeuwsch in gebruik was, kan niet betwijfeld worden. Gedurende de heerschappij der Seleuciden, toen het Syrisch de officieele taal in Azië werd ⁵⁷), maakten vele Joden zich met de heerschende taal bekend, en door de Joden in 't algemeen werden natuurlijk technische termen overgenomen, zooals zulks later onder de Romeinen met het Grieksch het geval was. De Misjna maakt gewag van vaatwerk in den tempel met Arameesche ⁵⁸), doch ook met Grieksche opschriften ⁵⁹). Een tra-

56) *Bab. Talm.*, Sota, fol. 47a. *מני ירושלים עיר הקדש ליכי אלכסנדריא אחותי כערי שריו כתוכך ואני יושבת שוממה*. Hierbij zouden gemakkelijk meer toelichtingen bijgevoegd kunnen worden, doch wij houden die voor overbodig. Wij zullen slechts nog één enkel voorbeeld aanvoeren. Agrippa I was bekend als ienand, die de rituele ceremoniën ijverig in acht nam, het tegenovergestelde van zijn voorvaderen. Nu wordt in de Misjna (*Sota*, VII. 8) verhaald, dat, toen hij in den tempel de afdeeling omtrent den koning (Deut. XVII. 14 volg.) las en gekomen was aan de plaats (v. 15) „Gij moogt geen vreemdeling over u aanstellen, die niet uw broeder is”, hij tranen stortte (daar hij van Idumeesche afstamming was). De wijzen stelden hem gerust, zeggende: „Vrees niet, Agrippa, gij zijt onze broeder” *אל תתירא אנריפם אדוני אתה אדוני אתה אדוני אתה*. Zie mede J. H. Weiss, *Zur Geschichte der jüdischen Tradition* (in 't Hebr. geschreven), Wien (1871), I. p. 113, een uitmuntend werk, waarvan drie deelen zijn verschenen.

57) *Les Apôtres*, door Renan, p. 228.

58) *Sjekaliem* VI.6 *תקלין חרתין תקלין עתיקין* „sjekels van dit en van het vorige jaar”.

59) Aldaar III.2 *אלפא ביטא גמא* α, β, γ . Het woord Alpha wordt ook dikwerf in de Misjna gebruikt in den zin van

ditie vermeldt, dat de hogepriester Jochanan een hemelsche stem (*Bat Kol*), uit het heiligdom komende, vernam, die in 't Arameesch zeide: „de jongelieden, die oorlog voerden tegen Antiochus, zijn zegevierend”⁶⁰). Landverhuizers uit Babylonië en uit de noordelijke deelen van Palestina, waar Arameesche dialecten gesproken werden, droegen zeer waarschijnlijk bij tot de verspreiding van het Arameesch in Jeruzalem. Judea, vergeleken met Galilea⁶¹), schijnt een zuiverder Hebreeuwsch behouden te hebben. Een treffend voorbeeld wordt in den Talmoed⁶²) medegedeeld, dat tot toelichting kan strekken van de taal van Judea. Het woord *הרופה* werd in Judea gebezigd in den zin van *ארוכה*, „verloofd”; de radix heeft denzelfden zin in Leviticus XIX.20. Waarschijnlijk werd terzelfder tijd het gebruik van Targoems algemeen, en begon men het Arameesch te gebruiken in liturgische formulieren, zooals *Kaddiesj*⁶³) en het eerste stuk der inleiding tot de *Haggada*, of de geschiedenis van den uittocht uit Egypte, die op Paaschavond gelezen wordt⁶⁴). De juiste tijd van de vervaardiging dezer gebeden kan natuurlijk niet aangegeven worden, doch zeer waarschijnlijk behooren zij tot den tijd toen de Babyloniër Hillel zijn grooten invloed in de scholen verkreeg. Brieven, die Gamaliel (de Oude) tot de bewoners van Opper- en Neder-Galilea richtte over de bepaling van de nieuwe maan, waren

eerst, voornaamst. Tekoa is de Alpha voor olie (zie *Géographie du Talmud*, p. 129). Michmasj is de Alpha voor meel (aldaar, p. 154).

60) נצרו מליא דאגרו קרנא באנטוכיא, *Jeruz. Talm.*, Sota IX.13 (fol. 24b).

61) Zie verder.

62) *Babyl. Talm.*, Kiddoesjien, fol. 6a.

63) קריש, gebruikelijk in dagelijksche en feestgebeden.

64) הגדה, beginnende עניא להמא עניא „gelijk dit, was het brood der ellende”. Zie echter Landshuth, *מגיד מראשית* (Berlin 1855), p. III, die gelooft, dat het van Babylonischen oorsprong is.

mede in het Arameesch geschreven⁶⁵). Een trapsgewijze immigratie van Grieksch sprekende Joden uit Egypte en Klein-Azië voerde het Grieksch in Jeruzalem in, en het gebruik daarvan werd verder uitgebreid door aanraking met de Romeinsche beambten, en in een nog grooter graad door de Graecomanie van Herodes en zijn onmiddellijke opvolgers.

Derhalve vinden wij in de laatste eeuw vóór de gewone jaartelling de volgende waarschijnlijke resultaten betreffende de talen, die in het Heilige Land gesproken werden: 1. In Jeruzalem en misschien ook in het grootste deel van Judea, het nieuw-Hebreeuwsch, en een zuiverder Arameesch dialect was bij de meerderheid der Joden in gebruik. 2. De Galiliërs en de Joodsche immigranten uit de naburige streken verstonden alleen hun eigen dialect (natuurlijk nauw verwant met het Arameesch), tevens een gering aantal algemeen in zwang zijnde Hebreeuwsche uitdrukkingen, zooals spreken en gebeden. 3. De kleine Joodsch-Grieksche kolonie en sommige aanzienlijke personen spraken Grieksch, dat echter meer vertaald Hebreeuwsch dan eigenlijk Grieksch was, alzoo een Joodsch-Grieksch jargon. Al deze dialecten, meer of min vermengd bleven in gebruik tot den tijd toen de scholen van lieverledé waren overgebracht in Galileesche steden⁶⁶) (omtrent 150 na de gew. jaartelling), toen het Galileesch-Arameesch dialect verscheen in halachische discussiën en mede in aggadische verhandelingen. Te dien tijde hooren wij Juda den heilige de volgende meening uitspreken: „Waarom het *Soersi* (Syrisch in een ruimeren zin) in het land van Israël te gebruiken? Laat ons bezigen of de heilige taal of Grieksch⁶⁷). Met de

לאחנא בני גלילאה עילאה ולאחנא בני גלילאה תתאה שלומכן
(Tosefta, Synhedrin. kap. 2).

66) De scholen werden verplaatst van Jabneh in Judea naar Oesja, Sjefaram, Sepphoris en Tiberias in Galilea.

67) *Babyl. Talm.*, Sota, fol. 49b מרסי לשון מרסי — De heer Halévy (*Revue des*

heilige taal wordt hier bedoeld het nieuw-Hebreeuwsch of de taal, waarin de Misjna en gelijktijdige boeken⁶⁸⁾ geschreven zijn. Inderdaad wordt meer gewicht gehecht aan de kennis daarvan. De woorden „om er over (van) te spreken”⁶⁹⁾ worden aangevoerd, om aan te toonen, dat een vader zijn zoon in de heilige taal moet onderwijzen, als zijn eerste taal⁷⁰⁾. Een ander gezegde is: „Hij, die het land van Israel bewoont en de heilige taal spreekt, is zeker een erfgenaam te zijn der toekomstige wereld”⁷¹⁾. Dit nieuw-Hebreeuwsch was nooit onder de Joden uitgestorven, en wordt nog in onzen tijd gebezigd in exegetische en casuïstische verklaringen, en zelfs in correspondentiën, als éénig middel van algemeen verkeer onder de over de geheele wereld verspreide Joden⁷²⁾. (Wordt vervolgd.)

Études juives, t. IX. p. 10, note 2) denkt, dat onder het Talmuedische *Soers* verstaan wordt de taal van Asdod, of het Nabateensche dialect. Volgens zijn meening slaat het woord „bastaard” (ממזר, Zachar. IX.6) op de Nabateërs (zie *Studia Biblica*, 1885, p. 229).

68) Zie hierboven blz. 13 en 14.

69) Deuteron. XI.19.

70) *Sifré*, afdeeling עקב, § 46 (uitgave van Friedmann, p. 83a).

71) *Jeruzal. Talmued*, Sjekaliem III, op 't einde. Zie Dukes, *Nachbiblische Geschichte*, Heft I; *Die Sprache der Mischnah*, S. 10.

72) Zie ons verslag over *Talmudical and Rabbinical Literature* (vijfde jaarlijksche toespraak van den president aan de *Philological Society*, 1876, p. 37 seqq.).

Het verhaal van een reis door een groot gedeelte van Europa in het eerste vierde der 18e eeuw, door een Israëliet,

medegedeeld door M. ROEST Mz.

(Vervolg van bladz. 189, Jaargang X.)

ווייל נוסן איך מיין רייזשרייבונג וואס ווייטער ערפאדרין וויל. זא ווייל איך אויך שרייבן וואס מיין פארהאנדענע וואהר. דעמאלך איך מיט מיינס קומראטע 1) ניט קאנטי איזראלייטש קומין. ווייללין ער דיא איטאליאנישע שפראך ניט לערנן קאנטי אויך דעסינדוועגן אין איטאליע ניט לענגר בלייבן וואלט. אויך ווידר זיין רייז צורוק נאכיר ווין זענען וואלט. זא קאנטיין מיר אין דזע זאך ניט פרגלייבן. דאן איך וואלט נאך אין איטאליע בלייבן. אויך דיא איטאליאנישע שפראך לערנן. אלס נוסן דזע רעזולאציעס זא גשלאסן וואהר. וואר מיין קאמראטע זיין וויליג. זיין רייז צו נעהמען פון ווייטע צו שיק צו נאך דיא גרעניצן פון דאלמאציע. אויס דורך שטייאר מארק אויך איסטירייך נאך ווין צו קעהרן. איך אבר. גלייך איין גי-טרייאר קומפאניאן. אויס ניכט וואלט לאזן אלליין איזר דע מעהר רייזן זונדרין אייניגה ציגלייטונג צו געבן. צעליסטע דעראוועגן. אויס צו אן דיא קיסטין פון דאלמאציע צו קונפאיערין 2) זיליטין 3) זא אין צווייט טאג אויך נאכט. מיט איין נארד וועסטע ווינד איזר דיא האוויין. וואר איין פלעקן היסט פיר אן. היר וואהנטיין צוויי יודן. דארהייא איין רייז פרויא. גינאהט סיניארע שטעלע. וועלכע איר זון מיר וואר ציקאנד גיוועזן אין ניקלשבורג אויך ווין. גינאהט דאקטאר יאזעפף שטעלע. דיא פרויא פון אויסר זון פרייהלע. וואר יא זעהר ערפרייט. אויך ערווייז מיר זאלכי גרויס עהר. אויך גאב מיר איין צריק פון רעקומאדאציעס מיט אן איין דאקטאר קאנטי-רינג 4) צו פארווה. וועלכין וועג איך גיוועלט עס צו פאלגן. מיין קאמראט נעהט היר פון מיר אבשייד. אויך ציגאב זיך אויך רייז נאך ווין.

1) Kameraad (reisgezel). — 2) Vergezellen. — 3) Zeilden. — 4) Cantarini?

אלו אין רונדי. ווידר איין טאהר. אונ' ווידר דרייא פאשטייען. אלס
אפילרונט. וויא מן איין לערקיל ארום דרעט. זאל דא גאנץ שטאט
צשטיהט אין דרייא טאהרין אונ' ניין פאשטייען. דיא גריסטע אירין
אומקרייז. זעקס הונדערט פאסוס אדר שריט. פון יעדער דערא ניין
פאשטייען. אלוואר זיך מיטן אין דער שטאט נייגט איין טרעפליכער
שטארקיר טארין. אין מיטן פון איין טיפין גראצין. אלס מן זייא דזין
טארין שטיט. קאן מן זעהן אין ניין גאסין. אין דיא רונדי וועלכי יעד-
ווידרא גאס נעהמיט איהרא אויסענדא אויף דיא פאשטייען אודר
צוסינאוואהלין. אויך חזו אין מיטן פון יעדווידרי גאס איין פירעקינדיר
מארקפלאץ מיט איין וואשירצרונין. אין סומא אויך דא דעראגלייכין ניט
גיזעהן. אויך גר טיפה אויגראציני וואללין אונ' גראצין. דא זיא גר
פעטט איז. דרום זאל וואהל פרייזינוועהרט זיאל.

פון פאלמה גאס צו אויך גיקומין צו איין אלטי שיני אכטיקי שטאט.
מיט נאמין אונ' דיגא. אלהיר גיפונדיט מן גיוואלטיגי שטארקי
פאלאשטיין. דעראגלייכין פון רומא. גיבויאט פון גיוואלטיגי גרושי
שטיין. פון דען איצברעלייבסיל דער שטאט אקוויילעט. איין גרושי
מעכטיגי שטאט גיוועזין פון קיניג אטיילא. קיניג דער הונין. אין יאהר
פיר הונדערט ניין אונ' פירציג פרשלאפט גיווארדן. מן לעזיט אין דיא
היסטאריען. דא אין זעלציגרייט הונדערט פיקא אונ' דרייסיג טויזנט
מענשין זיין אין דער שטאט אקוויילעט גיוועזין. יענאנד נון איין
קליין דארף איזט. גלייך אויך צייעגין קאן. אונד אללי מענשין אומגי-
קומין. אונ' קיין שטיין איז איצבר געליצן.

דיא שטאט אונ' דיגא איז פון עלטיר גר פיל פרפאלין. וואופון ניט פיל
צשרייצין קאן וויילן מיין אויפגעטהאלט ניט לנג גיוועזין. גלייך
דיא שטאט שיפילצער. ליגט אן איינס פלוס. טאייא מענטשן אונ'
וויט. אונ' קוניאנג. זיינין קליינה שטעטכיס. אין אללי דזיה פלאצין
פאהרגימעלט וואונטן איצבראל יודן. איצבר ניט פיל. זאל אין גאנץ פריאל
ניט איצבר פונק הונדערט וואונטן. דיוש לאנדשאפט פריאל איז איין
לנד גרוש פון טריעסט צו נאך פאדוה דרייא הונדערט אונ' פופציג
מייל. איז זעהר וואלפיל פון לעצינשמיטל. איין צוקאל וויין. גלייך איין
טייטשה מאס. קאשט צווייא העליר. איין אייז איין העליר. זאל אויך דא
צרום אונ' זונשטין עסינשפיין. אללי אין אצאנדאנץ. אונ' דיא לייט זיין
גר צלעצט אונ' גוט פון הומער.

אויך נאכדעם אויך צו אכט טאג אלהיר מיט פלעזיר ציאל סיניער
לוציאל פרבראכט האטי. ציגאצ מיד צו שיק אונ' לאנגיט דזיה
קישטי זיילן נאך קאפא די איסטריי איין קלייני שטאט. דעם
קייזר צוזהערינדא. פון היר ווידר צו וואשיר נאך דיא קייזרליכה
זעשטאט טריעט. דזיה שטאט אויך קליין זינדא. ליגט הונד אין איין
שטיין קליפין צערג. אונ' אונטן מיט איין שיני זמפאוויין פרזעהן. דא
היר וואהל פופציג שיפין אין זיכרונג ליגין קענין. היר וואונטן אומ-
טרענט צוואנציג יודן. גר גרושי קויפלייט. אין וויין אונ' קארין. היר צין
אויך צו פוס גאנצין. איצבר דען ווייטציריסמטין וויינצערט מיט נאהמין
לעק. היר אויף דזין צערג וואקסט דער אידילה טיאהר וויין. דער
הייסט פערזיעק. וועלכער דעם טוקיאיר אין אונ' גריין. נאך איצבר
ווערדירט ווירט. איז אויך אלס נאך קייזרליכה גוטריין. אונ' ווייטער איין
אנדער צערגשטאט הייסט גורליא. וואונטן אומטרענט הונדערט צוואנ-
ציג יודן. אללי גר קויפלייט. גלייך צו טריעסט מיט וויין אונ' קארין.
זאל ציין אויך איצבר אייגין וואקסונג אונ' אקיר. פון היר צין אויך גי-
קומין. אן איין שטראס וואשיר. וועלכער מיר דער נאהמין אומציקענט
אלוואר קיין צריק נאך שיק וואהר. אונ' מוזט אויך. מיט איין פויאר.
וועלכער מיר אויף דען פוקל גאס. לאזין איצבר טראגין. דען איצס ווארין
ציקענט דיא אומטיפר וועג. דא שטראהמס היראיצבר גיפאסירט. קומט
אן איין גר קלייני שטאט מיט איין הוכי שאנץ אומגילאגין. זאמפט איין
מויאר. דא מן קיין איינציג הויז זעהן קאנט. איין איצבראויז אהנאיצבר-
ווינדליכה פלאץ. האט ניט מעהר אלס איין פארט דיא רונד דויר שטאט
איז ניט מעהר אלס פיקא הונדערט שריט. זאל הייסט גראדיזקה.
הערט אויך נאך דעם קייזר. דזיה שטאט גראדיזקה איזט איין
גרענלעפסטונג פון דעם קייזר. אונ' קומין מיר יענאנד ווייטער אויף
ווינציאנישין צודין. אומטרענט צווייא מייל פון דאנצין גיפינדיט אויך
איין וואונדערשין שטוק פון איין שטאט. וועלכי מיט איין צירקיל רונד אצ
גימאסין איז. איז איין וואונדערווערק. ערשט נייא אין יאהר פופלעסן
הונדערט דרייא אונ' ניינציג אנהיפאנגן צו צווארן. זאל הייסט פאלמא
נארוה. איז אויף פאלגנידא מאהיר גיבויאט. מן ציגינט צו צילין. איין
טאהר. אונ' דרייא פאשטייען. ווידר איין טאהר. אונ' דרייא פאשטייען.

1) Bastion, bolwerk.

וועלכע דיא יודן ניט אויפשפרעכין. אוי שטיין גיהואט. איך צווייפיל ניט
אודר זעלציג איז אורזאך פון זאלכיש גיוואלטיג גיציא צו ערהלטן.
דער אומליגנדיק פלאץ איז גטיילט אין פיר מארקפלעצן. מיט נאכהין
פילאזא די פרוטי. דא איז עפילמארק. פילאזא דעל ערצה.
איז גרינמארק. פילאזא סיניא רי הערינמארק. דיוור איז גלייך אין
זערה. נאך איז נאך איין פילאזא דעל דאגה. דא איז שפילמארק.
צייא ווינערנאכט זיין דיא פילאזא אלליג פאל מיט ליכט צו זעהן איילאך
אור אונ' מן פרקופט אליהאנד עסינשפיז צו מיטן אין דער נאכט.
דיוז שטאט איז גיציאט. דיא גנלי שטאט גיוועלצט אויף דיא גאסין.
גלייך אין אמטערדאם אויף דיא זערה (אונ' מן גיהט איזראל נעצין
דיא הייזר אונטער גיוועלציר. גלייך מן גיהט אין אמטערדאם דורך
דא אלטי מאניהויז דיוז איז גר שין. אל רעגניט עס נאך זא פיל.
מן גיהט אללי צייט טרוקין. אונ' דיהנט אויך זעלציג צייא הוכי זומר-
צייטן. גיהט מן אללי צייט אין שטיין זונדר זון. ווייט איז דיוז שטאט
מיט קלויסערס אונ' קולעשים וואוהל פרזעסן. פראליו וויל איך דערא
יודן אירע וואווינגין צשרייבן. וועלכע אציוונדרט. דאך מיטן אין דיא
שטאט מיט איין מוואר צרינגט. הייסט אויך גלייך אין פינעדיג
איין געטו. האט פיר טאהרין. זיין דרייטן אומטערנט פיר הונ-
דער יודן הייזר. מיט דרייט גרושי שולין. וועלכע גיהייסן ווערדן
דיא הוך דייטשי אונ' דיא שפאנישע אונ' אילטאליאנשי [sic]. דיא
ערשטי אונ' איז דיא גרעשטי אונ' שטעטי. היראין איז צו-
מערקין. דער קאשטין פון דיא ציכר מאזוס וועלכר פון צלויאין אונ'
ווייטן מערמירשטיין גר קונשטיג גיהואין אונ' ציווערקט איז. הירצייא
זיין פיר גרושי דיקי מערמיר. זיילין. וועלכע הצין גר פיל געלט גר-
קאשט. אונ' נאך דרייט איין גרושי דישפוט גיוועזן פון פאפין דא קלוס-
פיר סאנט יאנע. וועלכע דיוז זיילין פרעדענטיירטן אין אירע
קירכין. אונ' צייא דער יוסטיניע אצגשלאגן אונ' ציוונדין דא דיא יודן
הירצו דיא נאהשטי זיין גיוועזן אונ' זא גבליצין. איין מיינשט. וועלכר
דיוז ווערק פרא זעלציג טויזנט טוקאטין אין דרייט יאהרן פרפרעטיגט
האט. איז דא זעלציג יאהר גישטארצין אונ' האט אן דיא פאפין פון דען
אונ' גימעלטיין קלוסטר פראפראכין נאך דיוז ווערק. אויך איין זולכע

1) Hier wordt natuurlijk bedoeld de vroegere beurs aan het Rokin en
den Vijgendam.

ווייטער צין איך גיקומין צו דיא ווייטצריהמטי שטאט אונ' אוניווערסיטעט
פון שטודיע מיט נאהמין טרע וויזא. איין צירליכע ווינעליא-
נישט שטאט. מערה גיישטליך אלז וועלעליך. אונ' פון דאנן ווייטער נאך
דיא ווייטצריהמטי גרושי שטאט פאדוה. מוטר פון שטודיע די
מעדיקוס. אלוואר דיא דאקטארס אירן רוס אונ' נאזין הולין. דיוז שטאט
אירן רוס מוז איך וואש פיל אויפשפרייטן. וויילליך איך אליהר גאלנע
זעקס מאנהייט גיוועזן. אונ' אלז וואוהל אין אצאכט גיוועזן אונ'
גיאצטערוויהרט האצי. זא דא איך ציגינה פון אירע גריסע אנמער-
קונג צו געצין. אללי מענשין פון וויסנשאפט צייליגין. דא אירע גריסע
זיבן מייל ציטרעפט. איצר דיא פון ווינעליע. דא איך דיא גאסין
אירע לענגט. מיט אפלוויפנד פון פיר גאלני שטונדין מוז גי-
גאנגין ווערדין. איך זעפינדה אצר דיוז שטאט דעמאלד זא זא
גרושי איז. גר ווייט פאלק דרייטן. דיא אורזאך זאלי זיין דא אומטערנט
ניינציג יאהר גלייטן. איין שטארק פערשט רעגירט. דיא שטאט מיט
מענשין צירויצט האט. צייא דיא הונדרט צוויי אונ' צוואנציג טויזנט.
זא איז אויך אין קריגשטייטן ניט ציפרייאט גבליצין. איצר אלס זיין
גיוועזן צוויי אונ' דרייסיג ציוויכטע. וועלכע זוכטיין דיוז שטאט
גנץ אונ' גר צו פראהטיין. וועלכע זיין גיפאנגין גיווארדין. אונ' גיעקס-
קוטיהרט צייא אצינד אונ' דיא פיר אונ' צוואנציג אונ'. איין גלאק
שלאק צוויי אונ' דרייסיג שלעק מיט איין טרויאריגין קלאנק. גלייך מן
האט דיוז פראהטערט מיט שלעק טוט גישלאגין. איז דיוז איין איצג
גידאכטינס צייא דיא פאדיוואניר. היר איז אויך צו צימערקין דא
וואונדעליכע שטאטראטהוין. וועלכע אין איין גרושין מארקפלעצן זיך
פרונקט מיט איין גרושין זאל. וועלכר זאל מיט ווארהייט איז זיכר
לענגט צוויי הונדרט זעקס אונ' פופציג פוס. אונ' צרייט זעקס אונ'
אלציג פוס. דיא טירין וועלכע אומגעצין זיין מיט רוט אלצאסטיר שטיין
אונ' ווייטן מערמיר. זיין מיט פילי שיני אנטיקוויטעטין פון צילדר
אונ' לעטש אויזגיהוין. דא דערא ווערדיקייט אונ' קונשטרייכע אר-
צייט. דער אויטעהר הירצייא גידאכט ווערדיט. מיט נאמן ליוויאוס.
מן פרוצירט דא דיוז גצייא איינש פון דיא זיבן וואונדערווערקן דער
וועלט זיין זאל. וועגין דערא גריס. אלז אין איין זאל איין גיוועלצ
זונדר זיילן אודר פילארין זאל גיפונדירט זיין. מן זיכט אויך איצר איין
טיר. דען נאמין גאטש. מיט דיא פיר גיוועלכע העצערשי לעטירש.

צשרייצן מוז. ערשטנס וועגן זיינע גריסע אונז לירליכע גיבוא. צי-
שטיט אין פיר גלייכע טייערליין. ווארצייא יעדער טייל אין רונדער פלאץ
גיפונדן ווירט מיט איין טיפין צרונין. אין דער מיטן מיט שיני געלדי-
רייאן 1) אונז שטייט זיילליין ציירקלט. דוזה פיר טיילן זיין זאל גלייכ-
פארמיג. 2) איין פרעמדער זיך ניט ווייט צו אונטערשיידן אונד איזט איר
בייא איין גארע קוריעס ציבליטעהט 3). דיוזש איזט איין זאל פון
אלליגר גיהויליני מרמיר שטיין. אונז מיט צווייט הכי דיקי מרמיר
שטיינע זיילליין אין מיטן דען זאל. אונטערשטעהנט. דיוזר זאל איזט
אויף אללי פיר זייער פאל מיט ציכר פון גרושי ווערדי. אויך זיכט מן
אוס ענד פון דיוזש זאל אונטער איין פארשונג איין גשריבנע פינק.
ציכר מאזוס. גלייך בייא דענין יודן. דיוזש אלזי הכ חוץ זעלכשטין גי-
זעהן. אונז איר בייא דיוזש קולוסטר 4) איז איין גרושי קירך. פיהרט
דען נאחמין פון דיוזן קולוסטר סאכט יוסטינא. זייער וואהל אומ-
טרענט דריינן דרייא הוגדרט פאפין. אונז זייער גר רייך. איר איז אויך
נאך איין הויז אין פאדיווה. וועלכש הייסט קאס דיא צאש-
פאר דה. 2) איז איין הויז פון הוריקיגדר. וויילליין זעלביגה בייא דער
גיבוערט פון דער קיבאס גלייך נילר פיר דש הויז גלייגט ווירד. אונד
זאל פון דען ציוואהרר אויפגיטומען אונד אין דש הויז גיטומען. מיט איין
מינע אונד צויגאס פראגרט אונז גרוש גיבוערט. ווען זאל נוכן זאל גרוש
זיין זאל לערינט איין יעדער וואש ער זעלכשטין וויל. אונז בייא צשטע-
דיגן 3) יאהרן מוז ער זיין קאשט אלליין גוויינין אונז זוכין. וואש איר
מעדכס זיין. גשיכט אויף פאלגינדע מאהיר. אלז זאל צוס הייראטין
טויגליך. זאל קומט איינער. וועלכע איינע הצין וויל. זאל צרענגיט מן פינק
ארויז אין איין קאמיר אלליין. אונז מן פראגרט דענזעלכן וועלכר קומט
אוס צו הייראטין. וועלכע ער הצין וויל פון דיא פינק. אלז ער נוכן
אויזערווילט האט. זאל ווירט אויף גוויסין טאג דיא ציילאפט 4) צשטימט.
אין איין קאמיר. וועלכע אין דען הויז דער גשפילירט 2) מיט רוטין
דאמאשט. הייראטין ווערין זאל צו צעט גיבוערט. אונז פאלגין טאג ציקומין
זאל פיר איין הויזאשט. צשטיט אין קישטין שטיל לינין אונז קליידר אונז
הוגדרט טוקאט. איר מיט האט דיא הוריקיגדרש ציילאפט איין ענד.

1) Gaanderijen. — 2) Schrijffout voor ביליאטעק, bibliotheek. — 3) Ge-
vorderde. — 4) Bruiloft.

ווערק. אונז נאך צעסיר פיר זאל צו פרעטרטיגין. זונדער אלליין ער האט
ניט ערלעבט צעסיר נאך שלעכטער צו מאכין. זאל זייער דען הוכטייטשי
יודן מיט עהרערצטונג צוגיטאן. זאל דש זאל אירע לערמוניאן נאך פיל
גיבוערליין. גלייך אירש גיבאט. פראפאגין חוץ דער סיניגאגין גשיכט מיט
טייטשי ווערטיר. אונז זאל גלייך וואהל דיא טייטשי שפראך זונשטין אין
קינרלייא מאהיר גיבוערליין. אויך בייא דש אנדופין אין דער שוהל גשיכט
אויך אין דיוז שפראך גלייך פאלגנט שוהליין. וואש אללנגט אירע האנד-
לונג. צישטיט אין אלליהנט גודרין. אויך גר פיל פון זאל וועלכע דיא
מטדליין קונשט גיבוערליין. דוזה קונשט איז אין פאדיווה דיא מוטער
פון דיא גנזי וועלט. דש דיא אין זאלכע פיליהייט פון פרעמדע מענשין
צשטיט. 2) אלליין פון דוזה דיא שטאט איר לעציגשמיטל זונדער אנדער
האנטירונג קענין ערנעהרין. איך הצ מן אויך פינדן לאזין איין מאהל אין
קומפאניא פון יאזעפ קונטארינא סיניאר. דוקטאר די פא-
דיווה. אונז האט מן גשיהרט אויף צימעלטיין אורט. וואר מן דיא טוטי
מענשין אויפשיידיט אונד אללי דיא גליידר לערטייהליט אונד ווייזט זאל
אן אללי אומשטעהרש. אונז שפרעכין אונד דערצייא וואל זולכע גליידר נאחמין
פיהרין. מן זיכט דיא אונגין ניין מאהל גליידרין. הייטכס אצליק. איין
יעדר הייטכע מיט איין אנדריין נאחמין. אויך זונשטין אנדער זאכין
מעהר. וועלכש איך דש ווייגשטי ניקש פרשטעהיט 2) ער פיהרט מן
דערנאך אויך אין דש האספיטאל וואו דיא קראנקי פון דיא נייא
דאקטערש צדיהנט ווערין. אין דער פאשטיק פון דען האספיטאל זיכט
מן איין לנג גלאז. ווארראין איין גנזיר מענטש זונדער פלייש. ניקש אנדערשט
אלז ציין זיכט מן גלייך אויף שטיין. וועלכר גיוועזין אין זיין לעצין איין
יוד. אונז זיין גלויבין אפגיפאלליין הערנאך אויף זיין טוטצט דיא גי-
צרויכליכע לערמוניאן ניט וואלליין אננעהמין אונד ווידר יוד וואלליין
זיין. איר קינר פון ציידין 2) הצין איהס וואלליין ערהערין. ער זאל
גישטאן ארצין אונז פון ציידר זיטש קיינעס ציגראצין ציווערדיגט גיוואר-
דין. זאל האט מן איהס אלהיר צו איין שפעקטאקיל גשטעלט פיר יעדער
מן. זונשט וואש אללנגט דיא פילע ראריטעטין. זייער אלהיר גר פיל צו
זעהן. אלזי 3) איין מעכטיג גרוש קולוסטר. וועלכש איך גר קונשטליך

1) Waarvan ik niet het minste verstond. — 2) Dat wil zeggen: noch
Joden, noch Christenen. — 3) Lees: אלז.

אין אנלומערקן אין דיין שטאט דיא גרוש קלוק. וועלכע גיננהמט אין
גר ווייט. אויך גר שיני מארקן. וועלכע זיין דרייא. איינער פאר דיא עדלי-
בייט צו שפאצירן. הייסט פיא צה סיני ורה. איינער פאר דיא קרעמיר
אויף איינער פאר אופס. וועלכע אלהיר גר פיל אויף דיא בעשטי פון גנן
איטאליע זיין. דיא פייגין וועלכע היר וואקסן. דרייא מאהל אין
יאהר אן יעדער צוים. זיין אויך פיל גוטע פיש אלהיר וועלכע קומין אויז
דעהס לא גה דע גר צה. איין שטיל וואשיר גר גרוש וועלכע פון היר
מיל איז. זונשטין איז דיזע שטאט גרוש אויף פאלקרייך. זיין אויך אל-
היר וואונדערפטיג יודין. אומערענט דרייא הונדערט. וועלכע אויך הצין
איין גאס מיט דרייא טארין. זיין אללי גר גרוש קויפלייט. אויף הלטין
מארקן אין אללי אומליגנדי פלאצין. זיא הצין צווייא איינע גרוש אויף
איין קליינע שוהלן. אויך זונשטין קולעשיטס צו איהרע שטודיע. איך
הצי מיך אלהיר גיט לנג אויפגיהאלטין. זונדערין מיט ערשטע גילעגנהייט
פון היר אויף ווילה פראגא. אויף ווייטער אויף דיא פעסטי שטאט
מאגט צו גיגעצין. וועלכע פינף אויף צוואנציג מיל פון ווירונה איז.
פון דיזע שטאט מאנטצו צה איז גר פיל וועגין איהר שטארק צו
צשרייצין. וויילען זאלכע שטאט ליגט איין שטונד גרוש ווייט. רונד
אין מוראש. ווען זיא וועלן אין וואשיר. אויף ווען זיא וועלן זונדער
וואשיר. דיזע פרארזאכט איין גרוש שטארק. אויך מיט פיל קאסטע-
לין אויף ציטידעלין צישאלטיט. דש דערא גלייכין נעט ציפונדין ווערט.
זיינן אום דיזע שטאט נעט מעהר אלס דרייא פארטין. צו איין יעדער
פארט האט מן גר לכי שלעכטי צריק. מיט גר פיל סאלדאטין צימאכט.
איך מוז מעלדין וואש אויך גיזעהן הצ. עהנדר איך אין דיזע שטאט
קומיט. אלזא פונד איך 12 וואשירמיהלין. וועלכע צו צידארפונג דער
שטאט דש קורין מאהלן. איינער איין יעדער מיהל שטיט איינער דיא טיר
איין גרוש צילד אויז שטיין גיהאקט. דיזע צוועליף צילדער ווארין דיא
צוועלף אפוסטילש. איך פראג וויא הייסט מן דיזע מיהלין. זוא זאגט
מיר איין אלטיר מיהליגמיינשטער. דש דיזע אפוסטילן מיהלין אללי טאג
אויפצערענגין הונדערט אויף פיר אויף פירציג דוקאטין. אונד פערצילע מיר
איין היסטאריע. דיא מערקווערדיג איז אלהיר אן צו שרייצן. דש איין
מאהל אויף זיכרע מאהללייט פאסירט איז. דש דער קייזרליכע מיניסטער
מיט דעם פון שפאצירע אין גישפראך גיוועזין זיין. זוא איהם אנגי-
צייכנט דיא גרוש רייכטום. וועלכע איהר פאטענטאטן פרעמטין. זוא

אויף וואללין מיר ווייטער שרייצן פון גילעגנהייט דער אומליגנדי
אורטין. וועלכע זיין מונטצעלש אויף ליטאדעלה. גר פלאצירט אורטין.
וועגין דער שינע צומגארטונש אויף פראכטין אויך לושטיקייט דערא
פרשונגין מן הערט ניקס אנדרשט אלז זינגין אויף שפיהלין אויף דיא
צימבלה. מן זיכט גר פיל ווייזשצילדער אין פלאץ דיא פעגיל אן דיא צוימר
זיין אויף זינגין. דען זיא צרעכין דיא צלעטיר אפ פאר איהר זיטווערטס
גלייך איך אל שוהן צשרייצן הצ. אויך האט מן היר דיא קמאדיטעט
מיט שיפין פאסירן אויף דיא וואשירקאנאלה. זיא הייסט זיא דיא גיננדי
וואשין. ווירדין גלייך אין האלאנד מיט איין פפערד גיננדי.
איך ציגעצט מיך דעמאנאך איך זעקס מאנהייט צו פאדיווה גיוועזין
וואר. אויף נון פרמייניט דיא איטאליאנשי שפראך מיינשטיר צו זיין.
מיך וויליגט ווידער צורוק אין טייטשלאנד צו ציגעצין. פון פאדיווה
נאך וויצעגסה. איין קלייני אצור היפשה שטאט. מיט איין פלוס.
דורך לויפינד. אונד איין מעכטיגה שטייט צריקן היר איינער גיפאסיהרט
ווייטער נאך דיא עדלי שטאט וויראנה. איין זעהר אכטיקי שטאט. איז
פופציג מיל פון פאדיווה. הערט אויך דען ווינעציאניר. אין זיין
הערשאפט. איז גיוואלטיג רייך פון זיד. וועלכע היר מיט מעניכטס
ווירט צום מארק גיבראכט. אויף פון קויפלייט אויף טייטשלאנד
אלהיר גיקויפט. אויף ארויז גיפיהרט. דיזע שטאט איז גיוואלטיג פעשט.
פון מווארין אויף וואהלן אונד סיפי גראצין וועלכע פון דען גיוואלטיגין
צריהמטין שפרייכין פלוס אדיסה גפיהלט ווערדן. האט אללי צייט
פופציג טויזנט צורגרש צום שטרייט פערטיג. זונדער דיא סאלדאטין.
וועלכע צו איינע גרניזאן דרין זיין. זיא ליגט אין איינע פלאקטע. נעט
ווייט פון איין צערג. אויף וועלכע זיא האט צו צשילונג צוויי קאקין.
איך מיינ קאסטעלין. אין דיזער שטאט איז אויך צו זעהן איין אלטגצייא
גר גרוש אויף רונט פון מרמירשטיין. וועלכע זיא הייסט אפ פאדיווה
ווערונא. וועלכע גיבויאט איזט פאר פירנעהן הונדערט יאהר. דיא
גריס פון דש גצייא איז אין דיא רונט הונדערט אויף פיר אויף פערציג
צוגין. אונד רונדי גרוש פענשטיר. גלייך איין פארט פון איין שטאט.
זוא גרוש איז איין יעדער פענשטיר. אויף מן זיכט אין דיזע גצייא ניקס
אנדרשט. אלס צענק וועלכע זיין גימאכט אויך אין דיא רונדי פון דיא
מוואר. דש אין דיזע גצייא הצין קענין זיין דרייא אויף צוואנציג
טויזנט מענשין. צייא גילעגנהייט איהר צו אזאמאן קונפט. זונשטין

ווען ער פ' עקסעפיל [sic] איין צריכע האט גינעהמין פון פירלעהן טאג. אונד זעלביגה פרפלסאסין. מוז ער ווידר איין נייא צריכע נעהמין. אלס ער וויל איין לייט לענגיר בלייבן אין דיא שטאט. זונשט איז דיא שטאט זא אלס אונד אנטיק. דז איז גיבויאט איז פר ניין אונד צוואנציג הונדערט אונד לעהן יאהר.

איך בין פון דיא שטאט ווייטער גיקומין נאך רויגה. איין קלייני שטאט. אלזואר איך אומטרענט פירציג יודן וואונגן. הצין איין שינה שוהל אונד בין איך דארט גיוועזן אין לייט פון דען פייארטאג פון דער היטין. זא הצי איך גיזעהן אין דזיה שוהל איין פארטייא פון לעהן טוויזנט ליכער. וועלכי וואהרין אויף איין גר שינה מאניאר אנגיזונדין. עז וואה- רין אללי גר קליינה ליכטירכיר. אין קלייני גלעזיר מיט צויםאיל. וועלכי גלעזיר וואהרין מיט דראהטווערק גיזונגן. אונד גיפלכאטען איין טריאומ- פאנד צוגין. דז זאלכיש גר צירליך לייכטיט.

פון דזיר שטאט פאסירט מן דיא שיפרייכי וואשיר די פא גינאהמט. אונד קומט מאן איצר צוואנציג מייל נאך איין שטאט הייסט פערדאר. איין שינה פאשטי שטאט. אלהיר וואונגן אויך אומטרענט צווייג הונדערט הונדעלטונג יודין. זיין אויך גרושה קויפלייט אונד הצין אויך אייזרא פרייאהייט פון דען פאפסט. אונד הייסט רומניא לנד. זא מעגין חליז הנדלין. אלהיר הצין דיא יודין איין רוט טאפטי איצר דען הוט גיזונגן. פר איין קענלייט. אונד מוזין דיא יודין אויך אללי שצט טאג אין דיא קריסטין קירכין גיבן. אונד איין פרעדיק פון אייניס פראליסקאלין [sic] מינד צוהערין. פון וועלכר לערמוניא איך פרליילין ווערדי אין מייני צשרייצונג פון רוס. אלזוא אויך דזיה מאניאר איז. כוהן בין איך פון פערדאר גרייזט אללי לייט אין דס לנד רומניא. צו לאנד צנעצין דיא זעהקאנט אודר צור- טין דעס מעהרש. מיט איין זולכין פלעזיאר. דען עש וואר צייר זומר- לייטין. זא מוזטי איך גר נאהנט אן דען זעהצורטין גיבן. גלייך דער וועג לייגט. דס דיא גאלפין דז וואשיר מיר אללי לייט קומטין צו שלאגין ציז אן דיא קניאן. אונד דען ווידר צורוק. דען דיוזש שפילט אללי לייט אזוא. אונד לויפט איצר. אונד מן זיכט אין דס מעהר גר ווייט ציז אן דאלמאציאן. דיא שיני לושטיג שטאט אונד דפרפיר דיא מאן אלהיר לנגן אנטריפט זיינין זעהר פלעזיאהייג. מיט נאהמין דיא ערשטי שטאט פון פערדאר הייסט ארגענטא. וועלכש אויף טייטש הייסט זילבר.

שפרעכט דער שפאניער. מייין קיניג האט זא פיל גאלדינה אונד זילברנה צילדר. גר גרוש אונד שוואהר. דס זא ניט צו שאלין זיין. דער קיזירליכע גיבט היראיוף אנטווארט. דס זיין קיזיר העטי צוועלף שטייני צילדר. וועלכי נור פון שלעכט שטיין וואהרין. אונד זעלט ניט דערפאהר נעהמין אללי דס שפאניער זיין זילברני אונד גאלדינה צילדר. דער זעלבי וואלטי זאלכש אנגוויזן האצין. ווייללין ניט מיגליך זאלכיש צו גלויבין. ער פיהרט איהס צו דזיה צוועלף אפוסטלין. אונד זאגט היר זיין דיא צוועלף שטיינה צילדר. דיא פרדיהנין אללי טאג הונדערט אונד פיר אונד פירציג טוקאט וועלכש זיכרליך מעהר רייכטום איז. דער אנדררן מוזט זאלכש ציקעהני אום ווארהייט. דיוזש איזט דיא היסטאריע. — ווייטער אין דיא שטאט גיקומין זינדה. בין איך גלייך צו דיא יודן שטאט גי- גאנגין. וועלכש צישטיהט אין מעהר אלס צוועלף גאסין. היר וואונגן וואוהל אומטרענט צווייג טוויזנט הויזהלטונג פון יהודים. זא הצין דרייא גרוש שוהללין. וועלכי אין דרייא מאנירין זיין. אלס אייני שפאניעס. אונד איינה אונדאלניש. אונד איין טייטש. אונטער חללין דיא שפאניעשא דיא גרעשטי איז. כוהן הצי איך אין דיא גנלי וועלט דס גלייכין ניט גיזעהן. פון אלליר האנט האנטירונג. דס אלהיר דיא יודין הצין. גאלדשמידן. קופר- שמידן. שואמאכיר. שטיידר. בעקיר. צרויאר. אונד פון קראמין וואש מן ערדענקין וויל. אויך מהלרש. פאפירמאכיר. טאבאקשפיר. אין סומא וואש מן ערדענקין קאן. דיא יודין האנטירין אליש ניט אלליין פר אייזרא נאליאהן. זונדרין אויך פר אנדרה נאליאהן. וועלכע זיך צדיהנין מיט אייזרא קויפמאנשאפט אונד האנדווערק. גלייך איצראל. זא הלטין אויך ציר אונד וויינטייזיר. פר פרעמדני נאליאהן הערצערגין אין סומא צוקר- בעקירש אונד דיסטילאטעהרש. זא זיינין אויך מיט אירס אונדקייט ציגעצין אונד הצין אירס גיפאנקיניס אין אירס גאסין שטראפין אונד רעכטין יודן מיט קריסטין. מיט אייזרא אונדקייט. איז איהנין אלז ער- לויצט זונדרין צו גיבן זונדר איין געל זידי לוינד אויף דען הוט גיבונדין. אין דזיר שטאט ווען איין פרעמדיר קומט מוז ער זיך גלייך צייר דיא הערין אויף דען ראהטוויז אנמעלדין. דען ווירט ער גיפראגט. וואש זיין טוהן אין דער שטאט איז. אונד וויר לנג ער ווילניש האט דריינין צו בלייבין. אונד וואו ער וויל לאשירין. נאך אלליס גיפראגט גיבט מן איהס איין צריכע. הירמיט גיהט ער צייר דען ווירט. אונד ווייזט איהס זיין צריכע. זונשט קריגט ער קיין הערצערג זונדר דיוזש צריכע. אויך

גיוואונט דער הויכגלערטי זריהמטי מייגשטר רבי עזריאל פון צרטי
 כור. וועלכער האט גיקונטראקטירט אויף דאס גיזעלי דער יודן. אונד
 יענא איז דער פלאץ גנז גימין אונד פארירט ¹⁾ איין אלטי גירענווירטי
 שטאט אויך נור גנז קליין. פון היר ווייטער אויף איין שינה זעההאווין
 אונד לושטיגי שטאט מיט נאחמין. פענא א. דזה שטאט ליגט גר קמאד.
 אום אללי גודרין אונד קויפמאנשאפטין. אויז פלארענליא נאך ווי-
 כעליא לו שפיין. מן זיכט דא אלטהייט דער שטאט. וועלכע איז אכט-
 זעקן הונדערט זעקס אונד פירליג יאהר. אין דער שטאט זען דא יודן
איין גאסין. אונד זעטיהט אין אומטערענט דרייא הונדערט הויזהלסונג.
 איך מוז ניט פרעגסין אונד זערייזין די גשיכטיגס וואס פאסירט אין
 דא ליט. דש איך זין דארטין גיוועזין. וועלכע וואר איין ערדלעכטיגס.
 אונד גשאך אויף פאליגינדע מאניער אומטערענט נאך דען מיטאד דא
 ליגט איך אויף איין קליין רישטצעטעכע. אום לו רואין פון מיינע ריין.
 וועלכע איך מייסד וואהר אבר אויף איין מאהל הערט איך גלייך אונד
 איין ווינד אויף קומט. אונד מיט אייניש זיכט איך וויא דא מויארין
 זיך ציוועגיטיין. אונד דש גנז הויז ליערטה אונטער מיר. איך פון
 אגשט פיהל פון דען זעט אונד גיהט זואגלייך אויף דא גאסין.
 זוא פינדט איך אל דא מענשין אויף דא גאסין אין גרוש שרעקין.
 אונד לויפטין אין דער שוהל. אלוואהר איך מיט לויפט. עש וואהר
 אבר אל גיטאסין. אונד מן זאגט דש עש איין ערדלעכטיגס איז גי-
 וועזין. מן האט אויך גיפונדין דש פיל שארינשטיין זין איינגיפאלין.
 זוכשטין אכד שאלין האט ער ניט צוגיזראכט אלהיר אין דער געגנט
 זיין דא פיש גר גוט קויף. אויך טרינקט מאן היר וויין. דער גיקאכט
 ווירד. אונד איז אויך אין גנז רומניר לאנד דיוור וויין אורדינארי דער
 זעשטי. דיוש איזט אליינט וויין. זיין גשמאק איז גלייך מעהט. זוא זיס.
 פון פענא ארא צין איך גיקומין אין איין הלצין טאג צו איינער קלייני
 דאך פאשטי שטאט פאנה גינחהמט. ליגט אויך נאכט צו דעם
 מעהר. ווייטער אויף דא זריהמטי שטאט סינאגליא ²⁾. ווירד
 איין זעההאווין. אלהיר ווירט איין יאהרמארג גיהאלטיין. דש מאג פר-
 גלייכט ווירדין צו דער לייפליגער מעס. דען אלהיר קומין פון רוס
 אונד ליווארנה אונד ווינעליא אלירהנד קויפלייטיין. דזה שטאט

1) Stelt voor. — 2) Sinigaglia.

אונד ווייטער איין קלייני שילט מיט נאחמין לוג א. היר וואוין דרייסיג
 יודין. ווייטער קומט מן נאך אימיאלא איין קאסטעל אונד ווירד איין
 שטאט. וועלכע עטוואש גרעשיר. מיט נאחמין פאנעל. איין גארני-
 זאהן פון דא רעמיר. דא פלעזיריגי וועגין. דא מן אלהיר פאסירט.
 מאכין דא וועג גר קורץ. דען מן מיינט אללי לייט. אין גארטיגס צו
 גיט. אונד זייגין דא וועג זוא גלייך. אונד ציידר זייטן מיט צווינער צי-
 פלאנלט. דש מן היראין גרוש פרמאג האט. אויך צדיהנט מן זיך אויף
 דיוין וועג מיט אייזלש. וועלכע אייזראל צו ציקומין זיין אונד פר גרינג
 געלט. מן ציאלט פר ציהן אייזאליאניש מייל פינק צאיוק. וועלכע איז
 צווייא קיזר גראשין. מן קומט אין איין הערבעריג. אונד פראגט אום
 איין קאוואלקאדורה. זוא הייסט מן איין רייטאיוול. זוא געצין זוא גלייך
 איין איזל. אונד מן ציאלט גלייך דא פראכט. אונד רייט מיט דען איזל
 צו אויף זעטהמטין פלאץ. וואו מן צידונגין האט. וועלכע אללי לייט
 אומגיפעהר ציהן מייל איז. אונד זוא צלד אלז מן אויף דען פלאץ אכ-
 קומט. זוא גיט דער אייזל גלייך פאן זיך זעלשטעין אין דא הערבעריג.
 אונד וואן מן זאלט דען אייזל גלייך דא ציין שטיקין שלאגין. זוא
 זעלט ער דא הערבעריג ניט פרצייא גין אונד ווייטער גין. אלש
 צו דיוור הערבעריג. זון לאזט מן דען אייזל גין. זוא גיט ער פון
 זיך זעלשטעין ווירדאום אהייס. אונד ווען איינער דארט איז. ווער ווירד
 צורוק וויל רייטין. זוא קריגט דער ווירט דען אייזל פר דען זעלציגין
 אונד ער רייט מיט איהם אהייס. דער מאניער אייזט אויף דען גנזין
 רומישין. וועג אלזו אונד מן קאן רייטין צו נאך רוס אללי ציהן מייל
 איין אנדרר איזל. דער וועג פון פערציה צו נאך רוס איז אללי
 לייט פאל מיט לייט. וועלכע וועג הייסט לאסטרדה פאפאלה.
 ווייללין דיוור וועג מיינשטי לייט פון פעליגרינין ¹⁾ ציערעטין ווערט.
 וועלכע פון ווייטעין לאנדן נאך רוס ציהן. מוזין וועגין איהר זינד. פון
 פאנעל אונד ווייטער אויף פורלינה אונד ווייטער פאסירט מן אלז נאך
 זוא. דא וואסיר קאנט פון דען זעה לנגשט. אונד הירצייא ליגט איין
 קליינער זערג אויף וועלכע ליגט דא אלטי שאנץ אונד פאשטי שטאט
 צריטאכורה פון אלטין לייטין גיוועזין איין שטול דער גילערטיין.
 אונד איז אויך אלהיר גיוועזין איין גימיינשאפט דער יודן. היר האט

1) Pélgrims.

פלאץ. פון היר צין איך ציו נאך רוס. וועלכש נאך אלנאג מייל איז
איצער פיל צערג אונט שאל. אונט גוויילט גיפאסירט. דיא ערשטי שטאט
אויף איין הוכין צערג הייסט מונטי אלטינה. אונד ווייטער דורך
איין קעשטין וואלד אויף פיאנה קאסטעניא. היר וואונט
דרייט יודן. וועלכי מיך לאצטין מיט קעשטין צוט. וועלכש אלסיר אין
פלאץ קארין גיברויכט ווירט. אונד ווייטער איצער הוכי צערג נאך
סאנטה פינאיר. איין פלעק. אונד ווידר איין פלעק הייסט סורנה.
ענדליך איין קליין שטאט אן איין שטיין קליפן. הייסט פיטאלינה.
דיזש שטאט זעלט מן זאגן ווער איז איין שטיינפעלזין גיוואקסין.
ווייללין דיא שטיין זאל גיוואלטיג גרוש זיין. היר איז איין קלייני יודן
גאס. וואונט וואהל פירטיג יודן. הצין איין קלייני שוהל. אונד צין איך
פרוואונדערט איצער גאט זיין אלמעכטיקייט. דש אויף זאלכין הוכין
צעריג. אונד דערזו איין שטיינפעלזין. זולכש איצערפלוט פון וואסיר קוועלט.
דש דיא מעניכטע דיזש וואסיר איין גרושין פלוס וואונטין צרענגט.

איך צין פון היר גיגאנגין אונד דיא לאנדשטראס ווידר ציאל צו קומין.
ווייללין איך אונד דיזש וואונדערליכע פיטאלינה צו זעהן צי-
געריג וואהר. פון דיא לאנדשטראס אפיגקומין וואהר. זאל דיא איך צו
אומגליק גיהאט. אונד דורך איין דזערט. אדר וויסטייניא צו ריטין. אויף
העברעאיש מדבר גינאמט. איך וואהר גנז אלליין. אונד מיינט גלייך
מן מיר צריכטיג האטי אין פיר שטונד דערדורך. אצער איך מיך היראין
ציגעצין האטי. אונד מיינט דען קורצטין וועג פון צו הצין. זאל טרעפט
מיר זאלכש פעהל. דען איך קומט פון דען גיבאגטין וועג. אונד אויך
דען קיין מענטש זעהט אדר העריט. צו מעהררי אומגליק ציקומט איך
וועגין דיא גרושי מעכטיגה הין דעם טאג איין זאלכין יעמריכין דארשט.
דז איך צלד קיין פוס קענטי פרזעלין. ניט אלליין דש מן היר קיין הויז
נאך מענשינאוואונג זאל. זאל וואהר אויך. היר קיין איינליגער נאסיר
טראפין וואסיר צו גיפונדין. זאל דש איך גרויזאס יאמרדה אונד דארשט.
אונד אויך פרערד¹⁾ אויף דען וועג וואהר. דיזש געגינד וואהר אלל גר
הייד מיט גר הוך פרדערט גראז. דז איך מוזט דיא פיס ציען מיט גי-
וואלט אונד דורך דז גראז צו קומין. אונד הירצייא לויפנדה מיר זאלכי
גרושי דיקי שלאנגין פר דיא פיס פארצייא דז איך דיא מוזטי אללי צייט

1) Kastanje. — 2) Santa Fiora. — 3) Verdwald.

גר ווייניק גריסטה. אונד איז דאך זעהר פאלקרייך. וועגין דיא פילה
פרעמד. מן גפינדיקדיט היר אויך וואהל אומטרענט הונדערט יודן.
פון היר גיהט מן נאך צוואלנאג מייל ווייטער לאנגשט דר זעה אונד מן
קומט אן דיא צריהמטי גרושי זעהאוויין. אונד שטאט גינאמט אונד
קנה. אלסיר איז דיא גלייכע פארט נאך עירקייאין אודר קאריפון²⁾
איצער דש אדר יאטי שעה מעהר. מן גיפנדיקדיט היר אומטרענט צייא
הונדערט יודן מיט איינע צירליכע שוהלן. זיין אויך גלייך אללי דיא פעהר-
צינומטי אללי גר אונד דען פופשטין פון רוס. דיזש שטאט ליגט אויף
איינע צייט איין גר הוכין צערג. אונד אונטין שפיטלט דש וואסיר דש
מעהרש אן דיא וואהלן אונד שאלנין דער שטאט. פון היר צין איך מיט
איינע אונד איצער איין הוכין צערג גריהטין. אונד גיקומין צו דיא צי-
שפעליכע שטאט אונד צינה. אלסיר זיין דיא פאפשטין פון רוס איצער
פאמיליט דז זאל אויך אלסיר רייכי קלומט. אונד אלסיר איין קלייני
יודן גאסין וואור איצער פופליג ניט וואהנין³⁾. דיזש שטאט ליגט אויף
איין הוכין צערג אונד איזט מיט מווארין וואהל ציוואהרט. פון אונד
צינה שידט זיך דש לאנד פון רומאניא. אונד פראלזשט דיא שינה
דאהלן דעם מעהרש. אונד ציגעצין זיך צווישן טיפה צערגין. דיא
פלארענטינער גהייסין. צוואלנאג מייל מיט גרושי מוהטי⁴⁾ גיקלעטרט.
אונד אללי דיא צערגין מיט אליווען אונד קאסטאניען צעם ציפלאנאט.
קומט מן צו איינר קלייני שטאט וועלכי ליפאנה הייסט. אלסיר
ווערדן גר פיל אליווען גיפרעסט אונד צו איל גינאכט. ווייטער ווידר
איין קליינע שטאט מונטה סאנאנינה. איז אויך ניט גרוש.
אונד ליגט נאך אלז אין ווילד גיבערגטה. נאך אומטרענט איין טאג
פרליכטין זיך דיא גיבערגטי. מיט איינע שינה פלאקטה. אונד הירצייא
דיא שינה שטאט סינעה. דען גרושפירשטין פלארענען צו צינהט-
הערינדה. דיזש שטאט איז גרוש. איין מייל פיר⁵⁾ אין דיא רונדה. אונד
ווייטער איז אין דיא שטאט איין גרושי שטודיע. גלייך דיא צריהמט איז
אין גנז איטאליע. היר וואונטין אומטרענט פיר הונדערט יודן. דיא
אללי גר גרושי קויפלייט. אונד איך צין ווייטער גרייזט. אונד גיקומין אויף
איין קלייני שטאט גינאמט אקוואפענדענטא. איין גר לושטיג

1) Vaart. — 2) Corfu. — 3) Alwaar niet boven de vijftig wonen. —
4) Moeite. — 5) Een mijl of vier.

שטין איין מיניך מיט איין לגגין באהרט. וועלכער אין קאפינינקרליידר זיך פרעזענטירט. דער מיך אנקוקידה 1) אונד מיך אויפגיוועקט האט. אונד מיר זאגט מיין קינד שטיה אויף אונד ליג ניט אלזוא אויף דיון וועג שלאפן. דען מן גיפנדיט גר פיל שטראסינרויב אויף דיון וועג זוא צלד איך מיך אויפריכטיט. וואהרין מיינה לויא פלעשין וויין אונד וואסיר אוועק. אונד זאגט מיר דער מיניך. דש ווען ער ניט גיקומין וועהר. זוא ווער מיר אלז בירויעט גיווארדין וואש נור צייה מיר העטי. איך דיוס צידאנקטי אונד נאך איין שטונד האטי נודיא שטאט מארטה. צו אלהיר האצי איך נאך דיון אונגליקליכן טאג פון פיטיאנה גבראכט. וועלכין טאג איך מיין לעצטאג ניט פרגעסי וועגין דיא פילה ציגעניסיין. וועלכי מיר זיין צו האנדין גיקומין.

פון דער שטאט מארטה וועלכי אין איין גרושין לאק 2) ליגט. וועלכער לא וואל זעקס אונד דרייסיג מייל אין זיין אומקרייז האט. צין איך גיקומין נאך דיא שינה אונד לושטיגה שטאט וויטער צו. איין גרוש אונד פלאזיריג שטאט. דיזש שטאט וויטער צו ליגט אויף איין הוכין בערג. אונד איז מיט גר פיל קויפלייט ציפאלגט. דען עש וואר אלהיר איין יאהרמארק. גפינדטה אויך היר פיל יודן פון רוס. מיט וועלכי איך נאך רוס אין קומפאניא רייזטי. פון היר איז נאר צוואנציג איטאליאנשי מייל נאך רוס. אונד זיין אויך היר אין וויטער צו גר גיזונדי וואשרין. וואוראונטער איינש קוהרוואסיר. וועלכש אללי צייט קאכט. איך הצ זעלצשט גיאפרוצירט. אונד איין איי. אריין גיהאלטין. איז אלזוא גיקאכט גיוועזן. איך צין אלזוא אלהיר אין איין קונווענט אדר מינכין קלושטער גיוועזן. היראין איין וואונדערליכן צרוגין גיזעהן. וועלכער זוא טיף אונד ווייט וואהר. דש מן זעלט קענין פיל וואונדער דערפון שרייבן אונד זוא קאלט דש וואסיר אין דען הייסין זומר דש מן ניט פר קעלט טרינקין קאן. אין סומא ווירט דש וואסיר פון דיון צרוגין מעהר גלייבט אלס דער וויין. וועלכער אלהיר גר וואלפיייל איז. היראומערענט צין איך גיפאסירט איין פלאץ הייסט מונטי פיאס-קאנה. וואו דער בעשטי פילאראנטיגער וויין וואקסט אונד איז רוט. אונד ווירט אין פלעשין מיט שטרוא גוויקלט. אונד אין דער גאנצ וועלט איצרשיקט. דער וויין הצ איך אויך אין אמשטערדאם גיזעהן. אונד איז

1) Aankeek. — 2) Meer, lac.

מיט מיין שטאק אצוועהרין. זיא ווארין פרשאדינה גריס 1) איין טייל פון איין מענטשלענגטה. אויך וואהרין הירצייא פיל עגדיסין 2) דיא האצין פיר קורצי פיס. אונד איין קאפף גלייך איין פראש. אצד דער שטערט. וועלכער צימליך לגג איז. גלייבט איין שלאנג. איך מיך דיזש ווילדה עיהרן זוא אומציגעצין פינדיט. אונד הירצייא דען דארשט זוא גרויזאס אונטרווארפין. דש איך גנן פרלאגט וואר. אויך קיין מענטש אינש גיזכט ציקומט. וועלכי איך העטי קענין פר הילף האצין. אצד מיין הופינונג צו גאט שטעלט. אונד בעטיט אללי צייט מיט הוכר שטיס. מיך אויף איין שטיין זעליט. אונד זאגט אין מיך זעלצשטין. דש איך מעכט ליצר מיין טאג ניט אויף רייז גיגאנגין זיין. ווייללין איך היר קיין אויוועג ווישט. אין סומא איך וואהר אין טויזנט אנגשטין. אין מיין גיהן אלזוא אומטרענט איין שטונד פינק זעקס צו אין דיא הייסי מיטאג שטונד. זוא איך גר ניט מעהר וועגין דארשט קענט. זוא זאך איך אומגיפעהר פון ווייטין אנקומין איין מענטש מיטאין מוילאזיל גלאדין מיט צייה פס וואסיר. איך גלויבטי דש דיוש איין ענ-גיל פר מיר גשיקט וואהר. דיוזר מיר אונד איך אין נאהגדריי אלזוא איך איהס גריסיטי. אונד מיין עלטנד צקלאגטי מייני לונג ניט מעהר וועגין דארשט רירין קענטי. דיוזר מן מיר אצד מיט זיין וואסיר גלייך ערקוויקטי אונד מיר אויך אונטרווייזט. וויא דש איך מוויט. אויף דער לינקה האנט איין גיבאנטיין וועג פינדין. וועלכער מיך זאלטי צרענט-גין אין צווייט שטונד נאך דש פלעק גיהייסין 3) אלכטאנה. נאך דען איך דיון מאן וועלכש אפעהרין 4) לייכטיטין איין אקסמאן צו זיין. זעהר אונטערטעניגשט צידאנקט האט. זוא פון אנגנד גשידין. אונד מיך צוס לינקין ציגעצין. גיפונד איך איין קליינין פוספאט. איך דיוס פאל-גיט. אונד קומט אין צווייט שטונד נאך 5) אלכטאנה. ווייללין אצד איך נאך דען טאג מיין רייז וואש לאנגיר מאכין וואלט. זוא קויפט איך אלהיר אין איין ווירטלהויז איין צוטעל וויין. אונד נעהמיט מיר אויך מיט איין צוטעל וואסיר. דען איך פערקטיט מיך ווידר וואשרענאטה צו ליידין. אונד אלזוא נאך איין שטונד גיגאנגין. זוא קומט מיר איין שלאף. דש איך פון דער שטאט ניט קאנט אוועק קומין. זוא מוזט איך נידרליגין אויף דען וועג אונד שלאפט. איך אומוואכטי אונד זאך פר מיר

1) Van verschillende grootte. — 2) Hagedissen. — 3) Affaires, beroep.

גר וואוהל ציקענט. וועגן דיא פלעטין מיט איין גנץ דיין האל. פון ווי טע רזה צו רוס צין איך איין טאג גיגאנגן. אונז מן פאסירט איין קלייט שטאט הייסט רונדליאנה. אונז נאך איין קליין פלעקטן הייסט צאכאן. דיוז איזט דער לענטי פלאך. וואו איך צין דערנאך גלייך אין דער שטאט רומא גיקומין.

נון האצי איך צשריצין פון ווינעליא צו נאך רוס אונז זייגן דיא מילליין דיא איך צין גרייזט פון מיין ערשי אצרייז פון לעמגא צו רומא גלייך פאלגט

120	—	פון לעמגא צו פראנקפורט	24
120	—	פון פראנקפורט נאך נירנבורג	24
230	—	פון נירנבורג נאך פראג	46
180	—	פון פראג נאך ווין	36
550	—	פון ווין נאך פינעדיק	110
500	—	פון פינעדיק נאך רומא	100

טומא 340

טומא 1700 אישאליאנשי מייל

טויטשי מייל

איין טויטשי מייל איז פינף אישאליאנשי מייל

ענדא דש ערשטי בוך

(Wordt vervolgd.)

Juda Leon Modena's Commentar zum Pentateuch,

mitgetheilt von A. NEUBAUER.

In der Hschr. der Bodleiana Can. Misc. 204, worauf mich Dr. Steinschneider neulich aufmerksam machte, enthält einen Theil dieses Commentars unter dem Namen von **פרשות הבק**, welcher Titel in der Vorrede, die weiter folgt, erklärt wird. Es folgt dann sein Commentar (wie ich glaube?) auf Samuel (unvollendet) in Vortragsform, wovon später auch die kleine Einleitung folgt; aus den dort angegebenen Daten muss Juda's Geburtsmonat nicht Nisan (wie bei Dr. Steinschneider, Catal. libr. Hebr. Bodl., col. 1345), sondern Adar angegeben werden.

In Coxe's Catal. codd. mss. Bibl. Bodl. III (codd. canoniciani) heisst es: „2. Comm. in Samuelis libros, auctore forsan Jacobo ben Calonymo, *hebraice*. 3. Ejusdem, ube videtur, Jacobi in capita Pentateuchi varia commentarii breves, *hebraice*.” Jacob ben Kalonymos ist der Vater des Copisten Isaac, ein Enkel des Leon Modena (vergl. unseren Catal. n^o. 2549).

בהנניא. צרות ה' דרכי איש ירא את ה' חסיד ובעל מעשה החכם השלם במהרה יוסף פארדו ז"ל מארץ ליואנטי מרצה בסחורה פה ויניאיה ומלליה צדרכיו איזה שנים. שנת השס"א עלה בדעתו למאזא ח' מתופשי התורה יחזר לו חזור ופירוש על התורה לקוח ומלוקט מכל המפרשים אמנם מוצא ליחיד ומיוחד דרך ח' לצד יבואר צו הפסוק בפשוטו לא צדד סוד ולא צדדו ולא צדדש כי אם פשוט פשוט יתורלו צו כל הקושיות אפשריות שיעלו בלז בעל הבית ואיש צינטי בקריאתו בתורה ובלשון ח' וקצר דומה לפירוש רש"י ז"ל. ונתיען צוה עם החכם השלם כמהרר' משה אלפלס ז"ל בעל ספר הואיל משה ויקהל משה שהיה אז דרשן בק"ק ליואנטי יצאו והסכים לו ושצח צהוד והדר פעלו. ועלי הניח צדיק את ראשו ושכלו לעשות זאת כי היו לו לחן דרשות. וצאנו צפורה לעמול במלכת הקדש הזאת ותקעתי כפי צצצועה לעיין על כל פסוק ופסוק כל המפרשים על התורה הנמצאים עד היום ההוא בדפוס שעלו למספר שצעה ועשרים. והוא המציא לי כל הספרים וכן התחלתי מסוף פ' בלק שהיתה פרשת השבוע ההוא כי האמנתי יספיק לי זמן השבוע לפרש הפרשה שלו. אמנם צראותי כי צפנחם ממות ומסעי לא הספיקו לי שני חדשים להשלמים הסכמתי להתחיל מבראשית וזה יגעתי חמשה חדשים כי עלתה לי המלאכה יותר כצדה מאשר חשבתי בתחלה. ויהי אחרי אשר עשיתי ארבעת הפרשיות הנ"ל נתעללתי איזה ימים מלהתעסק בכך. והיה האיש ההוא תס וישר רצוני החכם פארדו ז"ל הנזכר אצן מוחי ומתחדש בדעותיו לא רצה להתמיד עוד בחזור ולקח ממני הספרים ושם קן וחתך לכל המוסכם. אח"כ חזר עליו גלגל הזמן והפסיד בסחורותיו והולך ללכת מפה והלך ונתיש צאמסטרדס ושם נפטר לעולמו תהא צדוד מנוחתו. ונשארו לי הארבעת פרשיות הנ"ל כתוצים כאשר ילאו מהקולמוס ראשונה מחוקים ומטושטשים כדרך המחברים ויותר מדבר לקוח מכמה ספרים כאמור צאמת לא היה אפשר להצין מהם דבר.

ועכיו מלאתי בהם קורת רוח כמה פעמים בתירון חיזה קושיא שהיתה נופלת בדעתי בפרשיות ההם ובפרט בפי בראשית אשר בדבר הפשט כלה מקשה כידוע לכל. עד אשר בימות הקין השל"ב עבר קראתי לנכדי בן בתי יצחק יצאו ונתתם לפניו וצויתי לו להעתיק באופן שתקל בהן הקריאה. הגער נער עשה כאשר יעשו הגערים והעתיק אותם באופן אשר עיני הקורא תחזיקה מעשה נערות אך אפשר להבין בו. והיו הדברים האלה ככל יתר היגיעות יגעתי בתורת ה'. הבאים אחרי בהמה יראו פרי תנוצתי. עם כל הזרד ואש מתלקחת הערדות והמזכות אשר בהם הולאתי שנים ושנים שנה לא שלותי ולא שקטתי ולא נחתי ויבא רוגז אף וחרון לרה ויגון וחיל וכאז ועד ועלצון וכל כפל ענין זה במלות שונות. עד היום יום א' י"ב שבט השל"ג אשר בו אני כותב בליא (א) ירחם ה' על נשמתו כי מדברי הגוף אצדה תקותי. ישלם ה' פעלו בנחמה רבה אם לא בעה"ז בעולם הבא: נעלז ולעור (א) יהודה אריה ממודינא: קראתי שם עמלי זה פרשות בסף כי לא מהתעוררותי התחלתי בו כי אם ממלות החכם הגז' על מנת לקבל פרס. ועוד כי היה דבר נכסף ונחמד אילו זכיתי להשלימו וכל הוגה זה היה מזככני מזככות פיו. ויקבל ה' בראון הכסף והחשק שהיה לי בו.

Vorwort zu Samuel:

פירוש שדרשתי במדרש ת"ת אשכנזים יצאו על ספר שמואל: התחלתי ליל בראת יום ג' כ"ד תשרי השע"ה לפ"ק ברוב עם והיה ראשיתו מאמר מחולי בני יצאו וטרדות הזמן יהי רצון שאחרייתי לא ישגה מאד כי אם פעם א' יאמר ה' די למזכותי ויחיר אפלטתי וירחמי אמן: ועוד חזרתי לדרוש אותו שנית במדרש הנ"ל כ"ד תשרי השל"א: Am Rande ועוד זכני ה' והחייני שחזרתי לדרוש אותו שלישי במדרש הנ"ל אחר יהושע ושופטים כ"ד תשרי הא"ת: לולא בעתות זמני יבהלוני חוץ מן הדעת גם עד זקנה ושנה כל יום מקולל מחזרו וכל תפלותי לתת להם קץ באשר הוא סוף כל האדם היה לי לבדך שהחייני היום י"ד סיון הת"ז לחקור ולדרוש הגזיא זה פעם רביעית אחר קריאת מלכים יהושע ושופטים מקץ שבע שנים ואני בן ע"ז שנה וצ' חדשים היינו שבעים ושש וצ' חדשים. אף על פנים אתן לה' שכל ימי היו בעסק תורתו ובה יהי חלקי כל הימים:

ESSAY

on the signification of the adverb **אֵן**

BY J. D. WIJNKOOOP.

A year ago, when writing an essay on the signification of **עֵתָהּ**, I knew other Hebrew particles to be as well worthy of a deeper view and a more profound examination. Now I chose the little word **אֵן**, as determination of time the opposite of **עֵתָהּ**, and I intend writing about it all I consider of some interest for Hebrew scholars.

I thought it expedient to prefer another disposition because of the difference of its use in comparison with **עֵתָהּ**, and I will premise a few words about its origin and varying significations.

Those grammarians of the Hebrew, who also consider the kindred languages, generally admit that the origin of **אֵן** views at its demonstrative signification, quite as the pronoun **זֶה**, which at least has the same root. That demonstrative signification principally appears from the Arabic language, and not less from the Aramean **ܐܢܝܢ** (See f. i. Ibn-Ezra at Dan. ii.15, Rashi ib. v.25), for, it is known, that the Hebrew **אֵן** often corresponds with the Aramaic **ܐܢܝܢ**. But the same Grammarians consider its primary meaning to be a determination of time, and that is perhaps to be doubted yet. For, if I counted well, the word **אֵן** occurs in the Holy Writ in all its different forms about 140 times. If we substract the form **כֵּן**, appearing about 20 times, as indeed mostly referring to *time*, in the left 120 times the signification of time has disappeared in the greater part of passages or at least retreated. Therefore we deem it primitively nothing more than a demonstrative *word*, being applicable both to *circumstances* and *time* (once it even seems to regard *place*), equal f. i. to the particle **אֲשֶׁר**, which is a relative word simply, used in different ways, according to the sentence, where it belongs to. Nay, perhaps the same is the case with the kindred **זֶה**, which as well not always answers the meaning of a demon-

strative pronoun, but not very rarely implies a determination of time, place and similar meanings (see f. i. Gen. xliii.10, Numb. xiii.17).

That opinion of **א** being originally a *demonstrative word* only and not an adverb of time, finds an assistant somehow in the chaldaic translator or translators of the Hagiographs, who, differing with Onkelos and Jonathan ben Uziel, seldom use another word for it than the translation of **א**, **איה**, **איה** a. o. Generally it is rendered there by **איה**, (a word together with **איה** used by the same for **איה**, f. i. Job xxxviii.19, while the latter is rendered for **איה** in the translation of the prophets, too), sometimes by **איה**, viz. Ps. cxxvi.2a, Job ix.31, xxii.26 and xxxiii.16, once **איה** Ps. cxix.6, once **איה** ib. lxxxix.20, seldom **איה** (as it is always translated by Onkelos) ib. li. 21a, Eccles. ii.15, Job iii.12 and xxxviii.21, and a few times **איה** Ps. li.21b, lvi.10, lxix. 5 and xvi.12, which very likely differs not much from **איה**, used ib. cxxiv, 3—5 and in the so-called translation of Jon. b. Uz. on the Pentat. a few times instead of **איה** there, where, as it seems to me, the reader's attention is required a little more, viz. Ex. xv.1.15, Levit. xxvi.34a, 41a, Numb. xxi.17 and Deuter. iv.41. At all events in the Hagiographs it is mostly translated by a word derived directly from **איה**, i. e. the Hebrew **איה**, and that fact goes far to prove the idea of **איה** in its primary meaning not referring to *time*, but having a demonstrative power, used in all kinds of circumstances.

As it happens more times to be the case with other words and in other languages, so our little word is sometimes used as a relational one, that is to say, instead of introducing the *apodosis* of two sentences, subordinated to each other, it may be placed at the *protasis*, i. e. instead of *adverb* it may be used as *conjunction* now and then. Quite the same it is with the Dutch *toen*, and so we recommend to compare the Greek relative words, being demonstrative in the older language.

Further the signification of **איה** is weakened and reduced to the degree of an only **איה**, be it as a **איה** conjunctivum or consecutivum. That may be attested f. i. by **איה** העלה 2 chr.

viii.12, sounding in the parallel 1 Kings ix.25 **איה** העלה. Something like that we find 2 Chr. viii.17 in the words **איה** העלה, while in the parallel 1 Kings ix.26 stands **איה** עשה המלך. That it changes to a **איה** consecutivum sufficiently appears from a comparison of Gen. xxiv.41 with v. 8, being the construction of the latter verse quite equal to ib. xlv.26 a. o. Likewise there, where the condition is of such a kind, that it has not been fulfilled or it will not be so, you may introduce the apodosis by **איה** as well as combine a **איה** consecutivum with the verb. Comp. f. i. Ca 22—26 with Jes. xlviii.18.

That being agreed to, we are able to remove the notorious difficulty of **איה** being an introduction to an Imperfectum pretty often there, where a Perfectum may be expected. Hebrew scholars know different Commentators and Grammarians try their utmost to bring that custom into harmony with the logical conception of the words. Rashi on Ex. xv.1 calls such an Impf. an *Impf. voluntatis*, expressing no more than an *intention* to do the action presented by the verb. Is the intention to be fulfilled, it will be mentioned in the further part of the narrative. So in the named verse it is followed by **איה** לאמר, showing that Moses' intention to sing the hymn has been fulfilled. In Numb. xxi.17 the hymn immediately follows. Should the fulfilling neither be mentioned, nor appear otherwise, then it is suppressed altogether, as the Talmud says (Sabb. f. 56b) concerning 1 Kings xi.7. Solomon wished to build but never did. — So Rashi explains. How acceptable that explanation may be at a first glance, it nevertheless offers its difficulties. First of all that word of the Talmud is attributed to an Agadist, who sermonizing aimed at purifying all eminent man of Israel from their gross faults, testified by the Holy Writ. It is superfluous to say, that such a saying does not imply the slightest thought of sound and serious exegesis. Moreover, Nachmanides shows, that the main point, the use of **איה**, is not cleared up by Rashi's explanation, for an Impf. voluntatis is to be found in the Bible without being accompanied by **איה**, too, proving that assertion by examples. He himself indeed believes such an Impf. meaning something past, only it arose from the imagination of the author. It shows

the manner, how he presented the fact to his own mind. That explanation does not differ very much from the definition, which more recent grammarians try to give of the Hebrew Impf. generally, and they use to call an Impf. as this of our text a *Praesens praeteriti*. It is true, with the author of Biour we consider even Rashi's explanation not so far from that idea. — Ibn-Ezra translates such an Impf. simply as a perfectum, referring to the analogy of the Arabic language, where the same often happens. So Kimchi as well and Michaëlis translating *cantabat*. Sforzo agrees with Rashi.

According to our opinion such an Impf. reaches the signification of a perfectum only by influence of the word **אֵן**, by its value of a **וְיִי** consecutivum in this and similar cases. Therefore we could read here just as well **וַיֵּשֶׁב מִשָּׁה** as Jud. v.1 **וַתֵּשֶׁב רִכְבָּה**, and Joshua x.12 **וַיִּדְבֹּר** would suffice equally as **וַיִּדְבֹּר דָּוִד** 2 Sam. xxii.1. Only it seems to be an idiotism of the authors of the books of the Kings and the Pentateuch as well as their imitators (the authors of the books of the Chronicles and the book Joshua) to use **אֵן** instead of a **וְיִי** consecutivum there, where they consider the fact deserving extraordinary attention. Both in the books of the Kings and the Pentat. it occurs in such a combination only, when the writer interrupts the narrative by a digression, to which he particularly calls the reader's attention. In the other books of the Holy Writ that way of writing is not to be found at all.

Further a Perfectum accompanied by **אֵן** sometimes has the same signification as an Impf. with **וְיִי** consecutivum, so that **אֵן** serves there only as a kind of **וְיִי** conjunctivum, exactly as f. i. the Latin *tum* has in many cases no more value than an intensive of *et*. While f. i. Deuter. ii.17 or xxxi.25 a protasis commencing with **וַיְהִי** is followed by an apodosis, whose first word is **וַיֵּצֵא**, in 1 Kings viii.12 the sentence **אֵן אֶמְרָךְ וְכִי** corresponds with the protasis **וַיְהִי בִצְאתָ וְכִי** v. 10, and while 2 Sam. xxi.19 the protasis **וַיְהִי עוֹד וְכִי** is followed by **וַיִּךְ**, the same sentence concludes with **אֵן הִכָּה** in v. 18. That use of **אֵן** with perf., however, only appears in the books of the Chronicles, excepting the two quoted passages.

Sometimes **אֵן** changes to **וְיִי** conjunctivum in other cases, too, and finally it not seldom lost even that little power and meaning, especially in poetical works. For several times it is found there at the commencement of one of a series of sentences, as Hebrew poets like to accumulate them, which in other words or sometimes nearly in the same ones repeat the same thought twice or more times. In such a case **אֵן** may be dispensed with, without impairing the writer's intention in any way, and seems to be added only not to allow the reader to slacken his attention by a manifold repetition of the same idea. Then it is quite indifferent, too, whether accompanying perfectum or imperfectum.

So far anent the origin and signification of **אֵן** generally. Now we intend to explain some details by quoting sentences, in which it appears. First of all we have to mention, that **אֵן** occurs

- a) not combined with any letter of the alphabet,
- b) combined with **וְיִי** (**וְאֵן**),
- c) combined with **כִּי** (**כִּי אֵן**).

Moreover, the Aramaeizing form **אֵנָּה** occurs a few times, signifying just the same as **אֵן**, and instead of **כִּי אֵן** once the primitive **אֵן** appears in two words (Jer. xlv.18).

However the word **וְאֵן** need not be treated of separately as **וְעֵתָה** did, in the first place because it appears but a few times and secondly it has no peculiar signification differing from **אֵן**, as we saw it was the case with **וְעֵתָה**. So we have but two rubrics to treat of, viz. **אֵן** (besides **וְאֵן** and **אֵנָּה**) and **כִּי אֵן** (besides **כִּי אֵנָּה**).

CHAPTER I. **אֵן** (besides **וְאֵן** and **אֵנָּה**).

A. Again we commence with those cases, where **אֵן** really appears to be a determination of *time*. In that signification it may refer to a point of time having past as well as to one to come yet, exactly as the English *then*. But in both cases it does not always point out a *certain* time in the past or in the future, but it also refers to an *indefinite* time and may be translated then by *once*, be it *once formerly* or *once afterwards*.

- a. Referring to a *certain* point of time in the *past*.

Introducing the perfectum.

1) Gen. iv.26 according to the Chaldaean translation of Onkelos, who, never rendering **אז** but by **בבן**, here adds **ביומיו** (in his (Enos') days. The Septuagint seem to have had another version here.

Accompanying a perf. or a participle.

2) Hosea ii.9. The Chaldaean translator describes the past point of time, which the author looks at. It appears sufficiently out of the context, for the oppositum is **מעתה**.

Accompanying a participle.

3) Gen. xiii.7. The author refers to the time, when the flocks of Abraham and Lot were together in that country.

4) Jer. xxxii.2 looks at the time named in v. 1. The Septuagint translate here simply *and*. Cf. G.

Without a verb or participle, which, of course, ought to be completed by thought.

5) Gen. xii.6. Showing the time, when Abraham was at Sichem.

6) Jos. xiv.11. The time meant here is mentioned in the commencement of the verse. The Sept. have another version.

7) Jud. v. 8 **אז לחם שער**. The commentators consider **לחם** a noun equal to **מלחמה** and most of them translate: They chose new gods, (= disdained the Lord, their God) then there was a battle in the land. The Chaldaic translation does not render **אז** at all here. However the word **לחם** has its difficulties. In all editions and MSS., I believe, it is *Milra'*, but it ought to be *Mil'el*, according to grammatical rules. The honor of solving that difficulty Mr. S. Pinsker seems to deserve, saying (in לקיט קדמוניות p. קליה footnote) that the word **לחם** is a verb in the perfect tense, having a *Segol* instead of a *Pathach*, vowels, which are used interchangeably. See his series of examples, to which I have to add **בערפלי מרר**, to be found in the best editions of the Jewish prayerbook and of the **מחזור לריה** at the commencement of the **ברכת שופרות** of the **מוסף** prayer; the singular form of that word sounds **ערפל** in the Bible, having the *segol* under the **פ**, and so the status constructus of **מרתקים** Is. xxxiii.17 sounds **מרתקי** ib. viii.9.

8) 2 Sam. xxiii.14 twice in one verse and

9) 1 Chron. xi.6 its parallel, with a little variation of no consequence to the word heading our paper.

b. referring to an *uncertain* point of time in the *past*.

Introducing a perfect tense.

1) 1 Kings xxii.50. A tale of the same tenor we find 2 Chr. xx.36, which several commentators identify with that told here in v. 49. Then, of course, they judge the narration of v. 50 is not repeated at all in the Chronicles, an idea however being very objectionable, as only v. 50 and not the preceding one speaks of joint steps of Jehosaphat and Ahaziah as mentioned in the book of Chronicles. Therefore we leave the narration in the latter book as it is, and take into consideration our verses 49 and 50 only. There Jehosaphat is told to have sent vessels to fetch gold, which proved to be unsuccessful, and as Ahaziah would afterwards undertake a similar expedition combined with Jehosaphat, the latter did not like to venture it. And so we translate, according to a few authoritative commentators, **אז** by *once, once afterwards*, exactly as the Latin *olim*, as well derived from *olle* = *ille* (וה), may signify *once later* and *once before*. Owing to the author, that time, of course, has past altogether.

2) 2 Kings xiv.2. From 2 Chron. xxv.14—17 the fact appears not to have occurred directly after the narration implied in the verse before. So we again translate **אז** by *once, later on (olim)*.

3) Ps. xl.8. Gesenius translates *therefore*, Mendelssohn *then*. In this intricate sentence the explanation of Ibn-Ezra seems to be most advisable, taking it in the meaning of *in days of yore*.

4) ib. lxxxix.20. Sforzo and Mend. render *once, formerly*. The Chaldaic translator has **בהרין**. See our introductory remarks.

5) Job. xxviii.27. Most of the commentators bring it in connection with v. 26 (**בעשותו וכו'**), rendering **אז** by *then*, but not without forcing the words more or less. I deem it simpler not to bring it in direct connection with it, that is to say, not to consider it an apodosis of the former, but to take **אז** in the meaning of *formerly*.

In one passage **אז** seems to occur combined with the Imperfectum in the same meaning.

6) 1 Kings iii.16, best to be translated by *once*. Really it has the value of a Waw consecutivum (see F a), but here with an additional hint to a point of time not further described.

c) אז referring to a *certain* point of time in the *future*.

Combined, of course, with the Hebrew Imperfectum.

1) Ezek. xxxii.14. The time is determined by the following verse ברתני וכו'.

2) Micah iii.4 $\text{אז יעקו אל ה' ולא יענה אותם}$. The determination (*בעת ההיא*) follows, accompanying another sentence of the same tenor. It need hardly to be said, that the particle אז ought not to be brought into coherence only with the first following word, but with all the quoted words together considered as one notion, whose principal part is ולא יענה אותם (cf. f. i. the word לא in Deuter. xxii.1 belonging to *והתעלמת* principally). In our language we say the same in *one* sentence: Then they will invoke the Eternal in vain. In Hebrew it is usual to express that in *two* sentences (see n^r. 5 and C a 9). The Septuagint translate אז here by *so* (cf. C a 16), but also ואשר (v. 3) by *as*. They seem to have read כאשר . Further cf. I 6.

3) Zeph. iii.9. The determination of time appears in v. 8 (ליום קומי לעד). J. D. Michaelis thinks better to consider it as an apodosis of a conditional protasis.

4) ib. v. 11 looks at the foregoing ביום ההוא .

5) Prov. i.28. The time is determined by the earlier words כבא וכו' v. 27. See n^r. 2, from which appears, that we need not give that אז the meaning of a relative *when*, as the Sept. do. Cf. I 8.

d) אז referring to an *uncertain* point of time in the *future*.

Combined, of course, with the Hebrew Imperfectum.

1) Ps. ii.5. With Mend. we translate: *once he will* etc. Further see H. 9.

2) Job xxxviii.21 $\text{ידעת כי אז תולד ומספר ימך רבים}$. The Lord upbraids Job for his boldness to think himself equal to the Eternal and reproaching He says: Did you know you would be born *once*? or (suppose you did) that you would live long? I deem the simple meaning of those words to be so, and I cannot follow Ibn-Ezra here, considering אז as a relative and translating:

Did you know *when* you were born, that you should live long? for I cannot make out, by what way Job gave rise to such a question. For the same reason I cannot agree with Ewald's meaning (Ausf. Gramm. § 136b), taking it as an example of a so-called *praesens practeriti*. Further see I 9.

B. Sometimes it will be rather perplexing to decide whether אז refers to *time* or to *circumstances*, in other words, whether it is an adverb of time or one denoting that the sentence, which it introduces, is a consequence of something else. Cf. D.

1) Judg. viii.3. אז is determined by בדברו הרב הזה . People were sedate not as much *after* but *by* his saying so.

2) ib. xiii.21. Either *then* or *by that* Manoah understood a. s. o.

3) 2 Sam. xxi.17 *in consequence of* that fact or *then*.

4) Is. xxxv.5 and 6. Either *when* the Lord will come or *in consequence of* His coming.

C. The notion of *time* retreats more to the background, when אז introduces an apodosis of a conditional protasis. The condition itself may be either *clearly expressed* or *completed by thought*.

a. The condition is *expressed*, אז being combined with the Imperf.

1) Gen. xxiv.41. The condition follows introduced by כי and continued by אם . Here we have to remark the rare case, that the apodosis is repeated in other terms after the condition.

2) Ex. xii.44. The condition precedes, not introduced by one of the particles in use, but indicated by the Waw consecutivum. Indeed the construction in that verse, although not as strange as f. i. 1 Sam. ii.13, is not ordinary either. Perhaps that caused the different opinions of the Tanaim in Mekilta about the subject of the verb יאכל . Nay, in the Talmud (Pesachim 96a, Jebamoth 70b, 71a) the master is generally believed to be the subject, although being the same, whom ומלחה is addressed to, an interpretation Abrabanel also adheres to. The other interpretation, no doubt the plainest, given by the Septuagint and Mend. also, is cited by Rashi in his Commentary on the Pentateuch and by Tosefth Jebamoth 70b in the quotation אז כה , with the only difference, that the latter name R. Akiba as the author of that interpretation, while Mekilta and Rashi father it on XI.

R. Eliézer, who also explains his good grammatical reasons for it.

3) ib. v. 48. The condition precedes, without an introducing word or letter, in the form of an imperative mood. (See n^o. 8). Equally Ibn-Ezra considers that imperative as a condition. Here the seldom וְאֵן appears. In the same way the later Hebrew בְּכֵן is used (being the Chaldaic word of Onkelos for וְאֵן as בְּכֵן for אֵן), also after having preceded an imperative mood Esther iv. 16.

4) Deut. xxix. 19. The condition precedes introduced by וְדִרָּה בְּשִׁמְעוּ. Mend. leaves אֵן untranslated here, while Ibn-Ezra with less probability takes it in the meaning of *directly* (see n^o 5). Here is to be remarked still, that the particle does not stand at the first but at the second apodosis (see H), most likely because the positive part of the punishment commences at the second sentence.

5) 1 Sam. xx. 12. J. D. Michaelis ad 2 Sam. ii. 27 thinks אֵן ought to be read here with stress and translated by *directly* (see n^o 4). Perhaps he is induced to that meaning by the Chaldaic translation, rendering it by מְכַעֵן. I myself suppose such a determination of time is not strictly required here, אֵן being only the introduction of an apodosis, corresponding to the conditional sentence commencing with כִּי. I think the words וְגִלְתִּי אֶת אֲנֹכִי v. 13, mentioning Jonathan prefers bringing a *bad* tidings *himself* to trusting to another. The determination כַּעַת מִדֶּרֶךְ הַשְּׁלִישִׁית has been chosen, of course, in conformity with David's proposal uttered in v. 5. — The Septuagint leaves אֵן untranslated here, too.

6) 2 Sam. v. 24. The condition precedes introduced by וְדִרָּה בִּי. Here the apodosis is followed by another sentence with אֵן combined with a perfectum. For the rest see n^o. 20.

7) 2 Kings v. 3. אֲחֵלִי אֲדִי אֵן יֵאָכֵף אֲרוּ. The most authoritative Jewish commentators complete the protasis by a conditional particle, as the Chaldaic translator adds indeed. We consider it best together with Mich. and others, to render אֲחֵלִי by *utinam*, including the conditional particle. Concerning the form of that word compare אֲשֶׁרִי.

8) Is. lviii. 8. The condition precedes, without an introductory particle, in the form of an imperative mood. See n^o. 3. However here it is repeated in v. 9 introduced by אֵן. Comp. n^o. 21.

9) ib. v. 9. The condition with אֵן follows. For the rest see A c 2.

10) ib. v. 14. The condition with אֵן precedes. The Sept. leave אֵן untranslated here. However they seem to have had another version.

11) Ps. lxi. 5. אֲשֶׁר לֹא גִלְתִּי אֵן אֲשִׁיב. To explain these difficult words I will give in consideration to take אֲשֶׁר here in the signification of אֵן as f. i. Levit iv. 22. The poet complains of enemies, who hate and prosecute him without any ground and intends to show them by an ordinary or trivial image, how they make him responsible for actions he did not commit.

12) ib. cxix. 6. Ibn-Ezra and others mean the condition follows introduced by the כִּי. Methinks it precedes in v. 5 commencing with אֲחֵלִי = אֲחֵלִי, as f. i. Is. xx. 4. וְהִשּׁוּפִי = וְהִשּׁוּפִי a. o.

13) ib. cxxvi. 2. The condition precedes in v. 1. The two verses are differently explained. We venture to translate so: When the Eternal will restore Zion — do we dream? — then our mouth will a. s. o. We consider it the utterance of somebody fervently wishing to see the majesty of Israel's capital fully restored, a consequence of the distress, which he experiences in a foreign land. But that happy future is so far off yet in his eyes, that, amidst its presentation to his mind, he cannot withdraw the effusion that he seems to dream. The use of the perfect tense (דִּינִי) in such cases we certainly need not explain to Hebrew scholars. Moreover, an interruption of the sentence to give vent to a strong feeling is not of rare occurrence in Hebrew poetry. Readers of the works of Jeremiah know that very well. Only one example we wish to remind. Lament. i. 9. רָאָה ה' אֶת עֲנִי וְכִי. — That אֵן is followed here by another yet, introducing a new apodosis (see n^o. 14). — The reason, why the Sept. translate יִמְלָא as a perf. and יִאֲבִדוּ as a future, I really do not know.

14) Prov. ii. 5. Some conditional sentences precede introduced by אֵן. Here again a new apodosis follows in v. 9 with אֵן (see n^o. 13).

15) Job ix. 31. אֵן בְּשֶׁרֶת הַמָּבֹלֵל. The condition precedes with אֵן. The Sept. do not translate אֵן at all. — We will not

omit calling the reader's attention to the author's wit, using in the apodosis the word **כִּשְׁתָּה** synonymous with **בֹּר**, used just now in the protasis in another meaning.

16) ib. xi.15. The condition already commenced in v. 13 with **אִם** and is continued in v. 14 by an imperative mood, which has the value of an imperf. here, as f. i. **וְדָו** Gen. xlii.18. However according to the Sept. the apodosis commences in v. 14 already, for they render **אִם** by **ὥστε** (consequently) as in A c 2, although they have again another version of v. 15.

17) ib. xiii.20. The condition precedes immediately in the words **אֲךָ שְׁתִּים אֶל תַּעַשׂ עִמִּי**, by an imperative mood in the negative, and without an introducing conditional particle (see 3 and 8). The word **אֲךָ** often in poetry serves to introduce the sentence with more solemnity. Cf. Is. xix.11, xxxiv.14, Ps. lxxiii.13.18, cxxxix.11 al.

18) ib. xxii.26. The condition seems to us to be found in v. 23 introduced by **אִם (אִם הָיוּ עַד שָׁרִי)**, being immediately followed by the first apodosis (**הַבְנֵה**), without an introductory word, then by the other apodoses, being the last of them accompanied by **אִם**. This explanation agrees with the Sept., too, rendering **אִם** by **εἰτα**, and so that example is to be classed under the heading H (see there n° 7).

19) ib. xxxiii.16. The condition stands in the verse before.

20) 1 Chr. xiv.15 the parallel of 6, only the first apodosis does not appear here at all, and the second is altered so, that **אִם** is combined with an imperfectum.

21) ib. xxii.13. The condition follows introduced by **אִם**, although in fact it precedes already, too, without any introducing particle. Cf. n° 8.

Under the same heading also those passages are to be classed, where the apodosis expresses something, which did not happen or will not happen, because the condition is either not fulfilled or will not be so, being then introduced by **לֹא** or a word of similar signification. Cf. Essay on **עֵתָה** chapt. 3 E. — In the apodosis **אִם** introduces a perf. in such cases.

22) 2 Sam. ii.27 **לֹא דִבַּרְתָּ כִּי אִם מִהֲבָקָר נַעֲלָה הָעַם**. Kimchi takes it as if there stood **מִהֲבָקָר** being further explained by **מִהֲבָקָר**,

while Mich. exerts himself to explain the word **כִּי**. In our Essay on **עֵתָה** we demonstrated already that **כִּי** as a part of a formula in such cases. — The Chaldaic translator renders **אִם** here by **כְּכִין פֹּן**, as in n°. 24, too, being **פֹּן** an addition very often found in the Chaldaic translation of Onkelos after the conditional particle of such a protasis.

23) ib. xix.7 with **לֹא** (read **לִי**) in the protasis.

24) 2 Kings xiii.19 **לְהַבִּית חֹמֹשׁ או שֶׁשׁ פַּעֲמִים או הִכִּיתָ**. The Chaldaic translator again **כְּכִין פֹּן**. See n°. 22. Certainly **לִי הִכִּיתָ** instead of **לְהַבִּית** would sound better. — The verses quoted by Ewald (l. c. § 358a) as analogous to our verse, we explained in our Essay on **עֵתָה** chapt. 3 H 2, C 1 and 3, A c 35 and 37.

25) Ps. cxix.92 with **לֹא** in the protasis.

26) ib. cxiv.3–5. Thrice **אִם** instead of **אִם**.

b. The condition is not expressed but is to be borrowed from a former sentence.

In the apodosis there may stand a perfectum introduced by **אִם** as in the first following 3 examples.

1) Is. xxxiii.23. The condition is included in the first part of the verse.

2) Hab. i.11. The condition may be derived from **וַיִּלְכְּדָהּ** v. 10. The meaning is: If all matters run so before the wind, then a. s. o.

3) Mal. iii.16. The condition completed by thought is the following: If the reasoning is going on so even by the so-called religious men, then a. s. o. Ewald (l. c. § 354a) renders that **אִם** by *nevertheless*. The Sept. seem to take it again as so. cf. A c 2. For the rest see I. 7.

Generally the apodosis has an Imperf. with **אִם**.

4) Levit. xxvi.34 twice in one verse. According to Ibn-Ezra the condition is expressed in the words **שְׁמַכֶּה אֶרְצְכֶם שְׁמַכֶּה** v. 33. But we consider that as an apodosis coordinate with the former and think the verses 34 and 35 as containing but an effusion of the author. He interrupts here his strong and bitter prophecy, with the aim to bring the punishment uttered here and generally that whole period into immediate connection with chapt. xxv,

describing the laws of the seventh year or the year of rest. After that interruption he continues his prophecy in v. 36 a. f. That opinion seems to me still more probable, considering, that the author in v. 43, after having encouraged the people by a prospect of better times, does not fail to repeat by a single word both the contents of the verses 34 and 35 and that, which stands prominent by another significant **א**. For the rest see the next figure.

5) ib. v. 41 **א** **א** **א** **א** followed by **א** **א** **א**. According to one of Rashi's explications, which Michaelis agrees with, **א** has the value of **א** here. If so, the sentence introduced by **א** contains the condition of the one introduced by **א** (cf. a 3). One may be inclined at a first glance to prefer that explanation, for then **א** **א** **א** **א** is the only apodosis of that part of the verse, being the same repeated in v. 43 before closing the ominous prophecy. But on second thoughts our quoted words rather seem to imply a kind of solace, viz. by their dispersion in foreign regions they will clear the accounts of their sins, as something that ought to precede the next blessing 'והכרת את כריתו וכו'. And the same opinion very likely led to the insertion of the verses 34 and 35 amidst the punishment rendered conspicuous by the introduction of **א**, as if to say, if that be fulfilled, if the offended ones be satisfied, a better position may dawn for Israel. By that consideration the later explanation of Rashi is preferable, so that both of the sentences with **א** are apodoses and **א** either signifies *perhaps*, according to Gesenius, or it remains in its usual signification of *or*, as Nachmanides asserts, and **א** is the same as **א** **א**. Is that right, then the conditional sentence is *not* expressed in one of the usual forms and must be borrowed from the preceding 'והבאתי אותם וכו'.

6) Jos. i.8 again twice in one verse, the latter being **א**. To add from the former sentence: If you keep etc. Cf. 1 Chr. xxii.13.

7) ib. xx.6. The condition is included in the words **א** **א** **א** **א**. Cf. Numb. xxxv.28. Here **א** stands as an asyndeton instead of **א** **א** or **א** **א**.

8) Judg. v.13. The end of v. 12 contains the condition, for by want of a better explanation we stick to the old commen-

tators' saying: so viz. if thou, Barak, likest to enter the army on my calling, the Lord shall cause a single one to rule over a powerful people, the Lord shall do me reign over the strong. The concurrence of two different constructions of one verb in the same verse does not miss an analogy in the Holy Writ. f. i. **א** **א** **א** **א** Exod. xxix.41. Neither the Septuag. rendering **א** **א** as if there stood **א** **א** and having for the rest quite another division and version of the verse, nor some recent grammarians correcting **א** **א**, which does not even put a good interpretation upon the words connected with it, could satisfy us in that way.

9) 1 Sam. vi.3 **א** **א** **א**. The condition is included in the immediately preceding sentence. For the rest see I 4.

10) Jer. xxii.22. The condition to be completed from the first part of the verse, as Kimchi interprets.

11) ib. xxxi.13. The condition to add here lies in the words of v. 11, **א** **א** of **א** **א** meaning *for*. That seems to appear from the context. Indeed we cannot conceive what induced Heidenheim to take **א** as a conditional particle. And really he seems to be convinced of that opinion, for not only he himself interprets so in **א** **א** **א** **א** in the **א** of that day, but he does Eliezer Hakallir interpret so, too, in the last part of **א** **א** **א** **א** on **א** **א**, considering him by that interpretation a follower of Nachmanides c. s. contra Maimonides in the question about life in a future world. — However, owing to our interpretation **א** does not stand at the first of the apodoses responding to the included condition, that example of the use of **א** to be classed again under the heading H.

12) Ps. xix.14 **א** **א** **א**. The condition to borrow from the preceding words, for **א** **א** does not contain a condition as in a 3, but a prayer equal to **א** **א** **א**, not as the Sept. interpret: *If* they do not rule me. — Here may be remarked, that a part of the condition follows after the apodosis still, at least according to the interpretation of some authoritative commentators.

13) ib. li.21 twice in one verse. The condition is included in v. 20. Cf. n. 12.

14) ib. lvi.10. That **אִם** is explained in different ways. Ibn-Ezra regards it as a confirmative of the following **בְּיוֹם אֶקְרָא**. Mend. translates *already*. Ew. (l. c. § 354a) *though, nevertheless*, while the LXX leave it untranslated altogether. We consider it simply as an introduction to an apodosis, the condition to be taken from the end of the former verse. Cf. 13.

15) Prov. iii.23. The condition to add from vv. 21.22. The Sept. translating *ἄρα* very likely take it in the same meaning.

D. Far less the meaning of *time* is to distinguish in those cases, where **אִם** accompanies a sentence, to be considered rather as a *consequence* of a preceding one and is to be translated but by *therefore, thereby, therewith* and similar. Cf. B.

1) Jos. xxii.31 **אִם הַצִּלְתֶּם**. To day we acknowledge, Joshua says, that the Eternal is in our midst. *Thereby* (viz. by your action) you have saved Israel. — In such case we use in our western languages *now*, for it aims at a fact occurring at the same time, which the speaker stands in. Really **עֵתָה** would suffice here, too. Vid. our Essay on **עֵתָה** 3d chapter B and F 1 a.

2) Judg. v.11. We translate: *Thereby* (viz. by the named benefits of the Lord) His people may return to its towns (safe). Here as well **עֵתָה** would do.

3) Jer. xxii.15 and 16. The Sept. have another version.

4) Eccles. ii.5 **וְלִמָּה הִכְמַתִּי אֲנִי אִם יוֹתֵר**. In the same meaning we use the adverb *then* instead of *under such circumstances*. Here **אִם** stands after the verb as in Hos. ii.9.

E. Once it has a local signification and a meaning as much as **שָׁם**. At least it seems so to me in the difficult verse of Jer. xi.15 **בִּי רַעְתִּי אִם תַּעֲלֶי**. Most of the authoritative commentators separate **בִּי רַעְתִּי** from the two following words, taking each pair in a separate meaning by completing thoughts or words, lacking however every trace to justify them. Besides the coherence with the words immediately preceding does not become clearer by their interpretation. We venture to say, that all those difficulties vanish by our explanation. For we consider **רַעְתִּי** an object of **תַּעֲלֶי**, translating **אִם** as **שָׁם** referring to **בִּיתִי** named in the commencement of the verse. The fact that the root **עָלָה** is not found elsewhere in the Bible with an object

without a preposition does not raise any obstacle. For 1o. other Hebrew neutral verbs, too, not seldom govern an accusative, f. i. **יָצָא** and **כָּוֵן** in the **קָל**; 2o. The synonymous **שׁוּשׁ** as well governs an accusative in Is. xxxv.1 according to some of the great commentators, and 3o. although the *verb* **עָלָה** does not, the *adjectivum verbale* of that root does occur with an accusative in **עָלִיז נְאוֹתָךְ** Zeph. iii.11. — Further that **אִם** accepts the signification of **שָׁם** does not sound strange at all, considering that in other languages demonstrative words of *time* and *room* change, too, and moreover, because **שָׁם** also means **אִם** in Deuter. x.6 according to Ibn-Ezra, and Ps. lxvi.6 according to Ewald.

F. **אִם** introducing an Imperfectum sometimes means the same as an Imperf. with a *waw consecutivum*. See our prolegomena.

a. At the commencement of a digression of great interest, interrupting the history for a short while. Cf. A b 6.

1) Ex. xv.1.

2) Numb. xxi.17.

3) Deuter. iv.41. Ibn-Ezra takes that **אִם** as a relativum in the meaning of the Latin *quum*, the apodosis commencing chapt. V v. 1 (See I 2). Nachmanides controverts it and Raschbam, too, taking nevertheless pretty much pains to give the word its rights. Considering it as a *waw consecutivum* we remove all difficulties. For the author wishes to insert an incident interrupting the coherence for a moment and in order to denote that, he uses an Imp. with **אִם** instead of the more usual *waw consecutivum*.

4) Jos. viii.30 **אִם יִכְנֶה**. That digression stops at the end of the chapter, the thread of the narrative of v. 29 being continued at the commencement of chapt. ix, as it especially appears from v. 3. This opinion is affirmed by the Septuag., placing the whole digression between v. 2 and 3 of chapt. ix.

5) ib. x.12. Here the digression ends at v. 15, going on with the discourse finishing at v. 11. Here a determination of time is expressly added in the words **בְּיוֹם תַּתְּ ה' יָכוֹ**, although that needs not exclude the signification of *time* of the word **אִם**. See A c.

6) ib. xxii.1. The very commencement of chapt. xxiii sufficiently proves our opinion, that the whole chapt. xxii interrupts the narrative of the author, for the words **אֲדַרְי אֲשֶׁר הִנִּיחַ ה'** only repeat **וַיֵּנָה ה'** of ch. xxi. v. 42. It could be remarked here,

that the narrative of ch. xxii belongs to the history, too, and forms part of it. so that it need not be called an interruption at all. Nevertheless the author wishing to express it more emphatically on account of the importance of the fact, prefers introducing it by **א** instead of the waw consecutivum.

7) 1 Kings viii.1. This digression again occupies the whole chapter, the next one repeating the conclusion of chapt. vii **והשלם כל המלאכה** with a few words (**ויהי ככלות שלמה לבנות**).

8) 2 Chr. v.2 the parallel of 7. The digression is somewhat longer here and the return to the real narrative not so clear and obvious. But we must not forget, the language of the Books of the Chron. is far less pure and regular than that of the Kings.

b. **א** with an imperfectum instead of the usual imperfectum with waw consecutivum, not to introduce a digression, but only to attract more especially the reader's attention. That use of **א** exclusively occurs in the books of the Kings and in the Chron. there, where the author copies the former's text rather literally.

1) 1 Kings ix.11. Perhaps **א** is chosen here instead of a waw consecutivum in consequence of the fact mentioning the origin of the name of the land of Cabul.

2) ib. xi.7 apparently equivalent to a waw consecutivum.

3) ib. xvi.21.

4) 2 Kings viii.22 **א** **הפסע לבנה**. Here even **וּפִסַּע** precedes in the same meaning. Perhaps the revolt of Libnah was of more consequence. A determination of time follows here. Cf. F a 5.

5) ib. xii.18.

6) ib. xv.16. Here **וַיֵּךְ** follows aiming at the same fact.

7) ib. xvi.5. That the fact is of much consequence sufficiently appears from Isaiah chapt. vii.

8) 2 Chron. xxi.10 the parallel of 4.

G. In the same way **א** often is combined with a perfectum, having then, of course, the value of a waw conjunctivum with a little more emphasis. That use of **א** only occurs in the books of Chronicles, except once in the book of Samuel and once in the Kings, these two passages appearing in the Chron., too. Vid. our prolegomena.

1) 2 Sam. xxi.18, where **א** **הכה** simply changes to **וַיֵּךְ** and **וַיַּכּוּ** vv. 19 and 21.

2) 1 Kings viii.12 **א** **אמר שלמה** is but the apodosis to **וַיְהִי כִּזְמַת וכו'** v. 10. It is a notorious fact, that in such cases an apodosis usually commences with a waw consecutivum.

3) 1 Chr. xv.2 **א** **אמר** the same as **וַיֹּאמֶר**.

4) ib. xvi.7 **א** **נתן דוד**. **ביום ההוא** **א** **נתן דוד**. Would not the construction of **א** **ביום ההוא** be equal to that of **א** **ביום השלישי** Gen. xxii.4?

5) ib. xx.4 the same as 1.

6) 2 Chr. vi.1 the same as 2.

7) ib. viii.12 **א** **העלה** varying with **והעלה** in 1 Kings ix.25, as mentioned in the prolegomena.

8) ib. v.17. In the parallel 1 Kings ix.26 it reads **וַיַּעַשׂ וכו'**.

9) ib. xxiv.17 **א** **שמע** does not differ from **וַיִּשְׁמַע** in any way.

H. Finally **א** lost even that little value of a simple waw conjunctivum and finds its place in a series of sentences not at the first but at one of the following, very likely to prevent a slackening of the reader's attention by the concatenation of a good many sentences of the same tenor. Evidently such way of speaking is to be found only in poetical or oratorical language. — In that way **א** is combined either with a perfectum or imperfectum quite indiscriminately, whereas the authors generally vary in the use of these tenses most freely.

1) Ex. xv.15 **א** **נכחלו** **א** **יִצְחָק** **נמנו** a continuation of **וַיִּנְקֹן** **חיל אהו**.

2) Jud. v.19. Here even the same word is repeated not less than four times, while at the second time it is preceded by **א**. Generally we should be tempted to say, the author of Debora's song liked the use of little **א** pretty well.

3) ib. v. 22.

4) Jer. xi.18.

5) Ps. xcvi.12. Mend. leaves it untranslated. Indeed having so many analogies, we need not recourse to an alteration of **א** into **אף** as Olshausen did.

6) Job iii.12, albeit that verse may be taken as an illustrative example of **א** with the value of a waw conjunctivum, being **וַאֲשַׁקֹּט** parallel with **א** **יָנוּחַ**.

7) ib. xxii.26. See C a 18.

8) 1 Chron. xvi.33 the same as **א** **נ** 5.

9) Under that heading may be classed as well Deuter. xxix.19,

see C a 4, Ps. ii.5, see A d 1 and Jer. xxxi.13, see C b 11.

I. A relative meaning as much as the Latin *quum* is attributed to **א** with more or less probability in the following passages, so that it agrees with the signification, which **מא** has sometimes. See II B a 5.

1) Gen. xlix.4 **א** **הלל**. The so-called Chaldaic translation of Jonathan ben Uziel renders here **בעידן רבכלתא**, equivalent to the interpretation of some of the commentators.

2) Deuter. iv.41, see F a 3.

3) Judg. v.11, see D 2.

4) 1 Sam. vi.3, see C b 9.

5) 1 Kings ix.24. From v. 15 it may appear that those commentators rightly explain, who think Solomon repaired or arranged the Millo for Pharaoh's daughter. If so, **א** has best be translated by *since* or *after* in the meaning of **מא**.

6) Micah iii.4. The interpretation of **א** as a relative conjunction does not seem very probable here. We have better combine the two notions **וּלֹא יֵעָנֶה** and **וְיִזְעַק**, of which the latter is the principal, which especially the particle **א** adheres to, as in Is. lviii.9 al. See A c 1.

7) Mal. iii.16. See C b 3.

8) Prov. i.28. See A c 5 cf. nr. 6.

9) Job xxxviii.21. See A d 2.

II. **מא** Which took its rise from a combination of **מן** and **א** (once appearing in that form) is a relative about as often as a demonstrative word.

A. Demonstrative as an *adverb of time*. **מא** = *from* (i. e. since) *then* (i. e. long). — From that signification it already appears that it has to be accompanied by a perfect tense, or, suppose it does not, that tense ought to be completed by thought. — In that meaning it is never met with in the Pentateuch.

1) 2 Sam. xv.34 without a verb. The oppositum is **עַתָּה**. The Septuag. translate as if there stood **א**. (See at nr. 7).

2) Is. xvi.13 again the oppositum is **עַתָּה**. If I see well, the Sept. render here *at that time* and consequently again as **א**.

3) ib. xlv. 8. The Sept. *of old*.

4) ib. xlv.21 parallel with **מִקֵּדִם** (cf nr. 9). The Sept. again as **א**.

5) Is. xlviii.3 The Sept. translate *already*.

6) ib. v.5. The Sept. render *of old*.

7) ib. v. 7 again the Sept. *of old*. The oppositum is **עַתָּה**. In all those passages Gesenius thinks the prefix **מִ** to have no signification at all. (See nrs. 1, 2 and 4). We do not see the necessity of denying the power of the prefix and translate with most of the Commentators *long since, long ago, of old*.

8) ib. v. 8. The Chaldaic translator rendering **מא** by **מִכֵּן** elsewhere, does not translate it at all here. — That word is often seen recurring in a comparatively short piece of Isaiah. It is true, in the first chapters of the second part of Isaiah the same idea is frequently repeated and even the same words and expressions, too, as f. i. **מִרְאֵשׁ**, **אוֹתוֹת**, **רֵאשִׁיטוֹת**, a. o.

9) Ps. xciii.2. The Chaldaic translator renders as well *of old*. The parallel is **מִעוֹלָם**. Nevertheless the Sept. render it quite literally by *from then*.

10) Prov. viii.22. The Chaldaic translator renders as if there stood **מִרְאֵשׁ**, that word occurring in the next verse. The Sept. have another version.

B. **מא** as a relative.

a. Combined with a verb, of course, in the perfect tense, it is a *conjunction* introducing a protasis.

1) Gen. xxxix.5. In the apodosis an Imperfectum is combined with the waw consecutivum. The Sept. render *after*.

2) Exod. v.23. In the apodosis a perfect tense appears.

3) ib. ix.24 again with a perf. tense in the apodosis. The Sept. render it as if there stood **מִן הַיּוֹם**.

4) Jos. xiv.10. An apodosis follows without a verb.

5) Is. xiv. 8. Now an apodosis follows with an Imperf. and

6) Jer. xlv.8 with a perfect tense as in nrs 2 and 3. The Sept. render *then* here.

b. Combined with a substantive it is a *preposition*.

1) Ex. iv.10 with a verbal Substantive (infinitive mood).

2) Ps. lxxvi.8. The commentators consider it strange and deem it necessary to add a verb by thought. We refer to the analogies 1 and 3.

3) Ruth ii.7.

Amsterdam, Oct. 1885.

Zur Frauenliteratur,

mitgetheilt von Ad. NEUBAUER.

IV. A. In der Hschr. n^o. 25 aus Schönblum's Ancona-Sammlung (vergl. *Letterbode*, X, p. 97), welche Herr Dr. Jellinck der Bodlejana abgetreten (jetzt Opp. Add. quo 189; unser Catalog n^o. 2577) folgt als Antwort auf Abigdor aus Fano's (vergl. ibidem p. 101. In dieser Hschr. mit dem Titel תשובה למנן נשים: ¹⁾ folgendes anonymes Gedicht:

בני אדם גם בני איש. אל תפנו לבוסה קלון נשים. כי דבריו יחפיד ויבאיש.
יחד עשיר ואביון להאשים:
אכידור מאז שמו נקרא. שנתי ואראו אבי הצרון. בדברו על הסרטינו
סרה. הוסיף על הנשים נגע וחרון:
ראה מה שלמות לאשה מצא. האשה מגן נשים בתעודה. כי אם כחוכרת
מקצה. גם במשלים אשר ידו הרה:
יגע למצא דברי חפץ. נשים לרומם ולהלל: דברי הסרטיאנו להפץ. ומלין
לצד עילאה ימלל:
לא מצא כי אם נשי מספר. אשר לדבריו תהיון שלמות. ואם יחשוב כי
להן יכפר. וכי בתוכן תוך ומרמות:
אמר בשיריו מגן נשים. כי אם אשה רעה תמצא. לא תמנה וכטלה
בששים. והוא בבלי דעת פיהו יפצה:
הפץ כוונתו אני ארצה. אחבירה מלין ואמלל. אשה טובה כל תמצא.
אשר בדם עון לא התגולל:
ואם אחת או שתי. פושטות לעם טלפים. אינם בטלות במאה ובמתאים (sic).
כי אם באלפי אלפים ריביות:
מלכד אשר אומר. כי למן העולם ועד העולם. אשר אוצר הושך רע ומר.
תמיד כמקשה כל באי עולם:
דברי הצודקים מנגדי לא אמיש. כי כן אמרו חכמי הרופאים. אלף מתו
מרוכ תשמיש. אחד מני אלף מרוכ הלאים:

1) Die Varianten aus dieser Hschr. für die drei abgedruckten Gedichte geben wir nächstens.

פנו אל ראש החכמים שלמה. בקש אשה בשלמות רבתי. כהן נכריות
גם מאת עמו. ואמר אשה בכל אלה לא מצאתי:
הנה גם אל חכמי תורה. היתה האשה צחנה ובאשה. ויאמרו בשפה
ברורה. אחרי ארי ולא אחרי אשה:
הוסיפו עוד במשליהם החכמים. לכפר על הנשים קשה. ויגידו כאמת
ובתמים. כל רעה ולא רעת אשה:
ראו אם מאד גדולה מצורתן. רבים הללים אשר הפילו. ועוד אין נסתר
מחמתן. כי גם ירעו לא יועילו ולא יצילו:
לא תבעה בפיה עונתה. כי אררה ה' עם כל קדושיו. לולי זאת על דרכה
העיוה פניה באותה. שלחה ידה והחזיקה במכושיו:
ראו לנשים מכמורת פרושה. מצודינה עשירי עם ואביונים. כאשר עינים
על אשה תשא. לא ימלט מאלף אחד בבנים:
שאו למרום עיניכם וראו. שמתואי ועזאל נפלו משמים. באהבת נעמה
אשר ראו. ערומה מההלכת במחנים:
מי גבר ויחיה לא יראה מות כחודן. או איך העמידנה ידי כשדודם. הלא
הראו כי בעת עמרן ויראו בני אלקים את בנות האדם:
היזבלו כל הגוים והלשונות. לבא עד תכלית שאון רעתם. ואין מספר לרוב
המחנות. הפילו במכמורת מצודתם:
תגלגלה לאיש מרה ומחלה: באין מזור ורפואות תעלה. תשדית עינות
מים ברוע מעללה. מנפש עד בשר יעשו כלה:
צדק מאד מאמר החכם במשלו. כי הנשים אינן יפות. ולא יערכ עבודתן
עליו. כי אם לרקחות ולטבחות ולאופות:
היש חטאת יביא רעה. מכה בלי סרה. כמו איש לאשה שעה. אשר יצא
מצרה אל צרה:
הלא גם בעו: אהבתן. ראש פתנים אכזר. ואף כי בעת איבתן. לא ניכר
שוע לפניו:
לא ישימו לב בגלות ערותן. לקלון וכלמה תהי באחריתן. כי תהרין כזמתן.
אזי תגלה את נבלותן:
אל יתפאר משורר בכחשיו. כי הנה אש ראיותיו תאכל. שר חמשים וחמשינו.
ירעתי כי יכול אוכל:
ואתן להם ראייה מופתית. ואם ירע האיש כעדן השיכ. תשובה נצחית
ואמתית. גם אני אודה ועט ימיני איש:
שימו לבכם אל הנביאות. אשר במחזה ראות. כל הגדולות והנוראות.
דברי ה' ואת הנפלאות:

ראו צותה תורה עליו. פן דברי המסות הזה עליכם יערב. לא תאבה ולא תשמע אליו. וכל איש אשר בו מום לא יקרב :

הנה אביגדור מגן נשים. בנה מגדל בשערים חמשים. לפאר נשים ופילגשים. הוליד גם בנים שלשים :

ואני לעומתם כראתי. חרב וחנית וכידון. כשירי אשר קראתי. על מגן נשים מדון :

במספר במפקד חמשים הם. ארבעה ארבעה למשמרותיהם. יורדו שאול תחתית בצבאותיהם. שר חמשים ושלישים לצבאותיהם :

חידה גם לו :

שלשה חמה במהנותם. שלש מאות ויש לצבאותם. קח את השלישית. והנותר בחזק אייב תשית :

גם לו :

ראה משמרות שלשה. ילדי ביתה שלש מאות ויששה. אם תקח מהשלשה חמשה. אזי תראה חזות קשה :

B. Daniel aus Rossena's Gedichte, die unmittelbar in dieser Hschr. folgen.

אלו הג' שירים באו לידי דניאל מרושינה ברה ניסן שנת רנ"ב לפ"ק. ואז קמתי קל חיש וחברתי עליהן שיר אחד כתוב לפנינו לוי"א להבין משל ומליצה

דרוש אדרוש. ואכף ראש. טוב אדרוש. על כל שומע.

ניבי מורע. להשתרע. גם לכל ריע. אטף תירוש.

יהי לראש. וגם יפרוש. תדהר וברוש. לכל בולע.

אל מגלע. כלב צולע. לכל זורע. כי יחרוש.

לענה ורוש. ויין לקרוש. כאחשורוש. יהי שבע.

אלו הם השירים שחברתי על הנזכרים

שירים נעשו בגליל מוסקנה. ועד לומברדיאה אורם זרה. לידי באו כהרי רישאנה :

כמו גבור ישיש לרוץ אורה. לבי לראות מליצה וחידות. ועם עושיהם לחברה ארה :

למצא דברי הפז ואגרות. השב לבי ונמצא מתגאל. יותר מתחלה עשר ידות : עלי אציל בני ישראל. על הר נשא גבוה ותלול. ארים נבי משלי לכל שואל :

הביטו אל שרה אמנו ראשונה. העידה עליה התורה. לא דברה אל אל נאמנה. וכן כתוב ותכחש שרה :

ראו דברי לאה הנכירה. אשר דברה אל אישה בשוכו. סורה אדוני אלי סורה. העידה פניה ותאמר אלי תבוא :

האזינו עקיצת דבורה. והלדה אשר יצאת מהמערה. תדברנה בנאות ושררה. עד שקמתי דבורה :

אביגיל אשר חמת המלך שככה. הזכירה לו ישאנה לאשה. ואיהתא כהדי שורא מלכא. לענה לאלוף נעוריה בעלה ואישה :

חשב לרומם בשיריו. המלכה אסתר המעשירה. לא יועילו חון ספוריו. גם עליה תמצא סרה :

ראו את כל התלונה. אשר למרדכי הגידה. וברמו דברה התואנה. אשר בלככה לא כחדה :

צר לה אשר לא תבא. ושכב את אדוניה איום. ותאמר לא נקראת לבא. אל המלך זה שלשים יום :

ואם תשועה באת על ידה. תמצא כי לא מלכה. לולי מרדכי אשר בידה [sic]. לשית אימה חשבה בקרבה :

ואם גם יעל בשלו' הביא לישראל תשועה. הנה הפרה ברית שלום. ראו מה בטח באשה תועה :

לא הפרה ברית לסיסרא. לולי בטח לבו בה. אשר תהי לו לעזרה. והיא בקרבה תשית ארבה :

בוטה באשה כל יקרא איש. ובמדרגת חי מדבר לא יבא. קראו לו בן מחפיר ומכאיש. סכל אין הבונה בו :

רחל בננבתה תשיגנה רעה. ואם שלמה בסכת חלאתה. מרים תרבר על איש ה' תועה. אין גם אחת מתטהרת במזמאתה :

ראו מגנים אשר רימה. לכסות קלון חרפתן. החריד שושנת הנשים הרמה. ומה תעשינה שאריתן :

תלכנה על פני מים. תקולל חלקתן בארץ. לא ליום ולא ליומים. כי אם עוד כל ימי הארץ :

סוף דבר אחי אל מגן נשים. כמו דוח תאמרו לו צא. ואם גם הוא שר חמשים. פגול הוא לא ירצה :

אמרות פיהו זעם ועברה. ואיך תאמינו כי יתן קולו. והבט לא יוכל אל הישרה. כי עינו רעה בשלו :

ואם אמרים ושירים יכנס. לשבח הנשים ולהלל. בן תורנם כל ישאו גם. לו היתה בת שמאי והלל :

למכתם כל תעל ארוכה. גם בגיל עד אין יחול וצרי. הלא בשמן גם לא
 רוכבה :
 מי זה בתכורה הוא הארי. בחוותו את כל הכעסם. הלא ילבש קנאה אף
 וחרי :
 ישום ישרוק על כל המעשים. כי הם אין ופעלם מאפע. והנם את הגרנות
 שוסים :
 הלא ינקו מן אימים שפע. על כי פיהם פערו לכלי הק. ונהרא עליו גם
 לא תופע :
 כל שומעיו ימלא פיו שחוק. גבר המים ונקי ילעג למו. כי ריהם נידף עד
 למרחוק :
 על מלכות ונביאות לריב קמו. לא אמרו איה האל עושם. לא יראו ראש
 ככבים כי ראו :
 ולשנפשונו [?] בחיים הוא שם. על ברואיו הרבו תעצומות. הפודה עבדיו
 מיד שוסם :
 קראו בשמותם על אדמות. וכל אחד בשירו יתגאה. לאמר כינתי מלאתי
 חכמות :
 לספר כרחובם אחי נלאה. כיהודה חלף שטף ועבר. עד ציאר הגיע כסה
 מרמה :
 עד שמי רום שאון גליו גבר. כי זה יסתר וגם זה לא יכנה. בהכלי הבלים
 ללא דבר :
 צעיר אני נגש ונענה. ממשפחתי תולעת ולא איש. אשב ברד מחוץ למחנה :
 ושירי זה כבן מחפיר מכאיש. כל חונה כויבוה ויקל. גם בני אדם גם בני איש :
 הלא עושהו ידיו לא שכל. כי בנקרות צורים שמתי קני. מן עצי יער
 לקחתי מקל :
 תוך עם נבל אחלי משכני. ועל סלע בלי שבע רצון. לא יעברנו צירב ואני :
 יצאתי לי בעקבי הצאן. כבהמה בתוך בקעה חדר. כלירועה בשכט ולשון (?) :
 וליסר שיר לא אחיה חדר. מן כל שומע אבקש מחילה. חטאתי לא במעל
 ובמרד :
 ואם הרביתי חיוון ומלה. על תרעתים שמעתים סוכתים. הלא גם סול סלותי
 מסלה :
 אמת לשמע אין שמעתים. ועיני לא ראתה מימי. ומתמל שלשם לא ידעתים :
 אכבדם כהלל ושמאי. ולרצונם אכמל רצוני. לא אשנאם כאויבי נקמי :
 וערכי מך מהם וגם עבי. כי לא עמדתי כבוד נבונים. וגם לא בשבת
 תחכמוני :

תמם כמים כמו שכלול. לשוני לשורר למאד תלאה. כקול סירים תחת
 הסיר חלול :
 על משמרתו אעמוד ואראה. ועם רעי במשען וסעד. כמרום הרים אתכונן
 משתאה :
 שלשה המה מטיבי צעד. כהוד שיריהם אותם מצאנו. כראי מוצק לעולם
 לא ימנו :
 בראשם אברהם הסרטיני. ושני אביגדור מגן נשים. השלישי שמו לא
 פורש לנו :
 בנו בתי נפש עם לחשים. כמו טפח וגלגל טפחים. מרגים לגרות ולחאשים :
 וגם בקו הליצו שורותים. לשונם תחלך כאש תוקד. תכבה בדם ענב בכלי
 מים :
 טוב לשכלם היה היות נעקר. כחבלי שינה ועשתונותם. ביום אשר לבם
 לשמור שקר :
 הריקו חניכים לגוייתם. הכי שתי בשמים פיהם. החטאים האלה בנפשותם :
 כמו לתפארה תהי להם. לירות כמו אופל לישרי לב. על כי עסו דרי
 בתוליהם :
 פתי יסור הנה וחסר לב. אומרה לו לא תאבה לא תשמע. לחידות ומשלי
 נמחרי לב :
 אוי לנפש את מוסרם תגמע. כוס תרעלתם תשכע ותתרוה. באחרית עינה
 הלא תרמע :
 סורה שבה פה זולל וסוכא. אם דבש וחלב בהם תמצא. הן חלפו עם
 אניות אבה :
 גם פרעות שמעו לשמצה. בהבלים אשר אין בהם עקר. חמץ וגם שאור
 תחת מצה :
 כוכב וצלמנע הם בכרכר. לעם השם נהפכו אויבים. אם כדרכם שכלי
 היטב חקר :
 בינו נא זאת בעם מתגדבים. כשרים שלשה הרבו שכל. על תופפות
 אילות אהבים :
 נכואתם כמו אבקת רוכל. על נשים שמו תוקף עיונם. בעל עירו נגיד ואמרפל :
 עד אין חקר הרחיבו לשונם. לא חשבו ליום דין כי הנה. עדי עפר גיע
 גאונם :
 זממו התריב כל מתנה. ללא השאיר אחריו ברכה. ושכחו את אל עליון
 קונה :

גם לא אלבש תכלת ושנים. בגד ומדים לא כמרת. פן אהיה לבו ולקלונים:
אין פלם ומשקל לשירתי. להונה בה אקדים הידיעה. ואל אלקים אשים
דברתי :

כי הוא נותן למלכים תשועה. יצילני מחמת נחשים. וישמור פי מדבר כל
תועי :

גם כי קצנתי בתוך אנשים. מחני] . לחבר אלה שירים חמשים :
בצדקי החזקתי לא ארפת. אלומותי נכון תסובינה. בתם לכב ועם נקיון כפי:
כי עיני הם בהרים תצפינה. ובתוך עמי אקרא דני אל. וארץ מולדתי
שמה רושינה :

בסוף מלי אתפללה אל אל. יסלח ישרא לכל חטאתי. ימהר חיש לעמו הגואל:
לשובה אות יעל זכרונותי. כל מעשי וגם פעולותי. לאל אשר בידו עתותי:
למנצה בנינותי :

חידות לו

דלה כף לנחת. תוכחת נצחת. גבורה שם הנחת. על צור וזהר אל :

נגד סרטיאנו. ומשליו קראנו. גבע מלון לנו. תוך בני ישראל

יד על מגן נשים. וחכם חרשים. ושר על שלישים. בגולה אריאל

אקרא הוי הוי ארון. מגן נשים מדון. אברא חרב כידון. על רדפו למו אל

לחשי עלי אקבע. בלכתי על ארבע. ובחי נפשי אשבע. אני הוא דניאל

תם ונשלם תל"ח

פרקי אבות Gedalja ibn Jachja's Commentar zu

(Letterbode, XI, p. 1).

Während meiner jüngsten Anwesenheit in Paris hatte ich Gelegenheit folgende kleine Vorrede dieses Commentars zu copiren. MS. Günzburg 273.

הבן יקיר לי. וישכינך במשכן מעלת החזרה ויטע בלצנך אורה וזריח
עליך כוכבי אור המלוא ויושיבך במושב מעלות המדות ויסיר מעל
לצד המסכים המעיקים בחנק וילמדך לשוט בים השלימות וילציסך
מעיל היראה עד שתעוף עם הרוחניים במשכן הדיק צעה"ז וצעה"ב.

כדדתי אליך על פה וגם בחיבורי זה כשערכתני לפניך מעלת הגאונים
זקני וא"ל לערוך לפניך פי מסכת אבות כפי מה שקבלתי
מהם. וששמעתי מפיהם עם קצת שושנות אשר ראיתי בפירושי אחרים
בארך דברי האברצנלי וזולתו שהצנתי מלבי עם הקצור היות אפשרי.
עתה צאתי לשלם נדרי כי השלמתי עריכת שלשלת הקבלה ויתר החדושים
שיעדתי לכתוב בראשית החבור. אמנם צחרתי להציג לפניך הקדמה
אחת קטנה הכמות גדולה האיכות ואח"כ אבא אליך וברכתך בפירוש
המסכתא

Gedalja, wie er zu Ende sagt, begann seinen Commentar im
Alter von 24 Jahren, חג Pesach 5310 = 1550, und
beendigte ihn am 17. desselben Jahres, wozu er be-
merkt שבוט ושבוט השתלתי לקרא משנתה ולכתוב פירושה
כי ככל שבוט ושבוט השתלתי לקרא משנתה ולכתוב פירושה. כפי סיוע האלקי
Joseph hies der Sohn, dem er den Commentar
widmet. Dieser Joseph ist als Abschreiber eines andern Comm.
zu Aboth in der Hschr. 731 der Günzburgischen Sammlung
genannt, Anfang des Comm. אבות וטעם. זאת המסכתא נקראת מס' אבות וטעם.
שקראו המס' מס' ברכות מס' שבת מס' פלונית הוא מלשון טבחא טבחא
Die Abschrift fertigte Joseph an in Vercelli (וירלליי) im Jahre 5328 = 1568.

Die italienischen Wörter zum Trauergedicht (Letterbode X, p.
139 ff.) scheinen doch von Gedalja zu sein, und nicht vom
Copisten, wie ich früher glaubte. Er schrieb italienisch, wie
dies aus der Hschr. 278 der nämlichen Sammlung hervorzugehen
scheint. Diese enthält unter andern Stücken auch ein
(?) פורים (für פורים) מסכת חמור שחבר כמר' גדליה יחיא ז"ל
קונטארי און מעשה קי אישראוינו את דון משה
fängt משה

In dieser Hschr. findet sich auch das Gedicht des Abraham
Sarteano (Letterbode X, p. 98).

A. N.

**Auszug aus einem Schreiben des Herrn Prof. Dr.
D. Kaufmann in Budapest, d. 14 September 1885.**

Der Abdruck des kleinen Gedichtes von Samuel Ezobi in Band X p. 190 Ihres „Letterbode“ mag wieder einmal beweisen, wie die sorgfältige Rücksicht auf das Metrum das unentbehrlichste Rüstzeug eines Herausgebers hebräischer Poesien bildet und oft selbst den Mangel an Handschriften zu ersetzen geeignet ist. Gleich in der 2. Zeile lehrt die Metrik, dass es **מקדש** nicht lauten könne; die Sinnlosigkeit des Ausdrucks zeigt denn auch alsbald, dass die Stelle schadhafte geworden. Ich vermuthe, das **מקדש ה'** der ursprüngliche Text gewesen und dass aus **ה'** oder sonst einer Abkürzung des Tetragrammaton's in Folge des vorangehenden **היות** das unverständliche **היות** geworden sei¹⁾. Im zweiten Halbverse ist **על** aus metrischen Gründen in **עלי** zu ändern. Der Sinn ist einfach: Wenn jene Verse zur Zeit, da noch das Heiligthum Gottes bestand, bereits vorhanden gewesen wären, man hätte sie zum Chorgesang erwählt²⁾. — Vollends unbegreiflich ist Z. 3. Dass **ציון והפר** die verderbten Worte bilden, lehrt Sinn und Metrum. Erinnern wir uns aber, dass **א** in den Handschriften zuweilen wie **י** aussieht, **י** und **ו** ferner sehr leicht verwechselt werden, so wird aus **Zion's und Chefer's** Stimme: **כקול צאן יהפר** die übertreibende, aber verständliche Wendung, dass Harfenton und Psalmensang beschämt wie Schafgeblöck (1 Sam. 15, 14) zu klingen scheinen gegen jene Weisen, die so erhaben tönen³⁾. Ueber dem Gebrauch von **נעימה** im Sinne von Melodie vgl. Kaufmann, *die Sinne* p. 133 n. 18.

In Z. 4 ist wohl zur Herstellung des Metrums **מלאכי אלהים** nur in **מלאכי אלהינו** zu ändern⁴⁾. Das erstere Wort gilt nach der bekannten Lizenz der hebräischen Poeten nur für zwei Vocale.

Der zweite Halbvers von Z. 5 entbehrt durch **ויגר** Metrum

und Construction⁵⁾. Der Sinn ist: aus der Himmelshöhe blicken die Engel diesen Versen entgegen. Graphisch empfiehlt sich die Conjectur **מגד** = aus der Wand, doch dürfte eine Präposition wie **בעד** oder **נגד** das Richtige sein.

בנבנינות עריכות in Z. 7 ist metrisch und sachlich unhaltbar. Die Endsylbe des zweiten Wortes gehört aber einfach zum zweiten Hemistich; aus dem Theilungszeichen ist ' geworden und so aus dem obersten Himmel Araboth das sinnlose **עריכות** entstanden⁶⁾. Es ist hier also von der convexen, der Aussenseite des obersten Himmels die Rede. Ezobi verwendet hier den Terminus **גבנינות** in der Poesie; vgl. *die Sinne* p. 131 n. 15.

In Z. 8 hat der Dichter offenbar dem Metrum zu Liebe **הן הן** geschrieben, was der Schreiber nach Zach. 4, 7 in **הן** verschlimmbesserte⁷⁾.

In Z. 9 erfordert das Metrum wie der Reim **קערת כספך** statt **כסף**, in Z. 10 **ושקל** statt **ישקל**⁸⁾ und endlich in Z. 11 **באור הם** statt des unmöglichen **באוריהם**¹⁰⁾.

1) Die Bemerkungen des geehrten Herrn Correspondenten haben wir unsern geschätzten Freunde Herrn Dr. Neubauer auszüglich mitgetheilt. Dieser hat uns darauf das in diesen Noten Mitgetheilte eingesandt.
RED.

Anstatt **היות** lese ich jetzt **רמות**.

2) **עלי** steht in der Hschr.

3) Z. 3 kann man lesen **כקול צאן והפר**, die Schrift ist nicht sehr deutlich.

4) In der Hschr. **מלאכי אלקי**.

5) Deutlich **ויגר** oder **ויגר**.

6) In der Hschr. **עריכות**.

7) In der Hschr. **הן הן**.

8) Ms. **קערת כספך**.

9) Ms. **ושקל** oder **ישקל**.

10) **באוריהם**.

Joseph ben Elieser ha-Sefardi,

von A. NEUBAUER.

Der Supercommentar dieses Autors zum Pentateuchcommentar des Abraham ibn Ezra ist, wie Dr. Friedländer mit Recht sagt (*Essays on the Writings of A. ibn Ezra*, p. 220), giebt die richtigste Anschauung von ibn Ezra als Exegete. Trotz der Artikel von Jellinek, Geiger und Steinschneider über Joseph, widmet Dr. Schiller-Szinessy in dem ersten Bande seines Catalogs der hebräischen Hschr. in Cambridge dem פתח פתח eine ausführliche Beschreibung. Seine Methode berechtigt ihn dazu, da er überhaupt die bekanntesten Autoren, wie Raschi, ibn Ezra auch so beschreibt, als wenn diese kaum bekannt wären; vielleicht für einen Catalog einer kleinen Sammlung zulässig. Ausführlichkeit aber macht auf Vollkommenheit Anspruch. Er wiederholt daher das bekannte Factum, dass der פתח פתח in der Ausgabe verstümmelt ist, dass Joseph in Spanien geboren ist, dass er nach Palaestina und Syrien wanderte (was aus der Vorrede zu ersehen ist) und dass er arabisch verstand (ohne zu erwähnen, dass er Stücke aus Saadia's arabischer Uebersetzung des Pentateuchs giebt und commentirt). Ja, er giebt sogar noch einmal die Genealogie des David Maimonides, für den Joseph den Supercommentar anfertigte, die sich auch schon bei Geiger in Melo Chofnaim (p. 78) findet. Dass Joseph auf seinem Wege nach Palaestina in Griechenland sich aufhielt, ist nicht unbekannt, da er den Supercommentar des Ben Jaisch in Canea schrieb; aber neu ist, was Dr. Sch. behauptet, dass er hier den aschkenasischen Ritus kennen lernte, aus dem er zwei Stellen zitirt. Unglücklicher Weise hat Dr. Sch. die schlechte Gewohnheit bei solchen Daten nicht die Stellen zu geben, sondern verweist auf die Seitenzahl seiner Hschr. Man muss ihn also aufs Wort glauben, denn wie können diejenigen,

denen eine Hschr. dieses Supercommentars unzugänglich, die Richtigkeit des Factum beurtheilen? Ich kann nur eine Stelle finden, die folgendermaassen lautet (בשלה): מבוררת גידין מררין פי': (בשלה) נסליחת מחי ומסי כתו ודלת גידין דגוש והוא תרגום של הגני מאכילס נסליחת מחי ומסי hat Joseph erst in Griechenland kennen gelernt, wo der aschkenasische Ritus sich eingeschlichen hat? Ich finde מחי ומסי im spanisch-orientalischen Ritus, und es sollte mir leid thun, wenn Dr. Sch. als Autor des Artikels מחזור in der Encyclopaedia Britannica dies übersehen hätte. Zu den drei merkwürdigen Angaben, die aus Joseph's Commentar nach Dr. Sch. hervorgehen, nämlich, dass Joseph die kurze Recension zu Genesis [Exodus? RED.] benutzte, dass der Commentar ibn Ezra's zu Hiob zwei Recensionen hat, und dass Joseph ibn Ezra's Comm. zu den Proverbien nicht gesehen hat (der Commentar, der unter seinen Namen geht, herausgegeben von Dr. Driver, und wieder von Horowitz, scheint nicht von ibn Ezra zu sein), wäre noch hinzuzufügen, dass er auch das grammatische Werk ס' היסוד nicht zu Gesichte bekommen. Die Behauptung, dass Joseph den זכרון רבך nicht besass, hat Dr. Friedländer mit Recht zurückgewiesen. Die Stelle, worin Dr. Sch. seine grosse Entdeckung gemacht hat, lautet (in כח) wie folgt (Dr. Sch. giebt wieder nur die Seitenzahl; man erwartet vom Leser מאמין): ומלת פריה ורביה באדם זכרון פי' שמעתי שכתו כן בזכרון רבך (In der זכרון Hschr. כח, was Dr. Fr. geistreich in זכרון corrigirt) זכרון נח בפסוק ויזכך אותם אלהים ויאמר להם פרו ורבו. Im Gedruckten richtiger ויזכך אותם אלהים ויאמר להם פרו ורבו. Wäre die Cambridger Hschr. sogar ein Autograph, so könnte Dr. Sch.'s Behauptung nicht stichhaltig sein, da Joseph oft den זכרון, wie auch andere מדרשים, zitirt. Man könnte eben so gut behaupten nach der Oxforder Hschr., dass er ein זכרון von Juda Hajjug besass und aus folgender Stelle (Ende תלמוד): והוא כמו שכתוב בזכרון גלית בס' שופטים ושיריון: (תלמוד) (Ende תלמוד) eine wichtige Variante gebe

Joseph zitirt in einer Stelle, dass Nachmanides das Jahr der
XI. 10

Ankunft des Messias auf 5118 = 1358 setzt; diese Stelle soll nach Dr. Schiller nicht von Nachmanides sein; das soll in einem Excursus bewiesen werden. Wann soll dieser Excursus kommen? Der Catalog ist im J. 1876 erschienen und es sollen noch mehrere Bände folgen bevor die Excursus kommen? Ein viel wichtigeres Factum soll auch in einem andern Excursus discutirt werden; die biblische Hschr. n^o. 12 in Cambridge ist datirt [4]616 = 856. Kennicott hält das Datum für gefälscht; Dr. Zunz giebt mit Recht 1204; andere Gelehrte, die sich ein wenig auf Palaeographie verstehen (nennen wir blos Dr. Ginsburg, den Herausgeber der Massora, und Dr. Wickes, der fast alle biblischen Hschr. in Europa untersucht hat), stimmen mit Zunz überein. In Cambridge ist die Hschr. immer noch als so alt citirt, jedoch hat Prof. W. Wright sich weislich gehütet ein Specimen davon in dem orientalischen Theil der *Palaeographical Society* zu geben. Wenn Dr. Sch. Recht hat, so wäre diese die älteste hebräische Hschr., was für Bibel als auch für Palaeographie sehr wichtig wäre. Warum erscheint der Excursus nicht als *occasional notes*? Aber Excursus sind nicht die einzigen Verweisungen, die Dr. Sch. gerne macht, er hat noch eine andere Waffe, die viel mehr anmassend ist. Ohne Frankel für den Jerusalemischen Talmud zu nennen (ich habe überhaupt gezeigt, wie gerne er seine Quellen, Zunz, Graetz, Jellinek u. s. w. verschweigt, aber Dr. Lumby und seine eigene Predigten citirt), behauptet er einfach, dass sechs סדרים von diesem Talmud existirten, und dass das jeder einschen muss, der eingehend (deeply) die Sache studierte, d. h. dass Frankel dies nicht gethan. Dasselbe Argument wendet Dr. Sch. an um z. B. das hohe Alter des נהיר zu beweisen (vergl. *Letterbode* III, p. 20). Erst unlängst sagte er in der *Jewish World*, dass das Targum zu den Propheten nicht in Babylonien spät, sondern in Palaestina sehr früh geschrieben wurde, und dass nur diejenigen, die zu faul zu lesen sind und Andern nachschreiben, nur so behaupten.

Dieser Ausfall ist wieder gegen den seligen Frankel gerichtet. Natürlich muss das Targum zu den Propheten früh in Palaestina geschrieben sein, da er das Capitel הנה ישכיל עבדי auf den Messias anwendet, und welches Capitel sich nach Dr. Schiller's Dissertation (1882) auf Jesus beziehet. Das Alter des Targums soll in einer besonderen Brochüre bewiesen werden. Wann? Ja, הנה ישכיל עבדי soll sogar eine הפטרה zur Zeit Jesus gewesen sein, und nur später unterdrückt, wie die zehn Gebote בגבולין. Das soll auch bewiesen werden. Soll das Alles posthum vorgefunden werden? Dr. Sch., der jetzt ימים לאחר 64 Jahre alt ist, verspricht nichts weniger als folgende Werke: 1^o. den Catalog zu vollenden; 2^o. die Ausgabe des קמחי zu תהלים, wovon nur das erste Buch erschienen ist (nach 19 Hschr. und alten Ausgaben, ohne eine einzige Variante; auch hier gilt das מאמין); 3^o. ein Buch über die תיבות; 4^o. eine kritische Ausgabe des תלמוד ירושלמי; 5^o. das Evangelium verglichen mit dem Talmud, wovon Matthäus schon nahe am Erscheinen sein soll, ohne von den Artikeln in der *Enc. Br.* und der vielen Excurse zu sprechen. Ich hoffe, dass Dr. Sch. und der vielen Excurse zu sprechen. Ich hoffe, dass Dr. Sch. erleben wird, aber auch dann müsste er schon jetzt anfangen.

Kehren wir zu unserm Joseph zurück. Von Autoren, die er nach Sch. citirt, sind die folgenden: der ערוך; Kimchi; Nachmanides; Joseph שלודיל (wahrscheinlich Salvadel = Salvador); R. (!) Abraham אורקאל. Weiter nichts? Wo bleibt Juda חיוג und Jona Ben Gannach? Und Hieronymus der שאל mit בריתא בנו של ר' יוסי הגלילי übersetzt (in מקץ)? Viel wichtiger wäre es gewesen, die Capitelangaben der הגלילי aus diesem Commentar zu geben. Für hebräische Uebersetzungen aus dem Arabischen ist die Stelle ארסטו וכבר האריך ארסטו nicht unwichtig. Ich bin nicht einer von denjenigen, die gerne sehen, wenn Cataloge von Zitaten strotzen, aber wenn man, wie Dr. Sch. pretendirt,

jeden Dintenkleks der Hschr. angegeben haben will, so dürfen solche Auslassungen nicht vorkommen.

Der jetztige Apathie für jüdische Literatur wird dies kaum so bald geschehen. Ich gebe daher die einleitenden Gedichte und die zweite Vorrede, wie diese in unseren Hschr. stehen.

Einleitendes Gedicht (nach Hschr. Bodl. 600; Varianten aus Opp. 433).

מַצְמַאת לְבוּ רוּתָה	כָּל דּוֹרֵשׁ לְשִׁתּוֹת מִי עֵדֶן
עוֹרֵי לֵב לִרְאוֹת פּוֹקֵחַ	יְבֵא יִשְׁהָה ¹⁾ יִין הָרֶקֶחַ
הוֹלֵךְ עַד בְּלֵי יֶרֶחַ	נָתַן רִיחוֹ עַד מִרְחָקִים
מִרְחַקַּת מַעֲשֵׂה רֹקֵחַ	בְּקִמְצַת סָמִים הוּא רֹקֵחַ
יָנִים יְגוֹן וַיִּשְׁמַח	יָקָר מִבָּל אֲבָקֶת רֹכֵל
לִבִּי ²⁾ אֵינוֹ אֹרֵחַ	וַיִּשְׁבְּחוּ אִישׁ תּוֹךְ הַדְרִי
וּשְׁאוֹנוֹ יִהְיֶה שׁוֹכֵחַ	כִּי תִסּוֹר אֲנַחְתָּ כָּל סוֹלֵד
יִהְיֶה בַסְעִיפִים פּוֹסֵחַ	יִשְׁעֵן עַל מַשְׁעֲנָתוֹ לֹא
דְּלָתֵי שָׁמַיִם ³⁾ פֶּתַח	יִבִּין סִתְרֵי תוֹרָה גַּם מִי
יִהְיֶה כְּשֶׁמֶשׁ וִירַח ⁴⁾	כָּל תַּעֲלוּמָה יוֹצֵא לְאוֹר
כּוֹ יִהְיֶה רִנָּה פּוֹצֵחַ	כָּל תּוֹעֵה מִדְּרֵךְ הַשִּׁבְל
כָּל דְּלַת גְּעוּל פּוֹתַח	כָּל קֶשֶׁרִי הַסּוּדוֹת מִתִּיר
וּקְרָאתִיו צִפְנָה פַעֲנָה	עַל בֶּן קִדְשִׁיתָיו וְשָׁמִי

עוד בענין

אֲשֶׁר יִשְׁאֵל לְמִי אַתָּה יְדִידִי	אֲשִׁיבָהוּ לְאִישׁ נַפְוִץ וְנַפְרֵד
לְיוֹסֵף ⁵⁾ בֶּן אֱלִיעֶזֶר אֲשֶׁר בָּא	לְעִיר צִיּוֹן וּמוֹלֶדְתּוֹ בַּסְפֵּר ⁶⁾

עוד בענין

מוֹם שִׁישׁ בִּי אֹדִיעֶהוּ	וּלְפָנַי אִשְׁלַח מַלְאָכִי
טָרֵם יִשְׁאֲלוּנִי אֹמֵר	עֲבַד אֲבָרָהָם אֲנִכִּי

הַקְדָּמָה. אָמַר יוֹסֵף בֶּר' אֱלִיעֶזֶר עִמְיָשׁ"י הַסְפֵּרֵי הַמִּזְכָּר רֹאֵה אֲנִי אֶת דְּבָרֵי ר' אֲבָרָהָם כְּכֹסֶף כְּרוֹף צֶלְלִיל לֶאֱרָץ מְזוּקָה שְׁזֵעִתִּים בְּחִנְתִּיו כְּכֹסֶף וְכֹזֵה יֵלֵא וְאִין בְּכִסְפוֹ סִיגִים רַק לְשׁוֹנוֹ עֵט סוֹפֵר מִהִיר חָכוֹ מִמַּתְקִים וְכוּלּוֹ מִמַּחְמִידִים דֶּרֶךְ הַמֶּלֶךְ יֵלֵךְ לֹא יֵטֶה יִמְיִן וְשִׁמְאַל כִּי בִּזְמַנְתָּ

סֵפֶר ⁶⁾ — ? ⁵⁾ — רֹתַח ⁴⁾ — שָׁמִי ³⁾ — כִּי ²⁾ — בָּא נָא וְשָׁתָה ¹⁾

יִדְבַר וּמוֹלָא שְׁפָתָיו לֹא יִשְׁגֶּה כָּל סֵפֶרִיו הוֹלֵכִין עַל מַתְכוּנַת אַחַת וְהִנֵּי רֹאֵה כִּי בְּתַחֲלִיל פִּי הַתּוֹרָה הָאֵשִׁים אֶת הַגָּאוֹן וְחִזְרִיו צִעְצוֹר כִּי חֲבָרוֹ פִּי בְּדֶרֶךְ אֲרוּכָה וְרַחֲבָה וּמִלֵּאֲתִי בִּזְמַנְתָּ הַעֲרִילִים פִּי סֵפֶר וְאֵלֶּה שְׁמוֹת הַגִּקְרָא עַל שְׁמוֹ וְהוּא אֲרוּךְ בְּדִבְרָיו כִּמְעַט כִּאֲרֻצֵּת סֵפֶרִים הַנִּשְׁאָרִים גַּם אִין דְּרָכּוֹ שֶׁל פִּירוּשׁ הָאֲרוּךְ בְּדֶרֶךְ הַד' סֵפֶרִים וְכִפֵּל שֶׁם דְּבָרִים רַבִּים לֵלֵא לֹוֶךְ וּבִזְמַנְתָּ הַזֵּבִי וְגַם בְּסוּרִיָּה וּמִלֵּאֲתִי לֹו פִּי קָרָר עַל הַסֵּפֶר הַזֶּכֶר שֶׁהוּא וְאֵלֶּה שְׁמוֹת וְדִרְכּוֹ הִיא בְּדֶרֶךְ הַד' סֵפֶרִים הָאֲחֵרִים וְעַל כֵּן אֲנִי אֹמֵר מִשִּׁיקוֹל הַדַּעַת כִּי הִפִּי הָאֲרוּךְ אֵינִי פִירוּשׁוֹ רַק אֶחָד מִתְּלַמִּידָיו חִיבָרוֹ וְקִבֵּץ אוֹתוֹ מִסֵּפֶרִי ר' אֲבָרָהָם וְעַל כֵּן הָאֲרוּךְ בּוֹ בְּמִקְוֹמוֹת וְקָרָר בְּמִקְוֹמוֹת וְהַחֲלִיף דַּעַת ר' אֲבָרָהָם בְּמִקְוֹמוֹת וְסִתֵּר דְּבָרָיו בְּמִקְוֹמוֹת וַיֵּשׁ לִי בִּזְמַנְתָּ רִאיוֹת רַבּוֹת. אַחֲתָּ כִּי כָּל מֶה שֶׁהִזְכִּיר בְּתַחֲלִיל פִּי הַתּוֹרָה צִעְיָיִן הַעֲיָצוֹר שֶׁצִּי הִזְכִּירוֹ בְּפִרְשֵׁת בֵּא אֶל פִּרְעֵה בִּזְמַנְתָּ בִּזְמַנְתָּ הַזֵּבִי הָאֲרוּךְ וְאִין דֶּרֶךְ ר' אֲבָרָהָם לְכַפּוֹל הַדְּבָרִים אַחֵר שֶׁאֵמֶרן פֶּעַם אַחֲתָּ. וְהָיָה בְּעִצּוֹר שֶׁם מִקְוֹם אֵיכָּ הִיָּה לֹו לְהִזְכִּיר כִּבֵּר פִּירְשֵׁתִי זֶה כִּי בֶן מִנְהַגוֹ: וְהָיָה כִּי בְּפִרְשֵׁת נָח פִּירוּשׁ בְּקָרָה וְהַחֲמֵר הִיָּה לֵהֵס וּבְפִרְשֵׁת וְאֵלֶּה שְׁמוֹת הָאֲרוּךְ פִּי אוֹתוֹ בִּזְמַנְתָּ בְּפִסּוֹק וְתַחֲמַמָּה: וְהָיָה בְּפִרְשֵׁת וִירָא אֱלֹוֹ פִּי מִלֵּת אֲנִכִּי בְּפִסּוֹק וְאֲנִכִּי עֵפֶר וְאֶפֶר וְשֶׁצִּי וְפִירְשֵׁת אוֹתָהּ בִּזְמַנְתָּ בְּפִרְשֵׁת וְאֵלֶּה שְׁמוֹת צִפִּי הָאֲרוּךְ בְּפִסּוֹק כִּי אֲנִכִּי שֶׁלִּחְתִּיךְ זֶה תִּמְנֶה כִּי בְּתַחֲלִיל פִּירוּשׁוֹ אָמַר וְכָל מִלָּה שֶׁתִּבְקֶשֶׁנָּה צִפִּי הַמִּלָּה הָרִאשׁוֹנָה תִּמְלָאנָה וְאֵס הָאֲרוּךְ הוּא פִירוּשׁוֹ הֵנָּה לֹא קִיִּים דְּבָרָיו: וְהָיָה בְּפִרְשֵׁת חִי שֶׁרָה אָמַר וְדִקְדוֹק וַיִּשְׁתַּחֲוֶה בְּסֵפֶר הַיִּסּוּד וּבְפִרְשֵׁת יִתְרוֹ הָאֲרוּךְ בְּפִסּוֹק וַיִּשְׁתַּחֲוֶה וַיִּשָּׂק לֹו פִירְשֵׁת אוֹתוֹ הֵעֵב וְאֵס הָאֲרוּךְ הוּא פִירוּשׁוֹ הִיָּה לֹו לֹוֹר וְדִקְדוֹק וַיִּשְׁתַּחֲוֶה בְּפִרְשֵׁת יִתְרוֹ אֶפְרָסָנָה: וְהָיָה בְּפִרְשֵׁת תּוֹלְדוֹת יִלְחָק פִּי טַעַם אֲנִכִּי עָשׂוֹ בְּכוֹרִיךְ גַּם מִרִּי חֲלָמָא לְשִׁנְאֵךְ וּבְפִי הָאֲרוּךְ בְּפִרְשֵׁת הַעֲגֵל שֶׁצִּי וּפִירְשֵׁת אוֹתָם שְׁנִית וְלִמָּה לֹא אָמַר כִּבֵּר פִּירְשֵׁתִי זֶה: וְהָיָה בְּפִרְשֵׁת וַיִּשְׁלַח אָמַר כִּי צִין יְרוּשָׁלַיִם וּצִין זֹאת הַמַּדִּינָה שְׁחִיזְרָתִי זֶה הַפִּירוּשׁ וְשִׁמְנָה לֹוכָה שְׁעָה וְשָׁלִישׁ שְׁעָה וּבְפִי הָאֲרוּךְ בְּפִסּוֹק הַחֲדָשׁ הֵנָּה לֵכֵס אָמַר כִּי הֵנָּה צִין יְרוּשָׁלַיִם וּצִין זֹאת הַעִיר שְׁמָהּ רֹדוֹם יוֹתֵר מִג' שְׁעוֹת וְאִין אָמַר בְּתַחֲלִיל לֹוכָה וְאַחֵר כֵּן בְּרֹדוֹם וְאֵס תִּמְלָא לֹוֹר שֶׁהֵם קְרוֹבוֹת זֶה לֹא יִתְכַּן כִּי כִּשְׁמֹנֶסֶר שְׁעָה וְשָׁלִישׁ מִג' שְׁעוֹת יִשָּׂאֵר צִין לֹוכָה וּצִין רֹדוֹם שְׁעָה וְצִי שְׁלִישִׁית שְׁעָה שֶׁהֵם כִּיָּה מַעֲלוֹת וְהֵם בְּמִדַּת הָאֲרָץ אֶלְפָּ וְתִ"ס מִלִּין שֶׁהֵם מִהֶלֶךְ מִ"ח יָמִים וְהֵנָּה הֵם רַחוּקוֹת זוֹ מִזֹּו מִרְחָב רַב. וְהָיָה כִּשְׁהִיָּה בְּרֹדוֹם פִּירְשֵׁת וְאֵלֶּה שְׁמוֹת וְאַחֵר כֵּן בְּזִוְאוֹ לֶאֱרָץ הַקֹּדֶשׁ נִכְנַס לִלְוֵכָה וּפִירְשֵׁת שֶׁם

זה מבורח הוא ולא אמר שרמו זו רמו והנה בפירוש הקלר בפרשת ואלה המשפטים רמו זו רמו בפסוק אם אדוניו: הנה לך יג' עדים נאמנים ואם מעט אוסיפה לך כהנה וכהנה שיוכיח כי הפי' הארוך אינו דברי ר' אברהם רק מלוקט מספריו ויתכן שזה הארוך היה מהנסחה הראשונה שכתב כי כל מחבר יכתוב ב' נסחאות ויקח האחרונה ויניח הראשונה ודי כאשר הארכתי.

P. S. Ich vernehme soeben, dass Dr. Sch. sich geäußert hätte, dass er Zunz, Frankel etc. nicht erwähnte, weil er diese nur nennen könnte, was ihm sein Religionsgefühl verbietet. Ich hoffe, dass Dr. Sch. missverstanden wurde; denn sollte es wahr sein, dann würde seine Frechheit jedes Maass überschritten haben, und man könnte nur sagen כולי האי וכו'.

Noten aus Londoner Handschriften.

I. Am Ende des ס' הקבלה (unser Catalog no. 28).
אני הכותב שמעתי שכנפטר החכם ר' אברהם בן עזרא ז"ל אמר ואברהם בן חמש שנים ושבעים שנה בלאתו מחרון אף יי' שכן הוא היה בן ע"ה שנים כשנפטר. עוד שמעתי שהריס צמזל נולד בקורטצה צי"ל לניסן שנת ד'ת"ל"ה ליצירה שהיא שנת א'ת"מ' לשטרות א"כ היה לידתו ביום שבת ל' יום מחדש מרס שנת אקעיג לתאריך אל עפר. ור' יהודה אל חריוזי נ"ע כתב זמן פטירת ר' יוסף בן שושן נ"ע שהיה נקרא אלחזיר אבו עמר בשנת ס"ח וזו המאה האחרונים שבאלף החמישי ליצירה וכתב עוד ר' יהודה הנזכר שהריס צמזל נפטר קודם לכן בזמן מועט וז"ל וקודם מותו בחדש אחד או בשנים שמענו כי יש שזר צמזלים וכי משה עלה לשמים הנה שנפטר ז"ל שנת ד'ת"ק"ס"א וכיון שלידתו היתה בשנת ד'ת"ל"ה כמו שכתב למעלה הנה היו ימי חייו ע' שנה ית' ויתרו חיי העליונים ושנותיו לא יתמו נאום יצחק בר מרדכי הלוי שליט.

II. Fol 16 der Hschr. 135 unseres Cataloges hat folgende Note:

בהנאה. פה אכתוב לזכרון איך היום אשר יולדתי זו אני הצעיר חנניה בכמו' מנחם יצ"ו מפורט. כפי מה שמלאתי כתוב מיד המרומם א"א ילו זא' עשרים ארבע דפוס ישן העתקי אות באות מילה צמילה ככל אשר כתוב זו ליה

ספר בראשית איך יתכן שיפרש ספר ואלה שמות קודם שיפרש ספר בראשית. ועוד כי בסוף פי' ישעיה אמר כי היה בלובה שנת ד'ת"ק"ה לעולם ובסוף פי' תרי עשר אמר שהיה ברודוס שנת ד'ת"ק"ז לעולם והנה חזר ממזרח למערב בשונו מלובה לרדוס. ואם תאמר זה לאות כי פירש ספר בראשית בלובה ושז לרדוס ופירש ספר ואלה שמות אין הדעת סובלת זה כי הנה יש י"ב שנה מעת היותו בלובה עד שזנו לרדוס: והי' בפרשת וישב אמר ואל יקשה בעיניך דבר כללאל בגעת מקומו אפרשנו ומקומו הוא בפרשת כי תשא והנה צפי' הארוך לא פירש אותו ובקלר פירש אותו היטב: והי' בפרשת ויחי אמר וטעם המלאך הגואל אותי בפרשת ואלה שמות והנה צפי' הארוך לא דיבר בו מאומה בפרשת ואלה שמות כי אם בפרשת וארא רק צפי' הקלר פי' אותו בפסוק ראה ראיתי: והי' בפרשת ואלה שמות בארוך בסוד הש' כתב הנה ביארתי לך מכתב לשון החכם כי הוא פירשו זה לאות לשונו אשר אכתוב לך כך כתב שם אות באות וזה לאות כי זה הספר פירש אותו תלמידו ואסף בו דברי ר' אברהם המפורסם בספריו וכן תמצא בפרשת זא אל פרעה הארוך בפסוק ובשל מצול שכתו' שם והגני הכותב מוסיף על פי החכם אשר שמעתי מפיו כך כתוב שם. ובספר תרי עשר כתוב נשלם פי' תרי עשר לר' אברהם בן עזרא ואני יוסף ממדוייל תלמידו כתבתי והוספתי בו פי' על דבריו כמו ששמעתי מפיו כן כתוב שם גם נמלאו קלית פרשיות מפי' התורה שלו מנסחה הראשונה וכתוב בהם אמר יוסף ממדוייל שמעתי פי' אלה הפרשיות בלונדרש על פה מפי החכם ר' אברהם בן עזרא ואני פירשתיים בלשוני כאשר מפיו הבינתי כן כתוב שם: והי' בפרשת ואלה שמות וגם בפרשת יתרו בפירוש הארוך פירש היטב כי יתרו הוא חובב ולא רעואל למה שב לפרש ככה בפרשת בהעלותך בפסוק ויאמר משה לחובב ועוד כי היה לו לומר כבר פירשתי זה או ועוד אפרש ה' וככה ענין לפורה פירש באלה שמות הארוך גם בפרשת בהעלותך בפסוק ותדבר מרים זה תימה: והי' בפרשת זא אל פרעה בארוך אמר כי נתינת הדם על המשקוף סימן למשחית שיראנו ובפי' הקלר אמר כי אין זה נכון: והי' בפרשת ויקהל בארוך פירש מספר עשתי עשר היטב ובפרשת נשא בפסוק יום עשתי עשר אמר כבר ביארתי בספר מאונים ולא אמר פירשתי בספר ויקהל: והי' בפרשת כי תלא אמר ונסמכה זאת הפרשה בעצור אשת יפת תואר והעד ושם אמו והרמו שרמזתי בבני אהרן ובארוך בפרשת וארא אמר והזכיר אחות נחשון בעצור סוד הכהונה

זה סימן יפה. לי הצעיר מנחם בנמי שלמה יצא מפורטו. איך בשנת חמשת אלפים ושלש מאות ואחד עשר לצריאת עולם ששלשה עשר ימי לחדש אב שהיה י"ו לוליו ש"א בהיותי צמונטי אלכודו צמדינת למרקה אנקוניטיאגה צפרשת ואתחנן חנן ה' לי צן זכר כחי וראשית אני בעלם היו' הזה ונולד ציו י"ח ליעט שטו' ציו' ה' וקראתי שמו ציו' המולדת צשר ערלתו חנניה ובלשון נוצרי קראו לו גראליאה דיאו צפרש' ואתם צדקים צה' אלדיכס חיים כלכם היום. יהי רצון....

III. N. 138 unseres Cataloges.

מלבוש הרופא

לבוש רופא לבוש ועטה מעלים	בבקרך פני שרים וחולים
והתבונן בגיו חלה ומופתיו	ודון ושפוט באיברים עלולים
ואל תבטח בנדה פה ושפה	עדי ישקול לך כסף שקלים
ואם מופתיו בעיניך ישרים	עבוד אליו עבודת שר ומושלים
והשמר ברוחך אל תבהל	ואל תדור להגביה שפלים
ואל תגזור לרפאות או להועיל	ודע כי אין בידך להשלים
אשר לאל לבדו היכולת	ולרופא בעזרו יש להחלים
ידמו האנוש חולה אניה	כלב ימים ומלחם מנהלים
בשפתות חכך מחליך אמרים	באור פנים למולים וערלים
ובימין צדקך תתן נעימות	ובלשון חסדיך תשא משלים
ותנודגם בטוב מאכל ומשקה	כפי המצא בספר מאכלים
הנה בהם והתבונן בחיבור	אשר חובר ליצחק רב פעלים

Eine nähere Beschreibung wird Dr. Steinschneider in Berliner's *Magazin* etc. geben. A. N.



7411153 856002260027741

EEN PAAR OPMERKINGEN.

In de *Israelitische Monatsschrift, wissenschaftliche Beilage zur Jüdischen Presse* van 12 Nov. jl., stelt de heer Simon Hock voor, de woorden **בנכסי אביו**, voorkomende in Rasji's Commentaar op Deuteron. 25.6, **יקום על שם אהי**, te strijken. Zooals de woorden van Rasji thans luiden **נחלת המת בנכסי אביו**, beteekenen zij immers, zoo beweert de heer Hock, de **יבם** erft het deel, dat de overledene broeder uit de nalatenschap des vaders zoude toekomen, ook dan als de vader overlijdt na den dood van dien broeder."

En dit is tegen de הלכה; zie **עור אבן** § 163. Noch in Sifri, noch in den Talmoeed komen die woorden **בנכסי אביו** voor. Intusschen erft de **יבם** de bezitting des broeders, wiens vrouw hij huwt en kunnen dus de woorden van Rasji **בנכסי אביו** gerust wegvallen. — Tot zoover de heer Hock.

De super-commentatoren op Rasji zwijgen, althans voor zoover wij hebben kunnen nagaan. Wij beweren echter, dat de woorden van Rasji volstrekt niet overtollig zijn. — In de 1ste plaats wordt het inbezitnemen der broederlijke nalatenschap door den **יבם** door יהודה (Jebamoth fol. 40a) bestreden: „Wanneer een zoon kinderloos sterft, vervalt de nalatenschap aan den vader, zelfs wanneer er een **יבם** is."

Rasji treedt niet op als decisor; vandaar dat hij niet spreekt over de nalatenschap des overledenen broeders zelven. Overigens is het ongetwijfeld de bedoeling van Rasji te verklaren **על יקום**. Hij treedt in de rechten zijns broeders, waar die broeder reeds aanspraak op rechten had, namelijk als de vader bij het overlijden van dien overledenen zoon ook reeds overleden is, maar zijne nalatenschap is niet verdeeld. In dit geval deelt de **יבם** tevens in plaats van den overleden broeder en de nalatenschap

des vaders, en krijgt hij dus een dubbel deel. Zie ook Hirsch ter plaatse.

De tekst **רש** (Prediker 12.4) commenteert **וּסְגָרוּ דְלִיתִּים בְּשׁוּק** naar **דְּלִיתִּים נְחוּשְׁתָּא בֶן אֲלִנְתָּן שְׁדִי פְתוּחִים לְרוּחָה**: **מִדְרַשׁ אִיכָה**. Wie **אִישׁ עֲשִׂיר וְנָדִיב**: **שְׁפָתֵי הַכֹּמִים** was, verklaart **נְחוּשְׁתָּא בֶן אֲלִנְתָּן** גדול. Maar wij vinden dien naam opgeteekend in **כִּיד ה'** en wel als de *moeder* van koning Jojachin. Zoowel bij Rasji als in **מִדְרַשׁ** moet het dus heeten **נְחוּשְׁתָּא בֶת אֲלִנְתָּן**. Dat die vrouw eene voorname plaats innam, hiervoor pleit het **וַיֵּצֵא** in vers 12 van hetzelfde kapittel (vergel. **רש** op Genesis 28 vs. 10).

David Luria in zijne aantekeningen op **מִדְרַשׁ** (**חֲדוּשׁ רַד"ל**) wijst aan, dat de lezing in **מִדְרַשׁ קֹהֶלֶת** — **נְחוּשְׁתָּא בֶת אֲלִנְתָּן** ook foutief is, ofschoon hij tracht die lezing eenigszins te vergoelijken. **מִדְרַשׁ רַבָּא** **מִסְעֵי** verhaalt, dat die vrouw ook door Nebukadnezar met onderscheiding behandeld werd. De profeet noemt haar **גְּבִירָה** (zie Jeremia 29 vers 2). Midrasj voegt daarbij: **מִה הַגְּבִירָה הָזֵאת אִדָּם מִיָּקָר אוֹתָהּ** enz.

L. P. PRINS.

Zwei Empfehlungsbriefe der Londoner Gemeinden

für KENNICOT und BRUNS.

Die Originalien finden sich in der Bodleiana (mein Catalog nr. 2596). Der Brief der aschkenasischen Gemeinde ist abgedruckt in der Dissertatio generalis (fol. ed. p. 66; oct. ed. p. 316) ohne Signaturen. Der sefardische Brief ist nicht bekannt. Das Original hat illuminirte Ränder und das Bild einer Krone von zwei Engeln getragen, worin sich die Inschrift **כְּתָר** u. s. w. bis findet. Beide Briefe sind auf Pergament und mit schöner Quadratschrift geschrieben.

A. N.

ב"ה

אל אֲדֹנָיִי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. לְדַקְתָּם כְּהָרִי אֵל. הֵמָּה הַגְּזוּרִים אֲנֹשִׁי הַשָּׁם, גּוֹדְרֵי גֵדֵר וְעוֹמְדִים בְּפֶרֶץ זֵם רְחוּקִים וְקִלְוֵי אֶרֶץ, אֲחֵה ה' תִּשְׁמְרֵם וְתִגְלֹרֵם מִכְּלִיוֹן וְחָרָץ, וַיִּשְׁבּוּ צֶמֶח שָׁקֵט וְשֹׁאֵלָן עוֹד כָּל יְמֵי הָאָרֶץ, אֲחִינוּ אֲנֹשִׁי בְּרִיתֵנוּ וְשְׁלוֹמֵינוּ הַקְּדוּשׁוֹת שִׁבְעֵרֵי אֲשַׁכְנֹ וְפּוֹלְגֵינָא, הַאֲלֹהִי, נִרְפֵּת וְאִיעֲלִיָּא, כֹּלֵם יַעֲמְדוּ עַל הַשְּׁלוֹם וְזִכְרָהּ, וְה' יוֹסֵף עֲלֵיכֶם אֶלֶף פְּעֻמִּים כִּכָּה:

אֲחֵרֵי דֶרֶךְ מִבּוֹא הַשְּׁלוֹם, בָּאנוּ עַל דְּבַר הָאֵמֶת, לְהַגִּיד לָכֶם שְׁנִמְצָא בְּאֶרֶץ הַזֹּאת אִישׁ נָבוֹן וְמוֹדֵעַ. וְשֵׁמוֹ הֵשֶׁר הַמְּהוֹרֵר בְּגִימִין קִינֵי קוֹשׁ זֶה לֹו עֲשָׂרִים שָׁנָה אֲשֶׁר מִלֵּאכְתּוֹ בַּעֲמַל וַיְגִיעָה לְבָרוּךְ בְּסִפְרֵי קוֹדֶשׁ תַּנְיָךְ וְאַקְפֵּי בַּחֲפִנֵי רוּחַ חֲכָמָה וְדַעְתּוֹ יוֹתֵר מִמֵּאֲתִים הָעֵתִיקוֹת מִכְּתִיבַת יָד וּמִסִּפְרֵי דְפּוֹם הַיּוֹתֵר קְרֻמוֹנִים, וּבָהֶם מֵצָא כְּהִרְבָּה מִקְרָאֵי קוֹדֶשׁ בְּתַנְיָךְ שִׁנְיִים וְחוֹמִים וְקַמְשׁוֹנִים, וְאֵין כָּל חֲדָשׁ תַּחַת הַשֶּׁמֶשׁ שֶׁגַם בְּדוֹרוֹת שְׁלַפְנִיָּו כָּתְבוּ בַּחֲכָמָה הַמְּפֹאֶרָה הַזֹּאת הִרְבָּה מִחֲבָמֵי בְנֵי עַמֵּינוּ — וְנִקְרָאִים כִּפִּי כָּל בְּעֵלֵי הַמְּסוֹרֶת. וַיֵּשׁ מֵהֶם מִיֵּחֲסִים עוֹרָא וְסִיעָתוֹ לְמִמְצִיאֵי הַחֲכָמָה הַזֹּאת, כֹּאֲשֶׁר כָּתַב רַבִּין יִצְחָק אֲבֵרְבֹנֶעֱל (sic) בַּחֲקֻדְמוֹתָיו לְסַפְרוֹ נִחְלָת אֲבוֹת וּבַחֲקֻדְמוֹת פִּירוּשׁוֹ לְסִפְרֵי יוֹמִיָּה, וְגַם הָאֲפּוֹרֵי בַּחֲקֻדְמוֹת סִפְרוֹ וּכְפָרֶק הַשְּׁנִיעִי מִסִּפְרוֹ וּרְבִים וְשִׁלְמִים אֲתֵם, וַיֵּשׁ מִיֵּחֲסִים הַמֵּצָאֵת הַחֲכָמָה הַזֹּאת לְאֲנֹשִׁי מִבְּרִיא כֹּאֲשֶׁר הָאֲרִיךְ כּוֹה הַמְּדַרְקֶק הַגְּדוֹל ר' אֵלִיָּה בַּחֲדוֹר בַּחֲקֻדְמוֹתָיו לְסַפְרוֹ מְסוֹרֶת הַמְּסוֹרֶת, וְגַם הִרְבָּה אֲבֵרְבֹנֶעֱל בֶּן עוֹרָא בְּפִירוּשׁוֹ לְתוֹרָה שְׁמוֹת כִּיָּה פְסוּק לֵיָּא כְּמִלַת הַעֲשָׂה זֶה לְשׁוֹנֵי רֵאִיתִי סִפְרִים שֶׁבְּדִקּוֹם חֲכָמֵי מִבְּרִיא וְנִשְׁכְּעוּ חֲמִשָּׁה עָשָׂר מִזְּקֻנֵיהֶם שֶׁשֶּׁלֶשׁ פְּעֻמִּים הִתְכַּלּוּ כָּל מִלָּה וְכָל נִקְוָה וְכָל מִלָּא וְכָל חֶסֶד וְהִנֵּה כְּתִיב יוֹד כְּמִלַת תִּיעֲשֶׂה וְלֹא מֵצָאתִי כִכָּה בְּסִפְרֵי סִפְרֵי וְצִרְפָּה וּמַעֲבָר לִים עֲכִיל, וְגַם הִרְבָּה רַבִּינוּ מִשָּׁה בֶר מִיָּמוֹן בְּסִפְרוֹ יֵד הַחֻזָּקָה בְּהִלְכוֹת סִפְרֵי תוֹרָה פֶּרֶק שְׁמִינִי זֶה לְשׁוֹנֵי וּסִפְרֵי שֶׁמִּמֵּכְנוּ עֲלֵיו בְּדִבְרִים אֵלֹו הוּא הַסִּפְרֵי הַיְדוּעַ בְּמִצְרַיִם שֶׁהוּא כּוֹלֵל עֲשָׂרִים וָאַרְבָּעִים סִפְרִים שֶׁהִיָּה בִירוּשָׁלַיִם מִכְּמָה שָׁנִים לְהַגִּיָּה מִמֵּנוּ הַסִּפְרִים וְעֲלֵיו הָיוּ הַכָּל סוֹמְכִין לִפִּי שֶׁהִגִּיָּה בֶן אֲשֶׁר וּדְרָקָה בִּו שָׁנִים הִרְבָּה וְהִגִּיָּה פְּעֻמִּים רַבּוֹת כִּמוֹ שֶׁהִעֲתִיקוּ וְעֲלֵיו סִמְכֵתִי בְּסִפְרֵי תוֹרָה שֶׁכְּתִיבִי כְּהִלְכָתוֹ עֲכִיל: וְהַרְצָה לְעַמּוּד עַל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה יִמְצָא יוֹתֵר בַּחֲקֻדְמוֹת הָאֲרוּכָה לְסִפְרֵי מִקְרָאוֹת הַגְּדוֹלוֹת שֶׁהִרְפִּים הַבּוֹמְבִירִיגֵי וְהָן הִנֵּה הַדְּבָרִים שֶׁהִתְעוֹרְרוּ לְהַשִּׁיר הַמְּחֻלָּל בְּנִימִין קִינֵי קוֹשׁ הַנּוֹכַח לְהַמְעִשָּׂה אֲשֶׁר עָשָׂה וְעוֹד יָדוֹ נְמוּיָה לְטוֹרָה בְּגוֹפּוֹ וּמֵאֲדוֹר לְחַפֵּשׁ בְּמִטְמוֹנִים סִפְרֵי כְּתִיבַת יָד וְדְפּוּסִים יְשִׁינִים, וְאַחֲרֵי כָּל הַמַּעֲשִׂים כִּפִּי שְׁגִילָה דַעְתּוֹ רוֹצֵה לְהַדְּפִים סִפְרֵי תַנְיָךְ כֹּאֲשֶׁר הֵמָּה נִמְצָאִים

כתר מלכות

יחי	שלישי
ארננו	לעולם
המלך	ירום
גורני	הורו

ב'ה יום יוס ידרשון חכמה דעת ויראת ה' היא חולסה חמדת עדת
חזירים גזורים לעמוד צפרן ומלדיקי הרצים ככוכבים לעולם ועד.
יאלרו וזסורו כוזהר הרקיע. הלא הס ראשי עס יחד שצטי ישראל
אחינו בני בריתנו הקהלות הקדושות שצמדינות חוללדיא אשכנו לרפת
ואיטליא, נצי עדיינו משוש תפארתנו שלומס ישגה. ואתה יי תשמרס
ותנלרס כל ימי עולם אכיר

האותיות האלה אשר תבאנה למחנה קרשיכם יגידו לכם שאיש אחד חכם
ונבון מהכמי הארץ הזאת השר הנכבד בנימין קיניקוט ינע
ושר יוחר מעשרים שנה בספרי הקדש תנך ואסף וקבץ יותר ממאתים
העתקות רובם מכתובת יד ומספרים היותר קדמונים שנרפסו בתחילת מלאכת
הרפוס ומצא שנויים בהרבה מקראות בתנך וכדי לבדוק עד מקום שידו
מנעת לברר ולידע האמת רוצה לראות כל הספרים שיכול להשיג, וכבר גילה
דעתו שאחד גמר בדיקתו ירפים ספרי תנך כאלו הנמצאים היום ביד כל
אדם בלי תוספת ומגרעת, אבל בגליון ירושם השנויים כדי שהקורא יוכל
לראות כל הנוסחאות שיש ויבחר לעצמו. וארוננו המלך החסיד והאדיר ירום
הודו ותנשא מלכותו ככר תמך בידו והחזיקו כדי שיוציא מלאכתו לאורה וגם
מלכים ורזנים ישרים ונדיבים וגדולי חכמיהם מארצות אחרות הסבימו על ידו
וכדי שיבא הרבר לירי גמר השר קיניקוט הנזכר מינה ופקד את האיש
החכם ונבון פאל יעקב ברונס מולך כתב זה להיות שלוחו לסבוב את
כל המקומות המפורסמות בחכמת התורה לבדוק בספרי תנך שבידם הן
מכתובת יד הן הנרפסים ולהעתיק כל השנויים שימצא ועל כן השר קיניקוט
הנזכר בקש ממנו לתת לשלוחו אגרת כללית לכל אחינו השוים במדינות
הנזכרות שיתנו לו רשות לבדוק ולבקר ספרי תנך אשר עמחם, ולהפקת
רצונו ולמלאות הפץ ארוננו המלך יריה וכל גדולי המלכות אנתנו מחלים
פניכם שתתנו הרשות הנל ואם יש בידיכם איזה ספר קדמון מהנך תראוהו
לו שיעתיק ממנו מה שירצה, וכזה תעשו חסד עם אחיכם בני ישראל
השוויים בעיר המהוללה הזאת רבתי בדעות. הית ידריך אתכם בדרך אמת

אתנו היום וסביב על הגליון יחנו השינוים שמצא ויראה מקום על אותו
הספר שמצא בו השינוי כדי שהקורא יבחר לעצמו ותומכו מאושר הוא ארוננו
המלך האדיר והחסיד ירום הודו ותנשא מלכותו שעומד בימינו להיות
בתומכי ידיו להוציא מלאכתו לאורה, וגם הרכה מלכים ורזנים ארץ וגדולי
חכמיהם מארצות אחרות החזיקו בו יד: וכדי לעשות מלאכתו בשלימות
השר קיניקוט הנל שולח את הנבון ומשכיל פאל יעקב ברונס אשר בידו
הכתב הלזה לסבב את המקומות הנודעים בחכמת התורה. אולי ימצא עוד
איזה ספרים בדוקים מספרי תנך הן בכתובת יד או ברפוס ולמען אשר לא
ימנעו כל איש ואיש אשר ימצא בידו ספר תנך בדוק וישן מלתתו לשלוחו
הנל להעתיקו השר קיניקוט בקש מאתנו אגרת כללית לאחינו בני ישראל
המפורדים במדינות הנל ולמלאות רצונו ופי המלך שמור הוא ארוננו המלך
יריה וכל גדולי המלכות החפצים ביקרו חן מליצתנו יערב לפניכם שבכל
מקום מדרך כף רגלו של השליח פאל יעקב ברונס הנל אם המצא ימצא
בידיכם איזה ספר תנך ישן הן בכתב הן ברפוס קדמון למסור בידו לפי שעה
הצריכה לו להעתיק ממנו כחפצו וחסד גדול תעשו כזה עמנו אחיכם בני
בריתכם השוכנים בארץ הזאת, והיה כי יבואו דכריכם אלינו, לשמור פקודתכם
מוכנים גם אנחנו ולהיושב בשמים נשים פנינו, להיות ולחנן בעד שלומכם
וטובתכם כל הימים, עד כי ישיב לריב ציון שנת שלומים: כי ראשו ומגרני
עדת ה' קק אשכנזים פה לונדן הכירה חותמים בארבעה ימים לרח אב
שנת לב נבון יבקש דעת לפרט קטן: דוד הקטן טבעלי שיף ההן אכיר
דקיק הנל והמדינה

אחרן פרענקל ראש הקהל

הקטן אחרן גאלדשמיד פוים

והוא $\frac{1}{2}$ = $\frac{1}{2}$ נפתלי בונ $\frac{1}{2}$ הירץ בן כיה יוסף זיל חד מנזכי העיר
הק' אחרן בן הירץ לוי זיל

הק' ליב בן אייזק כינגא מפפיר

הק' זוסמן שילוויא מקק אמשטרם

הק' יוחנן בן הריר פנחס זיל

זיסקנדר בר אייזק זיל

ויצליח לכם באות נפשכם, וי אלהי אבותיכם יוסיף עליכם ככם אלף פעמים
ויברך אתכם כאשר דבר לכם כ"ד אחיכם מנהיגי ק"ק כפרדים הושיבים פה
בלונדן הבירה חותמים בסוף חדש תמוז בשנת כי מלאה הארץ דעה אתה' לפי
העומד לשרת בק"ק שער השמים יע"א

Isaac Fernandes Valensin.	הצעיר משה הכהן די אויורו ס"ט
Jacob Osorio.	בנימין דיאס טרינרו
Ab. Levy Ximenez.	יצחק מינדרס בליסאריו
Joseph Jessurun Rodrigues.	זעירא דמן חבריא יעק' רודריגז מוריירא ס"ט
Jacob Gonsales.	אברהם די פו
Moseh de Jacob Franco.	דוד אינדיקס יוליאן ס"ט
Is. Jes. Alvares.	נבד' להאר' זיל הצעיר יצחק במהורר
Ephraim de Aguilar.	אברהם לוריא ס"ב
	שמעיה נונים

Sizilischer Ritus, הושענות

mitgetheilt von A. NEUBAUER.

"In Salonichi," sagt Zunz (*die Ritus*, p. 146), "gab es um 1540 wenigstens vierzehn Gemeinden," worunter auch eine Sizilianische. Es gab sogar eine alte und neue Sizilianische Gemeinde, die sich später trennten (Zunz, *Zur Geschichte*, p. 530). Wenige Gebetbücher der Salonichischen Gemeinden sind bis jetzt bekannt; erst seit einiger Jahren kennt man מחזורים der Arragoner und Barzeloner (Catalonien) Gemeinden in Salonichi (vergl. Steinschneider, *H. B.* X, 120; XI, 56; XVII, 74, und *Letterbode* II, p. 183). Ich habe unlängst Blätter einer הושענות des Sizilischen Ritus im Einbanddeckel eines Buches in Salonichi gedruckt, gefunden, und glücklicherweise auch den Titel. Zunz (*die Ritus*) erwähnt, "dass dieser Ritus vor den Umzügen drei Hoschana's erwähnt, und Hoschana (sic) hat." Ich weiss nicht woher er dieses entnommen (es ist nicht ganz so in unserm Exemplar),

aber kaum hat er ein Exemplar der הושענות gekannt. Weder Dr. Steinschneider in seinem Bodl. Catalog, noch Zedner erwähnen eine Sizilische הושענות; auch in Benjakob (-Steinschneider) kommt sie nicht vor. In einer brieflichen Mittheilung sagt Dr. St.: "Ueber הושענות weiss ich nichts." Ich will nun hier den Titel der הושענות, gedruckt in Salonichi 1746 folgen lassen. A (recto) ספר הושענות במנהג הקהלות קדושות והטהורות סיסיליא ישן וחדש יע"א: והנה היום ספרי הושענות הללו ספו וטמו ושנים או ג' הנמלאים כהיום ציד היחידים מהק"ק הגז' הלא המה צצתי החסרים כי מרוב ימים נאצדו לפי אחת מכלן ואחת מכלן והיו העיר ה' רוח אנשים טובים השנים משרתי הקדש ק"ק סיסיליא ישן יע"א היה החכם המעולה זמיר עריליס ומולניף מהק"ק הגל' כהר' וינטורה גבריאאל הי' מכור הי' וכן שני לו החכם המעולה בחור בטוב גוצר הק"ק כהר' אברהם בר יחיאל הלוי הי' אשר שמו פניהם להשתדל בכל כחם ולהוציא מעות לפי שעה מכיסם וממונם ע"מ לגבותם מהיחידים מנדריהם ונדבותם כדי להעלות על מזבח הדפוס את הספר הזה ולא תשכח מפיה ומפי זרעם ישלם ה' פעלם ותהי משכורתם שלמה מעם ה' אלהי ישראל

פה שאלוניקי יע"א

תחת ממשלת אדונינו המלך שולטן מושטאפה יר"ה
בדפוס השותפים היה כהר' רפאל יהודה קלעי הי"א וחברו היק' ונעל'
חלקת מחוק' כהר' מרדכי נחמן ה"
בשנת אנא ה' הושיעה נא אנא ה' ה'

הקדמה הראשונה אשר היתה כתובה בס' הקדוש חזון: B (verso) עובדיה אשר חזה לתפוש אומנות אציו צידו אשר בחייו הדפים ספר הושענות הללו במנהג קהל קדוש סיסיליא זכה וזכה את הרבים ומה גם עתה בלאת חומר מגועו היר עובדיה צנו אשר חזר להדפיסם בדרך ארוכה זו היא דרך ישרה שיצור לו האדם לצלתי הלאות אנשים לחקור ולבקש מה למעלה מה למטה מה לפנים מה לאחור אלא הכל מסודר לפניו תמידין כסדרן ומוספין בהלכתן יהי משכורתו שלמה מעם ה' אלהי ישראל ובא לליון גואל אמן.

Zur Frauenliteratur.

V. **תוכחה נשים** von Israel (רודי) aus Cortona, mitgeteilt von A. Neubauer aus der Hschr. Mich. 285 fol. 64 (fol. 355, unser Catalog 2305).

Israel schrieb um das Jahr 5290 = 1530 in Siena:

• ולמענה פס ידא יצאה
עם חרב ההערר בה שלופה
• והנפש בערב היא באה
• 40 • ובהגיע הר נערה עפה
שבה בית אביה בנעוריה
מי כאש ובמים רחופה
לכן כאש ישא בחוריה
ושטף נהרות ישטפוהו
כי מכמר פרוש בחדריה
ואבני אלגביש ידפוהו
ישרשו שרשיו עם הענף
ומכתשין בישין ירפפו
החיה בזה עובר מטינף
אשר עשו בנות לוט במערה
כל אחת מהנה עם אב תנאף
ותשקין אביהן עד שכרה
ותשאנה פרי ענף
והעש צעירה כבכירה
ראה אשה ברמים התנף
הארץ מלאה מפה לפה
מפגרים מתים חרה אנף
שמעון ולוי על כרך יפה
שכם עלו בחזקה מעולה
וספו החזק עם הרפה

יושב שחקים רם אל מבצרי
קשב ושמע רון טהור ומלי
נאומי אמץ חזק יה צורי
אשר דברו בו את כל אלי
הארץ על זוהמת הנשים
כי כרתו גברין תלי תלי
כאשר יסופר לכם אישים
לדבר האמת לפי בריו
בלי שפת יתר וכחשים
לכן הסכלים עדו עדיו
באו אלי בשוכה ונחת
ואוכיה כל אחת ממרו
• תודף אשה יפול אל הפחת
מרעה אל רעה תמיד יצא
וקשתו נחושה כקש תחת
נא כנבור לחץ אורח ארצה
ואתחיל מראשית עד אחרית
אבריה מקצה אל הקצה
בראש אש דת תורתנו עכרית
ראיתי הנחש אשר אוה
למעוס טעם פרי הפר ברית
• ערום ככל עוה עוה עוה
שם והוסיף רוה על צמאה
והחטיא עמו אם כל חי חוה

משפט חרוץ עשו בה וכלה
ורם שפכו בו בערמהם
בהטיפם להם מתק מילה

נאחזו בסכך מצודתם
בגלל אשה התעלל בה כלב
נשאר נמושי על אדמתם

השמעת כזה איש חסר לב
לב ימס כקרוח אש חמסים ¹⁾
הדם והבשר והחלב

20 צאו וראו בנים העמוסים

כאשר יהודה משם חלף
אז לבשה רידיים ושביסים

ותכם בצעף ותתעלף
ותשב בפתח העינים
לא זכרה יבם חלץ שלף ²⁾

הט אונך ושמע קול עד שמים
הגיע שאגה הרעבה
כקול שוטף נהר שניא מים
וישימו על יוסף הטא חובה
ויאסרוהו בנחושתים
ועמד בסהר עד בא הצבא

ויהי מקץ ימים שנתיים
ויפקד מבית האסורים
ועבר ככל ארץ מצרים

השם רביד זהב על צוארים
ובכל ארץ מצרים הוא מושל
שבה ותהלה לאלהי עברים

שוכו ישוכו אלי אל יהי כושל
מהם: לבא לשמוע דברי
כי עוד כפי משלים למשל

תקצר לשוני וגם אמרי
לא יהיה בי כח השתרע
אחד מני אלף מכל מורי

• חדר שכלך וחזה ענין רע
עשו בנות מואב בדבר כלעם
הסיתו והדחיו עד יכרע

לאלהיהם ישתחוו העם
נשתלחה בהם מגמת אל
וכפי מעשים גורלם ינעם

וירא פינחס ויואל ³⁾
לקים קנאים פוגעים כם
כי כן קבל מראש כל ישראל

על זמרי שמעוני הריק חרבו
פרע קרם ירד אל שחת
ראשו על כרעיו ועל קרבו

ויהר פינחס כי שמה הנחת
נבורת איש המר אשר הלל
אזי שר המשוחת רגע נשחת

• אלטוש חדוד שכלי יומם וליל
וארא את מרים מרב מדון
אמרה הלא גם בנו מלל

ומגלי הים שאון בעץ
רבו כמו רכו כל דבריהן
אלה מעלליהן זו פרון

תרכ לשונן עד שכוריהן
כמו שמצינו במרגלים
אותו הדין יחול על דומיהן

בקשט באמת כל מלולים
אשר דברו חכמי נעימות
על אשה המלאה נכלים

— פ. שהיתה [?] זקוקה ליבם או חליצה: Am Rande: 2) — המסים Ms. 1)

3) ויקט Am Rande.

זרע מלכות אבוד סחוב השלך
עתלילה היא תשרש שרשי אבות
הכרתם כנורע למולך

ולא אוכל עוד לצאת להרבות
נגד כנות ברית כתוב שטנה
הטאותיהן הודעתי ומשובות

ועל נכריות לא אדבר נא
כי נעלמו מני מעשיהן
כי לירי הן לא היה למנה

לא מיכי קראתי ספריהן
להבין ולהשכיל אשר עשו
כי תהו ובהו כל עסקיהן

אך אומרה דמים רבים עשו
בארץ שפכים כוזרע
ברית ולא ברית מתים שמו

רווף אשה סוף מוסר פורע
ובא לידי מינות וכל רעה
יוצאת תחת כפיה למפרע

ככל יום וככל עת וככל שעה
תפיל גבר בתוך המצודה
תחריב עולם ברוח סועה

הכרו החצים ידו נגדה
כלי חמדה גם כלי מלחמה
אלה השליכו בשעה חדא

היוצאת מדרך טוב ודומה
להלוז אשר פה זכרתי
עליה יבא פחד ומהומה

הן באמת אמרי אמרתי
בארמה הטורף טרף כלי
רעש ורעדה כן נאזרתי

מעברי הים הבינו שכלי
את אשר דברתי על הנשים
כל דברי היו כמר מדלי

כסוס דוהר וקול הפרשים
ולהב חרב ברק וחנית
אורו ואצא נגדכם נשים

אף שעיפי ישתקשקון שנית
כלפדים ברחובות מראיהן
מול אנשים אורע חטי מנית

תקנתכם לא תאבד מנהן
לגרש האשה ממול פנים
כי נכבדות מדובר גם בהן

וסחרה ומכרה מפנינים
כי אשר מצא אשה מצא טוב
לא יערכנה ספיר כאבנים

ולפני שמש יהיה רטוב
ושרשו פתוח אלי מים
אל אל נורא יום כפיו יחטוב 1)

שאו בנים עיניכם שמים
ולבשו כל אחד לבוש מרו
העתירו לאלקים פעמים

יעשה לכם עוד כנגדו
כי כתוב מכריו בקול רם
לא טוב היות אדם לבדו

אשרי האיש מנת חלקו תורם
ובגורלו הפול אשת חיל
או מטר וטל ילין בקצירם

אם היא כאסתר בת אביחיל
או כנבעות ראש כל העולם
יביא לנדבתו תור גם איל

שתי נשים דברו רוממות
כנו הן חכמים לשון גנאי
כאשר אומר לכם בעצמות

בפרק מגלה אשה עיני
והנה זכורתא ובר בשתא
מרוכ חרפתן הפו את פני

על דרך כרמים אפנה עתה
ואשא משל רם ואומר
קביל לחינתא בנגעתא

כחשכו על זה לבו ימרמר
כי כעבור פלגש בגבעה
נפקד שבט מראש ברם חמר

פקח עין וכאונך שמעה
אם עד הנה ראית תראה
נאצות גרולות רבת תועה

מה טוב ומה נעים ומה נאה
שבת על פנת גם בלי חברה
מהיות מאשה יפה גאה

הנה ראשית אונים רב המשרה
נפתה לבו אחרי הלילה
צוק לה יד אויביו בו גברה

גבורתו ממנו נשללה
ולא יצא כפעם כפעם
סרני פלישתים בו עשו כלה

על זאת אחריש אהיה נפעם
לא אוכל להשיב את נפשי
איך תתאוה נפש סכלי עם

כי רודפיה לא יצא חפשי
ימצא מעוף צוקה כתוא מכמר
כזה אדבר בעוד בי חושי

אשא עיני וארא את תמר
הן אמנון ממסגרותיו חרג
כן דקר חשק לבו חמר

אביטה כמכוני הנה שרג
עון וחטא חטא בשביל הלך
את ככשת החיה אותה חרג

כאשר שמע דוד המלך
אמר כי כן משפט מות היה
משפטו חרץ עליו המולך

אשור נגד הכם בתושיה
אשר שכלו על כל שכל עלה
וך וישר נכון מכל בריה

נחכם ככל אדם גם לתהלה
דבר שלשת אלפים משל
מהחכמה ראה כמעט תכלה

ועם כל חכמתו נטה ושל
בהרבות הנשים והפלגשים
ותחתיהן שכלו נפל כשל

לכן אל יתגבר לכ אנשים
לאמר כי בטחתי ברוכ חילי
לא אשמעה לקול מלחשים

וצדק מאמר הלל שכלי
אל תאמן כך עד יום מותך
כי יפול במצודה קודם כלי 1)

פשוט לאחרונה את אמתך
איזכל עשקה ברם נכות
המלט נא מהן כחכמתך

עד כה יצאתי אחרי עקבות
הצאן הדריכוני דרך אלך
ואוכל מפרים גם תנוכות

1) Am Rande שחל כלל שחת הכליה

1) Am Rande כי תרגום האמירך הסבך

אשירה נא לרודי הנעלם
המסבב סבות מרבה טובות
יבנה במהרה דביר ואולם
אפרוש כפי לשוכן ערכות
ישם תכלה לכל צרותינו
וימחוק לנו כל ששרי חובות
הוא יקבוצ עתה גלותינו
ישתיק את הים מחרון אפו
יצליל כעופרת דטאתינו
ישוטט נא לנו ימין כפו
יהעשת אלקים ולא נאבד
לא יוסיף להראות זעם זעפו

לא נהיה לעבדים עבד
כל גוים תמיד ישתו ולעו
ועליהם תשליך מעמם כבד
כל ירימו ראשם ולא יזעו
להרע לעמך נהלהך
וכשכור מדרך טוב יתעו
לבוש קנאה על צונה מרעיתך
נקום נקם ממרומך עליון
רחם חמול על בני בית תפארתך
הבט מזבולך חוס האביון
נכסוף נכסף לראות בנין שלם
ראה עיין כי לעיים ציון

לשכללא קרשא ביתא שלם
מן קרמך אלהא דשמיא
ואשיא ידומו בירושלם
לעלם לעלמי עלמיא

זאת היא כלימת האישות
ולחקן סופרים קראתי
נרמו לשפוך דם האישים
שמה תוכחת הנשים

Hiermit habe ich alles was Frauenliteratur betrifft, so weit es mir bekannt ist, gegeben. Dr. Steinschneider (*H. B. XXI, 10*) erwähnt ein **יזכור אנשים עם הנשים**, wovon nur der Titel bekannt ist. Die italienischen Stücke mit hebräischer Schrift in Florenz (*Bisconi p. 526*) und Oxford (*mein Catalog 1998, 2a*) und mit italienischer Schrift (*Letterbode, X, 116*) sollen in einer jüdisch-italienischen Zeitschrift ihren Platz finden.

Sonnet auf Mendelssohn

von ISAAC REGGIO.

Aus der Hschr. Opp. add. quo. 179, fol. 106 (mein Catalog nr. 2552; Codex Schönblum 60 in Dr. Steinschneider's autographirtem Catalog 1879).

שיר על הפילוסוף משה מדעסווי

מעת דבתי עם מדבר היה	וירא האל כל בארות נסתמו
ונשרפה באש בית תפארתינו	וממי חכמה אין עור מי יכן
מעת נדחת חזון שכה גילינו	כי מעיני כל די כמעט נאלמו
ובת ציון מעיר אל עיר הגלחה	וישלח לנו עזר משמים:
גם כל בונה גם כל חכמה נאבדה	אז קם משה ויגל את האבן
וצמאה לשחות כל ערתינו	לפני כל העדה — ויצא מים —
ממי חכמה אך נסתמו ממנו	הנעיר ילחק ריגיו
כי פי באר הזאת אבן כסתה	

A. N.

Het verhaal van een reis door een groot gedeelte van Europa in het eerste vierde der 18^e eeuw, door een Israëliet,

medegedeeld door M. ROEST Mz.

(*Vervolg van blz. 38.*)

Het tweede deel heeft weder een titelblad met den volgende titel: **ריון בשרייבונג פון אברהם לוי צווייטה טייל דורך איטליא נעמליך: אין רומאניאן קניגרייך נאפליס אויף דער אינול לונגאני אונ' דיא אינול (Reisbeschrifving van Abraham Levi, Tweede deel, door Italië, namelijk in Romagna, het koninkrijk Napels, op de eilanden Longano en Elba en het land Toscana, in het jaar [5]484 [1724]).**

Ook deze titel staat binnen een in kleuren geteekenden rand.

אונ' דרייסיג וועלכש איך אין טייטש מילין דיאוועדיר מיט פינק איז אומטרענט זיצן טייטש מילין. דו איז דער אומרינג. אלז מיר נון וועלן צו דער ערשט פארט קומן. דוזה הייסט פארטע די פאפלה. דו איז צו זאגן דש פאלקרייכע טאהר. איז גימיינט וואר דש מיינשט פאלק דורך פאסירט. היר אין גיקומין זיינדי זיכט מן אין דרייא גאסין. וועלכי גר לנג זיך פרעזענטירן. אונט וועלכע דיא מיטלשטע הייסט איל קורסא. דוזה גאס איז דיא שענשטי אונד גריסטע פון גנץ רוס. אונ' זיא איז לנג פון דויר פארט אן צו אן איר ענד. וועלכש איז מיטן אין דער שטאט. אין פיאלה ס' מארק צווייא מיל אונ' איין הלצי. מן זיכט גלייך אויף איין גרושין פירעקינדן מארקפלאץ. וואו זיך דוזה פארגימעלט דרייא גאסין לייגן. איינע אונד גידאכט. דיא צווייטע שטורגלייך אין פיאלה די שפאניע אונ' דיא דריטע דיא גיט א קאסטעלע. זיינן אללי שטורגלייך גילאגן. אונד מיטן אויף גימעלטן מארקפלאץ שטייט איין הוכי שטייט פירעקינדיג. אין זיין הוכין ענדשפיליגן טארן איין זייל. וועלכי מיט צווייגאקטי מעניר. אונ' אללירעאלד גיפילג זיך פרעזענטירן. אויך זיין איין טייל דערצייל דיא גלייכין האמריין אונ' צוואנגן. אונד דערא גלייכין פיגורין. וועלכע אללי גר ציטייטן עגיפטיש לעטריש אונד צוכשטאצין. דוזה הוכי שטיינטי זייל אונ' דערא גלייכין זאלכי נאך מעהר. ווארפון מיר ווייט ווערדען צשרייצן. האט טיטוס אונד אנדער אלטי קייזער גבראכט אויז אלכס נדרא אויז עגיפטין אונד אלסיר אויפגריכטי. גלייך אין אונד לאנד זער העכשטי טארין. מן גיפנדיט דערא הוכי זיילין היר אין רוס וועלכי אויז איין שטיין אונ' צווייא שטיין זוא הוכ זיין. איין טייהל זיין פירעקינדיג. אונ' לויפן אונד שפיץ נ. דיא זעלצין הייסן זיא גוליוס. אונ' אנדער זיין רונד אונ' פון איני ווייג קאל. אונ' מיט איין וואונדעליכע שווינדלערטעפ דרין. זוא דו מן דראויף צו אונד אראויף גין קאן. דוזה הייסן קולוניא. אונט אללין איז דיא פיאלה קולוני דיא שענשטע. וועלכי זייל רונד איז אונד איז הונדערט אונ' אכט אונ' צוואנציג פוס הוכ. אונ' אויך גיהט מן אין דוזה רונדי זייל פון איני וועניג מיט איין שווינדלערטעפ ארויף. אונד אונד דראויף שטייט איין גרוש מעכטיג שטיינן ציל ס' פויאל. איין דער צוועלף אפאסטלין. וועלכש אן קופר וועגט איז צווייא טויזנד פונד. דוזה קולוניא צין איך זעלשטין אונד גיוועזן. אונ' איז ווערדיג אונד צו זעהן. זונשטין קומן מיר ווידר צו אונדערן ערשטין

נעשה ע"י הקטן : Op de eene zuil leest men in zeer klein schrift : וגומר ביום ובשנת : צבי הירש במהורר אברהם לוי שליט מברעסלויא

על־התי מנות לדידי באמשטרם 1)

Wij geven nu weer het woord aan den schrijver :

בשרייבונג פון רומא

ניט אללי היסטאריאשרייבער זיינן גלייך מיט אירין שרייצן. וועגן דער פראגדונג דער צייט אללי זאכן פרענדערט. אונד דאראיזר מענכיר וואהראפטעגיר שרייצר פאר איין פאציל אדר לוגינר גיהאלטן ווירט. איז אדר אומערעכט וויילן דיא צייטן אין אלז פרענדערין. אונ' דרום ניט אללי צייט זיך אין אייניס אורט. איינר שטאט. זא זעלשט איין זעלציג שרייצר פרגלייכין. דו זעלציג גלייך איך מיד היר אין איינר רייזשרייבונג פון דער שטאט רומא. דש איך שפרעכי מיט וואהרהייט דש איך דיא זעלציג פאלגנש מיין שרייצן. אלזא זעלשטין ציפונדיין. אונד מיט מיינע אויגן אלז זעלשטין גיזעהן. אונד ניט גלייך איין טהייל וואלעטן מיינין. פון אימאנד איין שרייצר אונד פון פראגדלין זאלכש גיטראנסלאטירט העטי. דרום צרענג איך דש אונד פון איין ציאהפיל. אלס אונד מן זאלכיש וואלטי גלויצן געצין. זא זיינן דיא היסטאריאין אונד צשרייבונג פון רוס פון אנדער אויטעהרש. מיט מייני ניט אייניג. ווייללין דיוזש אנדער צייטן. אנדער גיבוואין. אונד אנדער מאניהר. זא זעלשט נאציאהן פון מענשין גיוועזן. אויך צין איך אין אלליס זוא פאהרזיכטיג גיוועזן. דש איך ניט הצי וואלין שרייצן וואש ניט זעלשטין אונדערוכט הצי. דיוזש אלז פרויכרי איך מיט וואהרהייט.

אונ' מאך מיין אנפאנג פון דוזה שטאט. וועלכע מיט איין וואונדערצאהר-ליכע גריש דש זיא אין אירין רונדי צויסינמויאר. פיר אונ' דרייסיג איטאליאנשי מיללין האט. וועלכש איך צייליגן קאן דו איך צין גיגאנגין אונד דיא מויאריין. וואו איך ציפונדין הצי זינעלעטן פארטין אונ' פון יעדער פאהרט צו דער אנדרי איז צווייא מיל. איין מאהל מער איין מאהל ווינציג. זוא דש דיא זינעלעטן מאהל צווייא מיל מאכין פיר

1) Bij nadere bezichtiging is ons gebleken, dat de titel vóór het eerste deel nog bevat, mede in zeer klein schrift, het volgende, waarvan de door stippen aangeduide woorden voor ons onleesbaar zijn :

... וצ"י הקטן צבי הירש במהורר אברהם מברעסלויא ... והשלמתי יום ד' כ"ו אדר בשנת ...

צריק. איבער דעם שפרייט וואסיר גינאהמט דער טאציר (1) גי-
פאסירט איז דיוז צריק מיט צוועלף שטיינע בילדער מיט גרויס איינצירט
גיפלאכטיג גאנצער גלייכער. דו דיוז דא אין פראג נאך איבעררעפט.
פון דיוז צריק קומט מן גלייך אן דא שילטוואכט אונד ערשטע פעסטונג
פון דו קאסטעל גינאהמט סאכט אכגל. אונד אויף שייטשענגלין
צורג. דיוז קאסטעל ליגט זיין צוויסן זייט אן דא שאכט אונד נאלין דער
שטאט. אונד זיין איינע ווייניגשטע זייט לאנגש דען טעציר. דיוז
קאסטעל איז איין קליין רונט גצייא. איז אין אלטע צייטן גיוועזן איין
ביגראפלאך פון דען קייזר אדריאנוס. אונד הערנאך צו איין קאס-
טעל גימאכט. איז עס וואהל צישאכט אונד ציוואהרט מיט אלליהנט
נוטדורפטין. אונד אויך מאנשאפט אונד מוניאיהן וואהל פרזעקן. גלייך
אין היראין צין גיוועזן. זא בן אין דא ערשטע שילטוואכט פאסירט.
אבער מוזט אלסיר מיינ מעסיר אונד שטאק אבליגין אונד ווייט דא צריק
גיפאסירט וואהר אונד צו דעם צווייטע טאהר אריין גיהט. אונד קיגין דעם
טאהר איין מויאר קומט. אין דיוז מויאר וואר איין רונט לאך. וועלכע קרוש-
פענדירט מיטן אין דעם טאהר. אין דיוז לאך ליגט איין גשטיק אויז
מעטאל מיט זיבן מיליר אונד לויפרערין. וועלכע זעקס אין דו רונט
צומליך גרוש וואהרין. אבער דעם מעטלשט וואהר פיל גרעסער אונד קאן
דו גשטיק ציבן מאהל לאז גיטאסין ווערדן. זונדער אויפהערין. אונד איין
גוטי גיווארדיע איז. ווייט דרעהט זיך דער וועה אין צווישן דענין
מויאריין פרשאדן (2) מאהל. אונד לעצט פון איהנין ווייניג קומאנדיע. היר
איז דען נאך דעם רעכטי קאסטעל פון איהנין ווייניג גלייכע זיך איין רונד
טאריין. דיוז איז גימאכט פון גרויזאמה גרושע שטיין. דעם גיטגלויבן זאלטי
דו דיוז מענשינהענד רעגירן קאנטי. אבער וויא מן היר אין קומט.
מוזט גישעהן דארך איין פאלצריק. וועלכע זא פון ציגין אראפ לאזן.
זונשט קאן מן היר ניט אריין. היר אין ליגט דא קאס פון דען שטאהט
אונד סענאט. וואש זא גיברויכין צו קריגשלייטן. היר אין מוז אויך איין
יעדער פאפסט איין גווישה סומא געלט. אין דיוז קאסטעל ליגן צו
גידאכטיניס. היר מוז גידאכט ווערדן פאפסט סי קסטוס. האט פינק
יאהר דא רעגירונג גיהאט. דיוז האט פינק מיליאנין סקודי אין דעם
קאסטעל גליגט. אונד האט אויך פינק קירבין גיבוואט. האט אויך פינק
דערא גידאכטי גוליוס אונד קולוניאן אויפגריכט. ער האט אויך פינק

1) Tiber. — 2) Verscheidene.

אינטריט דער שטאט רומא. אלואהר מיר פון דיוז ערשטין מארקפלאך
שרייבן. נעהמליך מיטן דראוויץ וואו איין הוכין גוליו שטייט. אונד
דיוז קומט אויז קופירנה רערין וואסירקוועלין. וועלכע גר פריש זיין.
דיהנין דענין מענשין צו איהרע פרפרישונג. דען מן טרינקט מעהר
פון דיוז וואסיר אלס וויין. אויך זאלטין זא וויין זונדער הלצ וואסיר
ניט טרינקין וועגין שטארקטה.

דיוז וואסיראורשפרונג מוז איך ניט פרגעסן אונד שרייבן. וועגין דא
גרושע מיהי אונד אומקאשטין. דעם דיוז ווערק גיקאשט האט. מן
מוז ווישן דו איבער דרייסיג מיל פון רומא דער שפרונגקוואהל פון
גימעלטיין וואסיר אויז איין הוכין בערג קומט. אבער צווישן דיוז בערג
אונד דער שטאט רומא זיין גר פיל בערג אונד טאהל. זא דעם דו וואסיר
אנהיימליך גיוועזן איין וועג צו ווייזן זונדער אומקאשטין. זא האט מן
גימיוארט איין מויאר. וועלכע מויאר דרייסיג מיל לאנג. אונד אויף
דיוז מויאר. וועלכע זעהן פוס צרייט. איז איין קאנאהל אונד וואסיר-
פלוס פון דיוז וואסיר. אונד ווירט אלזא אללי צייט אויף מויאריין גי-
בראכט צו אין דא שטאט. נאך איז אונד אויף דא מויאר איבער דעם
וואסיר גיוועלצט אונד גישלאסן מיט שטיין. דעם היר קיין אומזויצקייט
קאן אין פאללין אונד צייא קומין. זונדער צו ליגן איז דעם וואסירפלוס
אויף דא מויאר. זא גרוש אונד ווייט. דעם צווייט מענשין נעצין אונד
דריין קענין גיהן. אונד דעם וואסיר קומט מיט איין זאלכיס שטראס. דעם
עס גלייכניט איין נאטורליכע צאך. דיוז מויאר איז ניט אללי צייט
עצין הוך. אויך ניט פול גימיוארט. זונדריין אלליגר אפינה צוגינט. דען
מן זעלט זונשט ניט קענין אין דעם לנד פון איין זייט צו דער אנדער
קומין. וועגין פרשליסונג דיוז מויאר. דרום איז אלז מיט צוגינט. דעם
מן קאן דרוגער דורך גיהן. זא צלד זיך דיוז מויאר אן דא שטאט צי-
גינט. זא ווירט דעם וואסיר נאטעילט אין קופירנה רערין. אונד אלז
גיפיהרט אונד דיוז גוליוס אונד קולוניאן. אן דא פלאצין וואו זא
וואללין פאכטינין מאכין. מן זאגט דעם דא אורשפרונג אונד אנפאנג דיוז
מויאר האט צוגיין קייזר קלודיאנוס. אונד קייזר תי צריאנוס האט
זא גיענדיגט.

פון דיוז פלאך אוועק גיגאנדין. אונד פיל גאסין מיט הערליכע גיבוואין
גיפאסירט. זא קוס איך גלייך אן פאנטי סאנט אנגלה. וועלכע
אויף שייטש דא ענגלין צריק. דיוז איין גרוש מעכטיג שווארי שטייט

קירך. דיא גרעשטי אונז פארהאנדעמשי דער נאליאהן אין דער וועלט.
אונז ליהן זיך דיוה זייללין רונטאום דען מארקפלאץ ארום פיר טאפילעט.
גלייך אין דען קופרשטיך צו זעהן איז. אונז נון צו צשרייבן. דיוה גרושי
קירך. וועלכי הייסט סאנט פיטר. איז דיא צשרייבונג גר גרוש. אונז
וועהרט אלליינט דעסינטוועגין נאך רוס צו ליהן אונז יא צו ציעהן.
מן קומט ערשט אן דיא טראפין הויסן אין דען גרושין פלאץ. וועלכע
טראפין פון גר גרושי שטיין אונז זיין זאג לנג אונז זאג צרייט דער גנז
פלאץ איז. אונז אויך דיא צרייטי פון דיא קירך איז זאג צרייט דיוה
טראפין זיין זאג גימאקליך פון היכטי דז מן אויף דיוה מיט פפערד קאן
אראויף גיין. אונז איז דיא גימאקלי דיוה טראפין צווישן פופציג אונז
זעכציג. צו אן דיא טירין פון דיא קירך. וועלכי טירין זיין אונז אללי גר
פון גימאסין קופר. דיוה טירין זיין מיט דיא שעכטי ארצייט פון
קופרני צילדר אונז היסטאריען גיפראפאנירט. דז מן דערא גלייכן
ניט גיפנידיט אין ווייטי לאנדן. אלז מן אריין קומט. זיכט מן איין זאלכי
מעניכטע פון מרמירשטיין גר גרושי זיילן. אונז פיל פרשטארציני פאפ-
שטיין. נאך דיא פיגורע איהרש לעצין. זיגידע אין שטיל מיט קרוינין
אויף דיא קעפף. מן זיכט ניט אלליין דיוה פון דיא פיינשטע מרמיר.
זוגדריין אויך פון מעטאל אונד קופר זאמפט איהר קופירנה שטיל. ווייטער
גר פיל סיפולקס אונד ציגראפלאצין פון קופיר. דיוה אללי זיין גר
קונשטליך גימאכט. דיא היכטי אונז גריס דיוה קירך איז גר ווייט
אונז צרייט. נאך איז מיר מיין הערץ צושפונגן. אונז מיין אויגן
הצין טרענין גיוועקסלט. וויא איך הצי גיזעהן פיר הוכי גרושי גדיהרטי
קופרני זייללין. מיט פיל צלעטיר אונז טרויבן ווערק. וועלכי גאט דער
בעריס איזרעל זיין פון דען טיראנישין קייזר טיטוס
אס פאסיאנוס. מיט שטורמיגער הגד פון ירוזאלעם. אויז דעם
הויז גאטיש. אונז אויז דען טעמפלעס אללא מאנס אציגראכין אונז
נאך רוס גיבראכט. גאט וויל עש רעכנין אן זיינע פיינדע. דיוה פיר
קופרנה זייללין זיין צום גיברויך צו דיא ציגראף פלאץ פון סינט
פיטר. איינער דער צוועלף אפאסטלין. וועלכע אלהיר ציגראצין ליגט.
אין דער קירך. אונז דרום דיוה קירך נאך זיין נאמען הייסט.
אונז צרענין אללי לייט פיל וואקסערלין אונז דיא ציגראפיינס.
דיא קריסטין טוהן הירפר אויך אויף דיא קניא פאלין. איהר דיכט צו
טוהן. גלייך איך גיזעהן. דז דער פלאץ ווייניג שטיל איז. דען מן זיכט

גלייכי גאסין גימאכט. דיא פ' עקסעמפל מוויטין אונז זיכרי גיבוואן
אונז גארטיגש קרום אומגיהן. ער אצט האט אליז לאזן וועקצערעכין.
אונז דיוה גאסין גלייך צו מאכין.

איך וויל פון דז קאסטעל ניקס מעהר שרייבן. אלס נור דז פריידע-
פעשט. וועלכע זיא אללי יאהר מאכין מיט פייארווערק. דז דיוה
גר שיהן אונז צו זעהן איז. דען דיוה קאסט גר פיל געלט. אונז מאכין
מיט פייאיר אלליהנד פיגורין אונז ווארפן אויז צומצין. וועלכע אצט
דאך ניט שעדליך דען מענשין זיין. אונז אויך זיכט מן היראויז דען פייאר
גלייך פונטינין וואסיר אליז פון פייאר. אונז פייאריגע שלאנגין. דיוה
גיוועהרט אומטרענט פיר שטודין. מן האט מיר גיזאגע. דז דיוה זאל
אידר מאהל קאשטין פינק טויזנט סיקודי.

ווייטער איז אין דיוה קאסטעל צו זעהן איין שין גימאכטער גאנג פון שטיין
אונטער דיא ערד. דער גאנג גיט אין דז פאלש פון סאנט פיטר.
אלוואר איזט דען פאצשט זיין וואונג. ווען נאך אין לייט פון קריג.
דער פאצשט זיך רעטירירן וויל. זאג גיט ער דורך דיוה גאנג אין דז
קאסטעל. מן גיט דיא פארט ארויז. וועלכי מן אריין גיט. ווייל נור
איינע דראן איז. אונז איין שינע גאס פאסירט מן. אונז גיט נאך איל
צורג. היר איז איין מעכטיג שפיטאל. וועלכע הייסט סאנט שפירטה.
אונז צייל דיוה איז איין קלוסטער מיט זעלציגין נאס. אין דיוה צורגי
איז דיא פרמאהרטי אונז ווייטצריהמטי גיבווא דז פאשטליכע פאלאש
אונז קירך. גימאסין פילאלה. עה קיעסע די סאנט פיטר. עהגדר
מן אונדיוה קומט. זא קומט מן אן איין גר גרושין מארקפלאץ. אלוואר צייל
גרושי אונז פיל וואסיר אונז קונשטרייכע פונטינין זיין. אינצווישן דיוה
איז נאך איין זולכי הוכי גוליו. גלייך מיר פאהר צשריבן הצין. דיוה איז
אצט פיל העכר אונז אויך שעיר. אלס דיא ערשטי גימעלטי. וואש דז
גרעשטי וואונדער איז. דז דיוה הוכי זייל רוהיט אויף פיר קופרנה ליבין.
וועלכע ליגן גלייך שלאפינדיג. אונז טראגין דיוה מעכטיג גרושין שטיין
אויף איהר ריקן. אונז שפרינקט אויך וואסיר אויז דיוה זייל. אונז אויך
טימ עגיפטישע לעטירש גיזייכנט גלייך דיא ערשטע. וואפון גימעלט
איז. דער פלאץ איז רונד אונז צרינגט מיט איין פארטייא מעהר אלס
פינק זעקס הונדערט שטייני קולונין אונד פילאצין. וועלכי גלייך איין
גאליריא איזר זיך טראגן. דיא איז דז רונט גין מיט פיל שטייני צילדר
גיזעהרט. דיוה זייללין נעהמין איר אנפאנג אן יעדער זייט פון דער גרושי

אללי לייט דיא גרוכט פאל מיט גקניסטי מענשין. אין סומא איזט דיזע קירך איין שאץ דער קריסטין. אונ' וויל איך נאר צשרייבן. וואש אונז איצט דיא קירך צו זעהן איזט. פר ערשט. אלז איך הייראין אל אופערש גיוועזן וואר. אונ' אללי דיא טיהרין אונ' אללי דיא עקין ציזעהט. זוא קאס איך איין מאהל מיטין אין דער קערך אן איין קלייט טיר. אלזואר איין שילדוואכט שטיהט. איך דיזוס פראגט. וואו דיזע טיר ארין גיהט. איך ציקומט אנטווארט. צו אונז אן דען שפיץ פון דעם טארין. וועלכש זיא קופילה הייסן. דען קופילה איז צו זאגן קאפף אודר קנאפ. דען דיזור טארין האט גנז אן זיין שפיץ איין קופרנה קנאפף. וועלכר צימליך גרוש איז. אצט וועגן דערא היכטי גלייכט איין מענשין קאפף גריסטה. נון פראגט איך אן דיזין מאן. אונז מיר ערלויבט וועהר. ארויף צו גיהן. אונ' וואלט איהם איין ערינקגעלט געצין. איך ציקומט אצט צור אנט- ווארט. דו היירט קיין געלט צרויכט צו געצין. אונד זונדער דיזוס קענט אין גאטש לאהמין ארויף גיהן. ער גאצ מיר אונד קעניס. וואו איך צו רעכטיר אודר צו לינקס מוזט גיהן. אונד נישט צו פראהרין. איך צעגינט ארויף צו גיהן. אונ' ציהלט דיא שטאפלן. וועלכר איך ארוויסרטי. אונד אונד דש גיוועלט פון דער קירך. הייר גינג איך וואוהל איין שטונד זוכן. עהנדר איך קאנטי דען טארין וועג פינדן. דען הייר אונד גלייכט מיר אונד איך אונד דער גאסין וועהר. איין זאלכר רוימט האט איך פר מיר אונד זיכט אונד זוא פיל אין אונד אונד וועגן. דו איך נישט וויסטי וועלכס איך ווייטער גיהן מוזט. צולעצט קומט איינער פון אונד. דיזוס איך זיין וועג פאלגט. אונד אלז ווייטער פיל צארי סארטין פון טראפן גיפאסיהרט. אונד מיט איין גרוש מידיקייט אלז העכר קומ- מנדע. ענדליך קומט איך אין איין רונדיקייט גלייך אונד אן איין רונדן הוכין צערג פר זיך העטי. דו מן דיזין איצט מוזט. דיזר וואהר מיט שטאפלן פרזעהן דו דאך מיט איין וואונדערליכע פראקטיק מוזין גשטיגן ווערדין. צולעצט מן איין שמאלי אייזירני לייט. וועלכר שונרגלייך אונד שטיט. דיזוס וואהר צלד אונד זיין אויטערשטי הייכטי. דען דיזש וואהר דער האל פון גימעלטין קנאפף. דיא אייזירני לאטיר אראויף גיגאנגין מיט גרוש מוהטי. זוא זיכט איך אין דען קנאפ. אלזואר איך איין זולכר ווייטונג. צימערקט. זוא גינג איך אראויף. אין דען קנאפ זילן אונד צענק פון דיקה אייזירני שטאנגין. אלזואר איך זיכט דורך שפאלטין פון דיזוס קנאפף. גר ווייט איצט דיא שטאט רוס צו אין דיא זעה. וועלכש

איז צו פינמיטן. איז צוואנציג מייל פון הייר. ווייללין נאך אונד זימטי קממטין נאך דרייט פרעמדי ארויף. אונד צו זעהן דיא וואונד- ליכע גיבוואין. אין סומא היי איך צימערקט. דש אין דיזין קנאפף קענין זילן זעכלעהן פראטין. אונד אונד גיילט פון אונטין צו ארויף זיין הונדערט אונד פופציג שטאפלן. גיהט גלייך וואוהל צווייט שטונד דערצו. אונד גיפינדיט מן אונד אונד דיזר קערך איין פארטייט מענשין. וועלכש שטיין שטוסין זוא פיין גלייך מעהל. דיזוס גישיכט פר פעני- טענליא וועגן זיין גיטהי זינד. איך צין ווידר צייל דען מאן גיקומין אין דער טיר. האט אצט וועלין קיין ערינקגעלט האצין.

צין אלזוא פון דיזר קערך גלייך דערנעבן איין גרוש ווייטע טראפ ארויף גיגאנגין אונד אלזוא גיקומין אין דען פאפשטליכין פאלאש. וועלכש ער צו זייטין ציוואונט אצט נישט אללי לייט. דען ער וואונט צו צומרלייטין אין דער פאלאש. דער גינעהט ווירט מונטי קאנאלה. דיזר ערשטי פאלאש וואו איך דיא טראפ ארויף קומט. דיזר הייסט דער ס' פירש פאלאש. הייראויף קוממנדי. זוא קאן איך נישט גינגין צשרייבן דיא מעניכטע פון גאלדירייאין מיט דיא קונשטליכע שטאקי- טאהר ווערקין. וואש נוקר צו ערדענקין איז. אללי מוזאישע אונד אונד דרה הייטארטען. אין סומא זוא פיל גימרט אונד צאהלין דו מן דיזע נישט צקוואס איז. אין איין גנלין טאג אללי גר צו ציטרעטין. אונד זיינן זוא פיל קאשטליכע זאכין אונד הערשאפטין צו זעהן. דו הייר פון נישט גינגין ווער איין גנז צו צו צשרייבן. איך היי אונד דיזין פאלאש צו גיזעהן אויפיהרן דען פאפשט צו דער קרינונג. אצט איך ווערדי דיזוס אלס אונד זיין לייט צשרייבן. וויא דיזוס איז אן גיגאנגין מיט פיל וואונדערליכע זאכין.

פון דיזין פאלאש זיכט מן דען קאשטליכין פאלאשטגארטין. אין וועלכין זולכר וואונדערצאהרי פונטיטין זיין. אונד אונד גרוש שטאטורין פון מערמירשטיין. אונד זיינן אין דיזין פאהרצינוהמטין פאלאש דרייט גרוש ציזלעטעטין¹⁾ וואוהאונט איינע אללי דיא ציכר גשריבן אונד פאר- גימענט.

יעלונד פון דיזר זייט צוועק צו גיהן. וועלכר זייט פון דיא שטאט הייסט איל וואטיקאנה. זוא קוס איך ווידר איצט דיא

1) Bibliotheken.

בראכין גיווארדן. זא הצין זיא פון דיא זעלציגה שטיין דיא פאהרנאהמסטי פאלאשין פון דיא שטאט רוס גיבויאט גלייך דער פאלאש דע פער-נעזע 1) וועלכער דער פאהרנאהמסטי פון גנן רוס איז. דיא פאלאש אונז נאך מעהר זאלכי שטרקי גיביא זיין אללי גר פון פרפאלני שטיין דיזש גרוש מעכטיגה קולוסיא 2) גיבויאט גיווארין.

זונשטין ווייללין מיר נאכן שרייבן פון דיא פאהרנאהמסטי אנטיקוויטע-טין אונד הערליכי גיבויאט. מוז איך ווייטער פארטפאהרן אונז שרייבן איין ארקס טרומפאהט אודר פריידן טאהר אויף טייטש. וועלכש גיבויאט גיווארדן איז פון קיזר טיטוס אספאסיאניס. וויא ער ירוזליס אין גינוסמין. גלייך איז דיזש טאהר גיזעהן אין שטיין גיהויאט. איין פארטייא מענשין. מיט קעטין גיזונדן. אונז איין פרטייא זונדר הענד. איין פארטייא גר זונדר ארמין. גלייך ער דיא ארמי יודן פער שלאווין טראקטירט האט. אויך איז היר נא זעהן וויא פיר מאכין אויז שטיין גיהאקט. טראגין מיט לוייא שטאנגיל דפן גאלדינן לייכטיר מיט זיבן רעהרין אויז דען טעמפיל גאטיש ווארצייא ווערקליך נא זי-מערקין איז. וויא זעלציג פון טיטוס נאך רוס גיבראכט איז. וויא אויך דיא רומאניש היסטעריא שרייבן. דו דיזש קיזר טיטוס האט איין גנן שיף פאל גילאדין גיהאט אויז דען טעמפיל. דש אבר דיזש שיף אויף דען פלוס דער טעזיר פער דיא שטאט רוס גיזונקן זייא. אונד גר ניקס דערפון נא ליכט גיקומין. וויא אויך דיזש לייכט ווישן זא ליכט. וואו ער הין קומין איזט. זונדרין דיא לוייא זייללין. וועלכי אין סינט פיטערס קירך שטיין. דיא זיין פון קופיר דיא זיין אויז דען טעמפיל. דיזש פריידן טאהר איז איך פון גרושי מעכטיג שטיין מיט קונשטרייכי ארצייט גימאכט. היר דיכט איבר דש טאהר איז נאך נא לעזין. מיט לאטייניש זוכשטאצין דער נאמין פון טיטוס אספאסי-אניס רומישר קיזר גלייך זייא דען קופרשטיך נא זעהן איז. היר נעצין איז נאך דש הויז אונז פאלאש פון טיטוס. ווא ער גיוואונט האט. איז גר גרוש אונז שטארק. מן זיכט היר ניט ווייטפון אלטי שטיק פון גיבויאט פון דען קיזיר נערווא אודר נירן קיסר דרייא זיילן גר הוך אונז גרוש פון גאנזה שטיין אונז שטיק שטיין לונדערד איברליגנדה. ניט ווייט דערפון ווידר זעלכע זייללין מיט איין אלטי שטייט דריק.

1) Palazzo de Farnese. — 2) Colosseum.

דריק. דיא מן הייסט פאכט קאסטעל. אונז זיזעהי דיא מעכ-טיגי אונז קאשטליכע פאלאשטין אונז גיבויאט. פון דיא גרושי קוואנטיטעט דער אקארדינאלין אונז זישופין אונז פרינלין איך ווירדה אללי דיזש פארנעהמסטי וועלכי איך זעלכשטין זיזעהן הצי זשרייבן. אונז דען אנפאנג מאכין פון איין אלט גיביא. וועלכש גיבויאט איז פון דען קיזר טיטוס זיין פאטיר. דער גיהייסין ווירט אסאפאסיאניס. האט דיזש גר איין טראניש לעצין גיפיהרט. אונז פיל פרעמדי פעלקר מיט ליבין אונז טיגרש לאזין לורייסין. ווארמיט ער האט זיין פלעזיר גיהאט אונז נא דיזש האט ער לאזן זיזעהן דיזש גרוש מעכטיג גיבויא. גינאהמט נאך דיזש זייט קולוסיא 1. היראין איז פלאטן גיוועזין פער דרייא אונז לואאליג טויזנט מענשין לונדערש. גלייך איין שוישפיל. אייני קומעדי. אונז אן זייט שלאווין אודר פרעמדש פאלק זולכי פיין אונז שמערצן דורך דיזש ווילדה טיהרן אנלטהאן. וועלכי היר איז דיזש גיבויא צי-וואהרט ווארדין. אונז דיזש נא פרעטרייגין. גלייך דיא רומיש היס-טאריע זשרייבט. זיינן גיוועזין דרייסיג טויזנט מאן. אונז האצין אייליך יאהר דארציבר גיבויאט. מן זיכט נאך דש איבריה. וואש אין קריגש-זייטן איז דער שטאט שטין געליבן. איז גרוש וואונדיר. וויא דיא מענשין הצין קענין זאלכי גרוש מעכטיג שוואהרי שטיין איבר אנגער פעלאנלין אודר גיסין. דען איך קאן אהני מיגליך זאגן מויארין. ווייללין מאן קיין גרינגשטין ציסיל קאלליך אן דיזש גיבויא פינדיט. זא גר קונשטיג זיינן דיזש מויארין גימאכט. מן מוז מיר זיכרליך גלויבן. דש אין דש רונד דיזש גיביא דיא לענקטה ציטרעפט זעקס הונדערט פאסוס אודר שריט. אונז האט דרייא מאהל פענשטער איבר אנגער. דיא פענשטער זיינן איין יעדער גלייך איין גרוש טאהר פון איינער שטאט. אונז זיינן רונטאום זאלכי פענשטער זעקס אונז ניינליג. דיזש דרייא מאהל איבר אנגער מאכט לויי הונדערט אונז אכט אונז אלציג זולכי גרושי פענשטער. נאכן פרעזימיר איין מענש איין מאהל. וואש איין גוואלטיג גרוש גיביא דיזש גיוועזין. שטיט אבר פון ציגן גאנץ ווישט. אונז פרפאלין. מיט גראז צוואקסן אבר איך זאג נאך איין מאהל. דו דיא רינגמויאר וועלכע נאך מיט דיזש גרושי לעכיר. אויך וואול צוגיגש גינאהמט פרונקט. זא דש זיכרליך דיזש מויאר זעקס קאלחפטער אדר פירליג פוס דיק איז. אין קריגשזייטן זיין זא פיל פון דיא גרושה מעכטיג שטיין אברג-

2) Colosseum.

פרשוהן זאל זיין פאזשט גיוועזן. איז נאך מעהר צו זעהן אין דיוס
זאהל. נעהמליך איין וואלף פון קופר. וועלכער זיגט צווייטע מענשי-
קינדער אן זיין צרושט. דיעז האבן גיהייסן רומליס אונ' רעמליס.
דיעז הבין דיא שטאט רוס גיבויאט. אונ' זיין אין דיוס זאהל גר
גרושי שילדרייזן צו זעהן. מיט דיא קריג אונ' שלאכט פיהרין.
וואס רוס האט גקריגט מיט איהרה נאכפריין. אונ' וואס פר פעלקיר אונ'
לענדיר זיא הבין אונטרעטניג גימאכט. אין סומא. אין איין גנלין טאג
אודר צווייטע זעלט מן ניט אלזי קענין ציזעהן. אין דיעז פלאשין וואור-
בייא איין גרושי קירך מיט איין קלוסטער. איז פון פרנצה נאציאהן.
דיעז קערדך שטייט אויף איינה דער זיבין צערגין. וועלכי אין דער
שטאט רוס זיין. אונ' שטייט זוא הוך. דז היר ארויף מעהר אלס הונ-
דער טרעפן גיבן וועלכי פון דיאני נאציאהן וועגן פעניטענלא מיט
איהרה קניאין אופערש ארויף שטייגין. היר זיין ווידר גר שיני וואשיר-
פונקטיגין. אונ' אלזי איין קירך אונ' גרושי פאלאשין אן דיא אנדער. מן
זיכט היר גר וויניק. דיא מינדער גרוש זיין אלז דש שטאטעוויז אין א-
שטער דס. אבר פיל גרעשיר. גלייך היראויף פאלגט דער גרושי מע-
טיגי פאלאש. וואו דער פאזשט צייא זומרויטען אין וואונט. הייסט
מוכטי קאנזאלי. פר דען פאלאש שטייגן צווייט גרושי ריזין.
וועלכי איין יעדער איין פפערד אין דיא האלט האט. דיא פפערר
אונ' דיא ריזין זייגן פון שטיין גר הוך אונ' גרוש אונ' ווייזן מיט איהרה
אייגה האלט אויף זיכר ארט. היר זאגט מן. דז זיא אויף איינין שאץ
ווייזן. אבר ציז דאטא האט איהס גימאכט גיפונדיין. דיוז פאלאש
פון דען פאזשט איזט גר קאשטליך. אונד דיא גריסטע צלופט זיך
איין אינעמאנשי מייל. איך גלויבי זיכרליך דש מעהר אלז טויזנט
גימאר אונ' זאהלן דרין זיין. אויך מיט איין גרושין גארטין אונ' ווא-
שירקונשטין. וואורפון זיך אייני פרעזענטירט ווא איין טיש. דיוז גיבט
איין שטארקן שום וואשיר פון זיך אונ' אויף ציידן זייטן מיט צווייט
צעהרין. דיא וואשיר אויז. איהר מויל שיסין. אונ' זיך צייא זאמנין אין
איין גרושי שטייגן קומפף פרזאמילט. אונ' דיון פונקטיגן גיט אומרינגט
איין שן אייזין גיטערווערק מיט קופרנה קנעפף גר צירליך. איין אנדער
פונקטיגן פרעזענטיהרט זיך גלייך איין זעווייזרכה אודר קערמיין.
מיט איין פאס אין מויל. וואוראויש מיט קראכט וואשיר קומט. אונ' פון
אונטען גלייך דיא פישין וועלכי דאלפין הייסן. מיט גרושי אפיני מיילר.

נוך איין אנדערין אלטין גיבויא גיהנדי. איז אלזי מיט גראו ציוואקסין.
אונ' אונציוואניט אונ' גרויזאס אן צו זעהן. וועגן דיא היכט. אונ'
גרישה פון שטיין. גלייך פון דיון גיבויא איז אויך אויף איין קופרשטיך
צו זעהן. ווייטער קומין מיר אויף דען קאמפף דאלנא. אלהיר איז
ווידר וואונדער צו פריליין פון דען גרושין גיבויאין. אונ' סינאטארין איהר
פאלאש. אלוואר מיטין אויף דען פרייאין פלאץ איין גרוש מעכטיג
פפערד פון קופר אונ' גרוש מן פון קופר. גישטיוולט אונ' גישפאהרט
שטייט. דיוז קופר וועגט צווייט אונ' צוואנליג טויזנט אכט הונדערט
פונקט. מיט זאטיל אונ' צווייט גלייך אונ' אלזי לעצט. דיוז פלאץ רונטאום
פאלאשטין ציבויאט. האט גר פיל קופרני אונ' שטייגן הוכי צילדער אין
דיא רונדי. וואוראונטער זיין קעפף אונ' אנדער גלידער פון ריזין. איהרה
גריסטע איז אויך היר צווייט. אין איין אונדערליכין מעלפלאלץ צו
זעהן איין קאפף פון קופר אונ' איין האנד פון קופר. וועלכער קאפף
זוא דיק איז. דש צווייט מעכטין מיט איהרה ארמין איהס נויאלליך קענין
אומשפאטן. אויך איז דיא האנד זוא גרוש. דז יעדער פינגר איין אונ'
לנג איז. הירצייא ליגט אויך ווידר איין אריס אונ' איין פוס אונדער
פון שטיין. דז דער אריס זוא דיק איז אלס איין גרושער מענטש זיין לייב.
אונ' איין יעדער ליהן אן דען פוס זוא דיק אלס איין פוס פון איין
אקסין. דיעז קופרנה אונ' שטייגן גלידער זיין אלליגר נאך דיא קורעקסטי
גריסטע אונ' דיקטע פון דיא ריזין נאכגימאכט פר איין איציגה גידאכ-
טיגיס. וועלכער אלהיר זיך אין אלטין לייטן ציפונדי הבין. היר צייא
שטייט אויך נאך דיא מאס. וועלכי לענגטי דיא ריזין גיהאט האבין. אבר
אונ' דש איך דיא זעלציגה מאס ניט הצי רעכט גיאפסערווירט. הצי
זיא ניט וואללין שרייבן. היר אויף דיא טראפין גיהנדי. קומט מן אין גר
פיל גרושי מעכטיגה זאהלן אונ' פאלאשטין. מן טרעט אין איין גרושין
זאל. היר זיכט מן זיין איין פאזשט פון ווייטן מערמירשטיין. אויך אין
איין מערמיר שטייגן שטול. דיוז פאזשט האט גיהייסן פאפיהיאני.
איז איין ווייזשפערשוהן גיוועזן. אונ' האבן דיוז ניט עהנדר גיוואהר
גיווארדין ציז נאך זיין טוט. וויילן ער איז זוא גר שטודירט גיוועזן.
אונ' זוא מיט קלוגהייט גילעצט אונד רעגיהרט. זוא הבין זיא איהס
אויך נאך זיין טוט זיין ציהארליכין צערמוניא אנגיטוסן. גלייך אנדער
פאפשטיין. אבר זיא העטין דאך ווא פיל מיליאנן דרוס גיגעצין. דז
דיוז ניט וועהר פר דען טאג גיקומין. אונ' דען שימפף איין ווייזש-

גרושה גיסן. מוזין מיט קעטין גיטלאסין ווערדין. אום דש קייט פרעמדע רייטיגה פערשטין היראין קומין. דיוה הונדרט מאן צו פפערד פרי- ביא זייני. קומין ווידר הונדרט מאן צלוראק סאלדאטין. דיוה הייסין קורסארי. דיוה הצין הארניש אן אום אויך שטורמהט אויף. אום הצין צלום גיוועהר אין דא האנד. אום דיוה גיפאסירט. קומין גר פיל עדיללייט צו פפערד אין שווארץ קליידר. מיט גרוש פרוקין אום אויך צלום גיוועהר אין דא האנד. היר נאך קומין איין גרוש מעניכטע פון פריסטערש אום קארדינאלין אום צישופין. אללי גר מיט לכגי רעק. פיאלהין קולעהר אום אויך פעהרש. אום רוטי היט אויף דא קעפף גלייך גיברויך פון קארדינאלין. אונטער אללי דיוה רייטין אויף מוילא- זילין. וועלכי ווא גרוש אלש דא צעשטי פפערד. הירביא רייט אויך דער גרוש פינהר. דיוה האט אין דער האנט איין גרוש מעכטיג הוך קריין. וועלכש ווא גרוש אונד אללי גר גיגאסין גאלד איז. דיוזש קריין ווירט אללי צייט פר דען פאפשט גיטראגין. אום צו ציווייזן דו דער פאפשט איז. ווייללין דו קריין הוך איבר דש פאלק אריבר שטעכט אום קאן גיזעסן ווערדין גנן ווייט. ווא שטעלט זיך. דו פאלק אין פאראדה ווא צלד דער פאפשט קומט מיט זיין קוטש. ווא פאללין זיא אללי גר נידר אויף דא קניא. אום רופין מיט העליר שטיס. פאטר סאנט זאנוי לא צעגעידיאסן. דו איז אויף טייטש. הייליגר פאטיר גיב אונד דיין זעגין. אום ער האלט זיין רעכטי האנט מיט צווייא פינגר. אום הוך אום מאכט. אום ער עטוואש אן דען פאלק אויז דא קוטש ווערפיט. צו דש פאלק איין גיבעט. אום שטיהן ווידר אויף פון דער עהרט. איבראל וואו ער פרביא קומט. איז אללי צייט דא גאסין פול מיט פאלק. דען זיא קומין צו לויפין אלז וואו נור פיס האט. אום אין אללי דא גאסין. וואו ער דורך פאסירט. זא לייטין אללי דא גלוקין פון אללי קירכען אום קאפעלין. ווא לגג צו ער פרביא איז. דען צגינין ווידר דא אנדעה גלאקין צו לייטין. וואו ער ווידר אנקומט. איין זולכש רומוהר איז אללי צייט ווען דער פאפשט איבר דא גאס קומט. ער זיצט אללי צייט אלליין אין זיין קוטש. וועלכי פון רוטין סאמוט פון אינין אום אויסניוויניק מיט גאלד צשלאגין אונד רונטאום מיט שפיגלגעזיר ציזעט. ער האט אין גמין זעקס ווייסי שימלס אדר גר ווייסע פפערד פאהר דא קוטש אום דער קוטשיר אללי גר רוט גקלייד. אום רונטאום דא קוטש גינין גרוש מעכטיג קערילש מיט

זער קונשטיג גיארצייט פון שטיין. אום דיוז פונטיהן איז צרינגט מיט שטייני זייללין. אין סומא דיוז פאלאש איברטרעפט דא אנדעה אין גריסטע. שטיט אויף איין צערג. איינר דער זיצין צערגין פון רוס. ווייללין איך יעלונד אן דען פאצשט זיין פלאש צין. ווא מוז איך אויך פון זיינה האפהאלטונג אום פראכט מעלדין. ווא אויך זיין אייגינה פראסן מיט זייני קליידונג.

ערשטליך מוז מן ווישן דו דער פאצשט אלהיר ניט פר גמין עסטימירט ווירט. זונדרן מעהר דען מענט איין מענט גיזיהרט. אופ עש איין גאט ווער. דען ווא צלד דש פאלק דיוזש אין דא אויגין קריגין. ווא פאלין זיא גלייך אויף אייהרי קניא. אום זיא איהס אנצעטין. זייני קליידונג איז איין לגג האציט. גלייך דא פאלאקין. אבר פון רוטי זיד אדר רוט לאקין. מיט גאלד גיבורדיהרט. איבר דיוזש טראגט ער איין צרייטין גערטיל אום דען האלז לאנגש זייני קליידר נאראפ הענגין. דיוז גורטיל פון רוטין סאמיט אום מיט שוואהר גאלדי אללי גר קרייני גיזייכנט. אום אויף דען קאפף האט ער איין רוטי רונדי קלייני מיטש אויף. איבר דא מיטש איין רוטין הוט פון רוטי וואהל אום צרייט אויפגשלאגין. האט אויך רוטי שוא מיט איין גולדין קריין אן. איין מעכ- טייגין גרושין דיאמאנט אין איין רינג אן דער האנד. וועלכר פון גרוש ווערדייא איז. דיוז רינג איזט דש איינליגשטע וואש דא פאפשטין ערצליך איז. האט דרוס דען נאהמין נאעלה פאפאלה. דש איז צו זאגין דער פאפשטליכר רינג. מוז אלזוא פון אייניס צו דען אנדריין גיגעצין ווערדין. אלז ער אויזפאהרט. וועלכש גשיכט צום ווינגשטין איין מאהל אין יעדער וואך. אלזוא איז זיין גיפאלג אויף פאלגיגה מאניהר. איין טאג נופאהר ווירט אן זיינה צדיהנטי ציקענט גימאכט. וואו ער הין וויל. אלש דען זיין גאסינפעגירש וועלכי דא גאסין זויבר מאכין. אום ווידר אנדעה דא שטרייאין זאנט אין אללי שטראסין. וואו ער מוז פאסירין. אלזוא דיוזש נוכן אין אורדר איז אום ער זיין אנפאנג נעהמין וויל. ווא קומין צו רייטין הונדרט מאן צו פפערד מיט רוטי קליידר אן אום הצין איין יעדער מאן איין לגגי שפיז. וואוראן איין רוט אום געל פענדיל הענגט. אין אירה האנט. דיוה מאנין קאנאלי ליזער. דיוה מאכין פלאץ אום פרציטן אן אללי רייטוואגין אורד קוטשין. דו זיא ניט קומין קעגין זיא רייטין. דען דיוה רייטין ווייט פאראווי. וואול אויפפאסין. דו אלז דא קלייני גאסין וועלכי אין דא

איין הוכר טארין. וועלכע לורישטונג אלליין אן פולציר גיקאשט האט
 פופלעטן הונדערט סקודי. אונז האט אויך לאזן מאכן מיטן אויף זעל-
 דיגן פרייאן מארקפלעך איין פונטישן מיט וויין. וואוראן זיין גיווע-
 זן פיר רערין. לוייא מיט ווייטן וויין אונז לוייא מיט רופין וויין.
 אלדואר אל דיא מענטשן קונטן זיין טרינקין. וועלכע דען גנלן טאג
 לויפט. הרציא וואר גרוש לושט. אויך האט מן היר גרוש פרמאג אין
 לייטן פון פאשטילאצינד. וועלכע זיין הייסן קרניוואהל. הרפון
 איז גר פיל צו שרייבן. דיזש גיוועהרט אכט טג אונז זיגייט אללי
 לייט אויף דען שבת טג. הרלו גיברויכין זיין גר פיל נרשקייט. גלייך
 פרשטעלן מיט קליידונג. מאגן אין ווייזר אונז ווייזר אין מאגן
 קליידר. אונז האצין איין מאשקיראדע פר דו גויכט. אונז ניט זיקאנד
 צו זיין. זיין בריוכין דיזש שפיל אלז אין דיא גרוש גאסין. גיהיי-
 סן איל קורס. וואור זיך דיזש ליבהאצט זיין אזאמין פינדן
 פרליז אונז צוואנציג אונז. וועלכע זיין אונז לוייא אונז נאך מיטטאג
 איז. דען האצין זיין שינה רייטוואגין. מיט דיא פפעהרד מיט שטלן
 אנהענגין. אונז פיל זיידן ליכטי. אונז דען קוטשיר אויך דו גויכט פר-
 דעקט אונז ניט זיקענט צו זיין. אונז רייטן זיין אללייט לענגסט דיזש
 גאס צו אן דיא פארטע דעל פו פיל. אונז דען ווידר לורוק. מן
 גיפינד אלהיר אין דיזש גאסין אלי טאג אין דיזש לייט מיליאהטן מיליוני
 פון מענטשן אן. מן קענט איינר דען אנדערין ניט. וועגן דיא מאשקי-
 נאדה. אויך הצין זיין אופטערש צעטלירקליידר אן. אונז זיידן פערשטין
 אונז גראצין. אונז מן ווייט ניקש דערפון. דיזש שפאלירן מיט גרוש
 פרמאג דוירט צו דרייא אונז צוואנציג אונז. וועלכע איין שטונד נאך
 פרנאכט איז. הרדאויף פאלגט דו מן האט איין פארטייא ווילדי פפעהרט
 וועלכע זיין הייסן צארהאר. דיזש זיידן גילערינט. דו זיין אללייט לויפן
 מיט קראכט אונז גיוואלט. אונז מן האט גינגין אן זעלציג פפעהרד
 צו האלטן. דו זיין זיך ניט לוסרייסין. זיין צלד אצט דיזש מאר לוס אונז
 פרייא זיין. זיין לויפן זיין זיין לנג צו זיין מוזן צו טוט לויפן. אדר
 מוזן פון זיכרע אויפפאסירש ווידר אויף איין פלאך אויפגיפאנגין ווער-
 דין אונז פאשט גיהאלטן ווערין. אלש דען וועלכע פפעהרד צום ערשטין
 אויף זיכרע פלאך ארייווירט. דיזש גווינט איין פרייז. וועהרט זעקס
 הונדערט סקודי. דיזש געלט קומט פון דעטן יודין. אלהיר וואוינדה.
 וועלכע דיזש סומא מוזן אויפערענגין אללי יאהר. קומט אהער. וועגן

קליידונג פון דיק לעדיר. אונז הצין לנגי שפאנישע דעגיס אן. אונז
 גרוש צרייט העליפארטין אונז שפיטן אויף איר אקסלין. דיזש מאגן
 זיין זעכציג. האצין גרעטין אונזער דיא נאס. זיין פון גזוהרט שווייזש.
 וועלכע וועגן אירע שטארקט צו לייציגווארדי אויזגלעזן זיין. עז
 זיידן פון דיזש איין גנלי קומפאניא. וועלכע אויך אן דיא ערין פון דיא
 פאשטליכין פאלאש שילדוואכט האלטן. אללי דיא גייסטליכין. דיא מיט
 דען. פאשט רייטן אויף מוילאזלש. וואורציא אויך לוייא מוילאזלש
 גיהן אונז טראגן איין רופין סאמוטין שטול. אין גיפאל דער פאשט
 מוזט אויף איין פלאך. וואו דיא קוטש ניט קענט קומין. זיין ווירט ער
 אין דיזש שטול גיטראגין. זיין גיפאלג איז וואוהל מיט פירציג פופציג
 קוטשין. זיין וואוהל פון זיידן האפלינגי. אלש אויך פרעמדי קארדינאלין
 אונז פרינצן אונז אצינאכט. וועלכע איהם צו עהרין אללי לייט פאלגין.
 דיזש אלז אן דיא זעלכשט גיאפסערוירט.

נוסן קומין מיר ווידר צו אונזרע גיבוואין. וועלכע מיר הצין נאך לאנג
 ניט. אללי ציזעקן. מוזן מיר ווידר איין גר אלטי אנטיקוויטעהט
 זעקן. נעהמליך. אין קאמפא וואטשינה. פון דען טעמפיל. וועלכע
 וואהר אין אלטן לייטן צו דיכט דען אצינאכט יופיט. וואורפון מן
 זיכט גר וואונדעליכע אלטי מווארין מיט לכיר אונז היילן. וואוציין
 נאך איזרגעליצין דרייא גרוש מעכטיגה זיילן. מיט דיקה גרוש שטיין
 אויבין דרויף. וויא אויך דו גראצ אונז אומגיפאלינה זייל פון קורטיוס.
 איין רומישער קריגשעלד. וואיפון איין שטיק שטיין פון גימעלטי זייל
 זיין גרוש ליגט. דש מאן מיט ציין מאגן ניט זאלטי מיט איהרי ארמין
 צישפאנין. זיין דיק איז זעלציגה שטיין. מן מוז ווייטן דו אין דיזש
 שטאט רוס גר פיל גירומיהרטי פלאטלן זיין. וואו מן ניקש אלש
 שטיינהויפן זיכט. אונז מן ווייט ניכט. וואש היר גיוועשט איזט. וויא
 אויך מן מיר גיוויזן האט איין אלטי מוואר. וואו זיין זאגין. דו איין
 קינג דער יודן אלהיר אונזער ציגראצין ליגט. וועלכע איהרע היסטא-
 ריע צשרייבן. דיא פילע פרעמדי הערין פרינצן פערשטין דיא זיך אלהיר
 ציפינדן מאכן איין זולכין וואוהעלגיפאלין אן דאש פאלק דו זיין זיין
 לושטיג פון הומער זיין אונז אללי לייט פרייליך זיין.

גלייך דער אפיזאנטי פון שפאניש. אין מיין דארטוין. האט איין מעפטיג
 פעסט גימאכט. וואורציא ער האט לאזן מאכן מיטן אין פיאצה
 די אשפאניע איין גרוש פיאררווערק. וועלכע וואהר גיבוואט גלייך

דאן אלהיר אין רוס האצין מיטן אין דערא שטאט איין אפארטע
 בשלום מיט איין מויהר צרינגטע וואונגע. וועלכע היר הייסט אין
 געטא די יסודא. וועלכע צעטיהט אין צוויי קאפיטאלי גרוש אונז
 זעקס קלייני גאסן מיט אינגינה מיט פינף פארטיין. היר וואונגן אומ-
 טרענט דרייט טוויינט הויזגינגט יודין. אונד פאר דיזע גאסן וואהגין
 גר קייט יודין. זונדרין וואהל גר פיל דיא אפגיפאלייט יודין. וועלכע
 איהר גלויבן פרלאזין האצין. וואו דיזע וואהגין איז אויך איין אפארטי
 פלאץ. אומטרענט פינף זעקס גאסן. אבר זונדר מויהר. דיזע זיין איר
 גיאהל גר צו פיל. וועלכע איבר דיא פינף טוויינט זיין. דען זיא
 קומין אויז אללי פלאצין אונז לענדער אלהיר. אום דען גימאכטין
 פרייז פון דען פאפסט. וועלכער דיזע זילין קויפן פר הונדרט סקודי.
 איין יעדער נון איז פרזאטין דענין יודין. דש זיא ניט דערפין קומין אדר
 גיהן אין דיזע גאסן. וואו דיא אפגיפאלייט וואהגין. אום רעדן. זעל-
 ציגה ניט ווידר צו איברדיין. ווען מאן זעלט אלהיר אין דיא גאסן.
 וועלכע הייסן לע קאטיקומא. איין יודין צייר אומגליק גיפונדיין.
 זעלט שטוק גיטערפאפט ווערדיין. ווערט דעסינט וועגין איין יעדער
 פרעמדער גיווארשוואט. אום זיך צו היטן. איך צין יושט אין פאסאנג 1)
 איין מאהל דורכגאנגין אבר אומציקענט. דיזע גאסן זיינן ניט ווייט
 פון דיא יודין גאסן. דיא יודין אלהיר אין רוס האצין איין שינה צווייט
 אין דיא צעשטי פלאץ פון דער שטאט. אן דעם טעציר. אין דער גאסן
 האצין זיא פינף סיניגאגין 2) אונז נאך איין אלטי סיניגאגא הויסן פר דיא
 גאסן. דיזע וואהר אין אלטי צייטן אל גיבויאט עהנדער זיא נאך איין
 אפארטימענט האצין גיהאט. אונז האצין זיא ערהאלטן צו צו דער צייט.
 דיא סיניגאגין אין דער גאסן ווערדין גיהייסן. ערשט אויף העברעישי
 שפראך. דיא גרעשטי כנסיות יראי ד. אונז דיא צווייט כנסיות הסיכל.
 דריטע אויף איטאליאניש סקאלה קיטאלאנה סקאלה קאס-
 טיליאנה. סקאלה צייליאנה. דיא זעקסטי הייסט אין העברעאיש
 כי ארבעה ראשים. אונז דיא דריט. דיא אויך גשריבין האצין די קאטא-
 לאנה. איזט דיא גרעשטי אונד רייכשטי. וועלכע איך אללי צייט מיט דיא
 אפייע. דו וועשן אן דיא פרישטער אדר כהנים. ווייללין קיינער מעהר
 אין גנן רוס צו פינדיין. וועלכער פון דש גשעכט דער לעוויטן גלייך

1) En passant. — 2) Synagogen.

דש אין אלטי צייטן האצין דיא רומאניר אויף דיזע טאג דען עלשטין
 יודין גימוהמין אונז האצין איהם אין איין פאס צוגימאכט. וועלכע פאס
 פון איינן ווייג איז גיוועזן שפינגה אייזין. אונז האצין איהם לאזין פון
 איין הוכין צערג ארונטר ראהלען. אום דיזע צו פרטייגין. איז איהר
 פיין ווידר פרליכערט גיווארדיין. אונז האצין אללי יאהר גימוהמין צוועלף
 יודין. וועלכע האצין מוזין אויף דיזע פריידיין טאג לויפן מיט אללי איהר
 מאכט. צו לענט הירצייא גבליצין. דש נעהמליך זאלין דיזע פפערד
 לויפן אונז פרייזן דערפאהר ציאהלין. וועלכע זיא אויך יעהרליך צי-
 צאהלין. נאך זיא צלד דש פיר אונז צוואנציג אהר איז. זוא גלייך נכט
 דערף זיך ניאמאנד דערוועגין מיט מאשקינאדה.

דיא יודין זיינן אלהיר אויך אונטערווארפן מיט איינה זאך. וועלכע איך
 אויך האצין צייגיוואונט. דש אויף דען ערשטין טאג דיזע פריידינג-
 פעשט מוז גיהן איהר ראצינר אודר חכם. וועלכער וואהר אין דיזע
 צייטן מורינז מכוה קרקוס. א קלוגר אונז פרשטענדיגער מאן אין
 פיל קונשטן. גלייך אויך אין מעדיקוס. איין מיינשטיר דער לאטיינישן
 שפראך. דער ראצי מיט דיא אונדשטי פון דיא יודין גימיינע. אין
 גיאהל זעקס. מוזין גיהן אויף דעם קאמפיטאלי אום אודר הויז
 פון דען סענאט פון רוס. אלהיר קומינדה. ווערין זיא אללי גר גי-
 קלייד מיט קליידר אויף מאהיר פון שלאווין. גלייך דיא זעלציגה זיין
 פון טיטוס היר גיבראכט גיווארדיין. דיזע קליידר טונגן זיא ערשט אן
 אין דען פאלאש. אלוואר איין קאמיר הירלו עקספרעס גיהאלטין ווירט.
 אלוואר זיא קליידר פון איין יאהר צום אנדערן עקספרעס גיהאלטין
 ווערדיין. זוא קומין זיא אין דען גרושן זאהל. אלדארט זיין פינף
 הערין פון דען ראהט. גינאהמט קונסערנאטארי. אלהיר פארקא-
 מינדי. צוקין זי זיך פר דיזע הערין. אונז זאגט דער ראצינר. מיר
 קומין אלהיר. גלייך אונז שולד אונז פליכט. זיך פרקלאהרין פר שלאווין
 אונז אונטערטעניגה קנעכטי. היראויף ציקומין זיא פון דיזע הערין צור
 אנטווארט. דו זיא נאך אין גאטש נאהמין וואהלין גיהן. אונז זאלין
 גינאד אונז שוץ האצין. הירמיט גיהן זיא ווידר אונז אונז גיהן אין דיא
 פאהרצינאהמטי קאמיר. אונז קליידן זיך ווידר אויז. אונז גיהן ווידר
 פארט.

וויילן איך יענאנד פון יודין איהר לאשטין שרייב. וויל איך אויך דערין
 לעצין אונז וואונגע אונז איהר האנטירונג צישרייבין. דיא יודין

וועלכע אלי פרייאטאג הויפנדיג אין דיא יודשין גאסין לויפן. מיט
פרקויפונג אללירעהאלד פראכטין. מוזין זיך ארויס ציגעצין. אונז' דען
קומין נאך דריטן מאהל אונז' מאכין דיא גרויס פארטיין נא. (אונז' גאט
העלף דען זעלבדיגן. וועלכע זיך נא דיוור לייט נאך לאזט פינדן מיט
אייניגה קויפמאנשאפט אדר קראס אפיין. אונז' דען גיהן זיא איין יעדער
אין זיין סינאגאגא. וועלכע זיא לייכטין גלייך דיא זון. דען ווירט אליז
מיט זיכרה גלעזיר אלליגער צוימאלי גיברענט. יא מן גפינדט אויך פון
דעטן שאלקין. דיא נאך זיין גאט אדר גיצאט ניקס פראגין. דיוה זיין
זער ציו. דש נישט אנזעהן אליז ציו נא טוהן. זיא שוועהרין גימיינליך
צייא איר פאטערס אונז' מוטרש לעצין אונז' פון ברודר שוועטערס לעצין.
זיין זיא אדר גיטאצין. דען שוועהרין זיא צייא דיא זל פון פאטער
אונז' מוטר אדר גשוויסטיריג. אויך פון אירע קינדערין. צייא לענקין ציין
זיא גלייך אירע קורצה מטסריכט אין דיא האנד. דען לגי מעסירש זיין
היר פראכטין. מיט דיוה קורלי מעסירש. אלס זיא נישט אקארדירין.
שטעכין זיא גלייך נאך דיא ריפין. אלס זולכש נאך שעדליך פאלט. לויפן
זיא גלייך אין איין קירך. אלזואר זיא פרייא זיין. וועלכע קירכין מן איבראל
גלייך צייא דער האנט האט. דען זיין אלסיר אין רוס מעהר אלז פיר
הוגדרט. קאנן זיא נאך זאלכיש אפמאכין איז עז גוט. וואו נישט זיא
פאלין זיא דעס גלויבן אב. זיא ציין זיא גלייך פארדאסן אונז' קריגין
נאך דערצייא הוגדרט סקודי. דרום איך אויך אפט מאהל גיזעהן ציין
פון זאלכע לויזפעגין 1). דו זיא גינאנקין מיט לייצליכע ברודר. אונד
איינער זאגט פ' היל סאנגוי דע ליאו פרימא טע וואליא מאלאר
פוי מע וואליא פאר קריסטיאן. דו איז אויך טייטש. אלזוא צייא
דען צלום פון צאק ערשט וויל איך דיר אום דש לעצין ברענגין. דער-
נאך וויל איך קריסט ווערין. וואס אדר אנדער נאליהן זיין אונז' זאלכע
דאסטין טוהן. מוזין אויך דיא גאלע. וועלכש איך אויך אנדער פלאצין
צעסיר צערייבן ווערדי. דער יודן האנטירונג אלסיר צעטיט צייא דיא
פאהרנאמאשטין. דש זיא אין אכט נעהמין. ווען פרעמדי פירשטין אדר
הערין קומין. אונז' גינן היר אונז' דארט לאשירין אין גרויס פאלאשטין.
וועלכע דאן לידג זיין. זיא קומין דיוה יודין. אונד רעפארירין זעלביגה
פאלאשטין מיט אללי צויהעריגה זאכין גלייך צעטיט שטיל טיש צענק

1) Luizebossen.

איר זיך מעלדין קאן. צייא מיין אנקומסט וואלטין זיא מיר זאלכש נישט
גלויבן. דש איך איינער דעסין געלעכט וועהר. איך זאלט דיוש מיט
אטעסטאליע פרקלאסרין. וועלכש איך אויך טעהט מיט דיא צריצען
פון מיינן פאטער. דער זיך מיט דען נאמין סלוי גיזייכנט
האט. היראויף אנטפאנגיט איך אללי לייט גרושין עהר אונז'
רעשפעקט פון דעטן פאהרנאמאשטין דש גימיינט. אונד גניסי אויך
דש איך אללי שבת אין דיוור גרויס סינאגאגא נא דען דעשט דער
פרישערס גיפארדרט ווארד. אונז' אויך נא דען פינק ציכר מאזישס נא
זעגין גירופין ווערדי. דש זעלביגה מיר אויך גיגעצין וואהר אויך דע
גרושין פאשטעטאג. יום כפור גינאמסט. צווייא מאהלע. דש מארגינט
אונז' אצינד. דיא סינה רעפערנאליע פון דיו סינאגאגא אויך דיא פאשט-
טעג זיין אונצשרייבליך. פערשט ווערדין אללי פיר הוקין זייטין
צהאנגין מיט רוטן דאמאשט אונד גאלדלאקין. אונז' וואוהל מעהר אלס
פינק הוגדרט פונט זילבר זיכט מן ברענן אן קרוין אונז' אנדער גישאר.
וואוראין צוימאלי ברענט. דו זילבר איז גר פיל. וועלכש אלליז גר
גיזייכנט איז מיט דיוה העברעאישע צוכסטאצין קודש לה. אורזאך
ווייל וואוהל פארגיפאלין איז. דש זיין פון דיוה לייט דען גלויבן אפגי-
פאלין אונז' ציין. מיטגינאמין. אל דו איהריג אויך דשיעניגה. וואס
זיא ציין פיר פיל יאהרין אין דיא סינאגאגא גיגעצין. אונד יענאנד
קאן זאלכש נישט ווידר אוועק גינאמין ווערדין. זען דיוש אלזוא
גיזייכנט איז. דיא אנדער. סינאגאגא ציין אויך זוא פיל זילבר. דש
איך פריזכרה. דש דיוה זעקס רייך זיין אן ריינין זילבר מעהר אלס
פיר טויזנט מארק. זיא טוינן איר דעשט אויך זאלכע ליצליכע אונז'
סינה מאנירין. (דש איך דער גלייכין נישט גיפונדין האצי מיט זינגין
דיא מוזיק אונז' אנדאכטיג ווערקין. דו דיוה נא פרייזין זיין. אללי
פרייטאג. ווען נאך וואס נאהנט נא דיא לייט דעס שבת קומט. זוא
גיט דער חכם. מיט נאך איין אדר צווייא. דער פאהרנאמאשטין דיו
גימיינט. דורך אללי דיא גאסין. אונד מאכין דש אללי דיא קרעס
גישלאסין ווערדין אונז' קיין געגאליע מעהר גיהאנטירט ווירט. אונז'
ווערט אלזוא דש פאלק פרמאנט מיט גוטי ווארטין. דש זי זאלין
נא דען שבת אנצרייטין. אונד אלז זיא נא דען צווייטן מאהל דורך דיא
גאסין קומין. זוא מוז אלס גשלאסין זיין. אונד אלי דיא קריסטין.

1) Negotie.

שטיל זיין. דערפון קיין ווארט רידן. אויך ניט שלאפן. דען הירצייא זיינן אויפזיכערט. וועלכי אויפפאסן. זייא איבערטעמונג ווערדין זיא גיטערפאט. מוזין אויך זיך אללי גר אויפשרייבן לאזן. אום צו ווישן ווער גיוועזן איז אודר ניט. דען דיא זעלציג דיא ניט קומין מוזין זיאלהלין פר יעדער מן פינק אומלוג צאיוק. דש איז אום-טרענט טייטש געלד איין הלצין גולדין. דזש פרעדיק גיוועהרט אומ-טרענט לוייא שמוק. אומ גיהנין דען ווידר פאהרט.

זונשטין איז אין דיור שטאט אויך נאך צו זעהן נעצין דער יודין גאסין איין גרוש מעכטיג שטארק הויז. וועלכיש יענאנד הייסט קאזה די סאן עליה. אין דיור הויז הצין גילאשירט דיא יודש אפ-גוזאנט. וועלכי אין צייטן פון פרידן זיין פון ירוזלים זייא דיא רעמיר גשיקט גיווארדין. הייסט אויך נאך דעא פלאץ הירצייא דער יודין פלאץ. אויך איטאליאנשע שפראך פיאליה שודיא.

וויילן איך אללי פאהרנאנשע פאלאשין פון דיור שטאט גערין וויל אן טאג צרענגין. זוא מוז איך ניט פרגעסן אן דען טעמפיל פון דען קייזר אנטוויס. דיור איז איין גר שטארק גיביא מיט הוכי שטייני זייללין פרזעהן. דש דיורש אום צו פרייזן איז. זיין דיור אללי גר פון גרושי שטיין גיבויאט גלייך אויך דער אלטי קייזר איזר האף איין גרוש מעכטיג שטארק אומ שיהן גיבויא איז. אומ מיט זילדל אויך שטיין אומ קופר גיזיהרט. איך די אויך אליהר גיזעהן הויכין שטאר-קין טארין פון ירוז קייזר. אויך זעלציגין טארין איז דיור גידאכטע קייזר גישטאנדין אומ האט לוגיזעהן דיא גאנצי שטאט רוס אין וואסיר פרפליין. וועלכש דורך זיין זיפעהל. גשאך. דיור טארין הייסט נאך פארה די נעראנה. מן זיכט אין דיור שטאטמויא איין וואונדערליך גיביא. וועלכש איין גראז איז פון קייזר סעסטיוס. דיור זיפעהליט מן זאלט איזר נאך זיינן טוט ניט אין דער שטאט אויך ניט הויסין פר דיא שטאט זיגראצין. אלזוא האט מן דיא שטאטמויא אינגיזראצין אומ דיור קייזר איין גראז גימאכט מיט איין פירעקדיגה מויאר. אונטין צרייט. אופין שפליג. איז גלייך הירצייא אין קופרשטיך צו זעהן איין וואונדער שיהן גיביא. וועלכש רונט מיט שטארקי גרושי שטיין גיבויאט. איזט אויך מיט אכט דיקה זייללין אומ שיהן טראפין גיזיהרט. דיורש איז גיוועזן איין טעמפיל דער פלאנעטין אומ גיבויאט. פון דען קייזר אגריפוס. גלייך נאך מיט לאטייניש לעטירש דער נאהמין פון

אומ קינגיגשעהר. פר דיור אקורדירטין זיא איין מאהנטליכין פרייז. זונשטין הצין אויך קרעהס גלייך אנדעה קויפלייט. דיא גימייני אדר גיברויכין דש שניידר האנדווערק גר פיל. זוא דש מן זייא זומר-צייטן דיא שניידר אויך דיא גאסין. איין יעדער פר זיין טיר. זייא הונדערטין אין דיא גאסין זיין זיכט. אומ דיא ווייזשפערשונן מאכין קנעפף אונד קנעפפלעכיר. הירפון הצין זיא דען רוהס. דש אויך אנדעה שניידרש. גלייך פון אנדעה נאליאהן. פון דיא גנלי שטאט. זייא דיור יודינווייזר לאזין קנעפף אומ קנעפפלעכיר מאכין. זוא צריהמט זיין זיא. זיין אויך גר וואהל גלייטין זייא פיל קארדינאלין וועגין איהר גענין ווערק. און סומא דרייא טייל פון דיור יודן זיין שניידר. אומ איין טייל אנדעה נעגאליע. דיא יודין הצין איר זיגראפ-נוס. ניט ווייט פון איהר גאסין. אויך אין דער שטאט אויך אייניס היכל מיט איינה מויאר אומרינגט. דיא יודין זיינן אויך איר אונטער-ווארפין. דש זיא מעזין גיהן אללי שצט נאך דען מיטאג צו דיא פרעדיג פון איין הירצו גשעלטיין פראנטישאניר מיניך אודר פאפין. וועלכש מוז זיין פון איין גיאל פון דרייא הונדערט מאנין אונד לוייא הונדערט פרייאן פערסאנלין דיור מוזין פערציג אום לואלוגי אומר. וועלכש זייא אונט הייסט. לוייא אומר נאך מיטאג. זיין זיא אין איין אפזונדער-ליכה קריסטליכה קירך. אדר ניט מעהר אלש איין גרושיש האלצין זילד אן איין קרייז הענגט. וועלכש אדר מיט איין זאק זידעקט איזט. אום דש דיא יודין היראום מעכטייטן שפעטין. אלז דען איז היר קומאדיטעט אום צו זיין. דיא מאנין אלליין. אומ דיא ווייזר מיט איין קארדינאלין אונטראדיין א צונדערליך. גלייך אומ זיא אין אייהר סיינגאנין וועה-רין. נאן איז אין דער היר איין קאללי. היראויף שטיט דער פפאף אומ ציגנט צו פרעדיגין מיט איין זאלכין גלויט אומ פרמענגיטע שפראך מעט דען העברעאישן שפראך. דז מאן זולט זיכרליך גלויבן. דז ער איין יוד זעלכשט וועהר. זיין פרעדיגרעדיין זשטיט ערשט אלז דיא יודין צו פרייזן. אומ זאגט. דש זיא איין אויזערוילט פאלק גאטיש זיינן. אומ צולעזט פרקעהרט ער זייט רעדין אומ פראכט זיא גנן אומ גר. אום הייסט זיא איין הארטנאקט פאלק. ווייללין זיא זיין אונטרווייזונג ניט וואלן אננעהמין. אונטערדעסין מוזין זיא אללי גר

1) Met een gordijn afgescheiden.

מיט רוטין סאמוט וואר דיא ערד ציקלייד. איך האט אלהיר אומטרענט
גשטאנדין אן דער טיר איין הלבי שטונד. זוא קומט איין פרינץ אונד
ספרעכט צו מיר. מיין קינד גיה צורוק. היר שטיהן זוא פיל פערשטין
צורוק. אונד דוא דערוועגט דין פאראן צו שטיהן. היראויף טרעטיט
איך צורוק. אונד איין לייט פון איין שטונד. זוא ציגט מן דען פאפשט
היראויף צוטרעגן. אונד צייד דיא טרעפין ארונטער קומלנדע. וואר ער איין
סאמוטין שטול גיזעלט. אונד מיט צווייא מוילאזלין גיטראגין. מיט איין
מעניכטע אומצשרייצליך פון פאלק. אללי גר הוך פון אדיל אונד מעהר
אלז זעכציג קארדינאלס אונד איצט דיא טויזנט צישופין אונד הערציגין
גיפאלגיט. יא זעלשט דיא נאכפאלגיר זיינר פאמיליע הצין זיך נאך ניט
גיטנדיגט גיהאט. וויא דער פאפשט איז אלל גיוועזין צייד ס'י וואני.
זוא זיינן דיא לעזטין נאך ניט אפגיגין גיוועזין פון ס'פיטער. אונד
דיזע וועג ציטראגט פיקף איטאליאנשי מייל. זוא דש מעהר אלז צעהן
מיליאהני מענשין אויף דיוון וועג צייד אזאמין וואהרין. איך האט מן
איין זאלכיש פריידינאומקאשטין גימאכט. דש מן האט איצראל גיפונדין
וויינפונטיגן. רוט אונד וויישי וויין. דש מן פרויכרט. אלס איין דיוון שאג
איז איין דיוז שטאט גישפאנדיהרט גיווארדין צוועלף מאהל הונדערט
טויזנד סקודי. איין סקודי איז איין רייכשטאלייר.

נאך איין פריידינטאג הצי איך אלהיר ציידאגיוואנט. וועלכש וואר לא
קינעטא. דיזש וואהר איין פפערד. וועלכש דער פרינץ
קולוניא אן דען פאפשט שענקיט. דיזש פפערד וואר אפגילעהריט.
דש עש זיך פאר דען פאפשט נידרקניהט. אונד הצ איך זעלשט גי-
זעהן איין דער קירכ ס'פיטער. אלוואר דער פאפשט אויף איין הוכין
שטול גיטראגין. וואהר. ער האט איין מיטש אויף פון גשלאגין גאלד.
וועלכש זיא הייסין איין רעמיטירי. אונד ער זילט אלווא מיטין איין דער
קירך. אונד זוא צראכטי מן דיזש פפערד צו פיהרין. אונד איך שטונד
הינטער איין שווייזער פון דענין פאפשט זיין לייציגיווארדי. אונד דיוז
וואהר איין טייטשיר. זוא ציטיט איך איהס. דש ער מיר מעכט נאהנט
דערצייד שטין לאזין. וועלכש ער טעהט. דען שלאגין מיט צלוסי דע-
גינש הינטער זיך. אונד דש פילה פאלק אפצוועהרין. פון דעס גרושין
גידראק. דען איין יעדער וואלט דש גרושי וואהנדר פון דעס פפערד
זעהן. דען דיזש גישענק אונד קניהן פון דעס פפעהרד גשיכט נואר
אללי צוואלציג יאהר איין מאהלע. נואן וואהר איך זוא נואנט צייד דען

אגריפוס צו לעזין איז. מן הייסט דיוון טעמפיל יענאנד לא ריטאנד ה.
דז איז צו זאגין דיא רונדע. אונד איז איין קירכין פיר דיא רומאניר. נאך
איין אלטין טעמפיל זיכט מן צייד דען טעציר. וועלכש איז גיוועזין
איין טעמפיל פון דער צוויי. גלייך איין קופרשטיך צו זעהן. איין סומה.
וואן מן זעלט וועלין צשרייצין אללי דיא אנטיקוויטעטין פון דיוז שטאט.
זעלט מן לכג דדיאצער צו שרייצין הצין. איך האצי אונטרוכט איין לייט
צווייא יאהר. וואש מיר מיגליך גיוועזין. אונד אלזי נייאיש צו ציזעהן.
אונד האצי אויך דש גליק גיהאט. אונד אליש צייד צו וואהנין. גלייך צייד
דיא קרינונג פון דען פאפשט אינאצטענטסיוס דער דרייאצטענטיג.
וועלכר איז גיקרינט גיווארדין איין מיין לייטין מיט שינע טאפעטין אונד
זידינע שטאפין ציהאנגין גיווארדין. אונד איז דיזש שטאט מיט איין
מעניכטע פון פאלק גיפיהלט גיווארדין. דש מן ניט ארויפפרעכין מאג
וויא פיל מיליאהני מענשין אונד דיזש פונציאהן צייד צו וואהנין.
נוהן האצי איך מיך ציגעצין אן טאג דער קרינונג צו מארגינט פריא
נאך דעהס פאפשטליכין פאלאש צו ס'פיטער. אונד האצי מיך גלייך
ארויף ציגעצן אונטער איין פארטייא פון לאקייטן אונד קנעכטין פון קאר-
דינאלש. וויילן מיין קלייד וואהר מיט גרינין סאמוט גימאנטיהרט. זוא
וואר איך היר פאר אנגיזעהן. אונד איך וואהר פון אללי וואכטין גיפא-
סירט. אלז נואן איין פאר שטונד פיר צייד וואהרין. זוא קאמין אללי לייט
מעהר קארדינאלין אונד צישופין. אויך הערציגין אונד גראפין אונד
פרעמדי מיניסטערש. וועלכי אללי נימרט דורך פאסירין אונד לעזט אן
דען גרושין זאהל איהר פרצלייז האלטיטין. דיא קארדינאלש אצט טרע-
טין איין איין אנדר זאהל. איך גלייך איין דער קנעכטין איצראל מיט-
שפאליהרידי. זוא קומט איך אן דיא טיהר פון דען זאהל. וואו דיא קאר-
דינאלס איהרי פיר אונד צוואלציג זייעטין. איך שטונד אלהיר זוא לכג
איין דיא טיר. אונד ליס מייני אויגין איין דיא רונד לויפין. צו איך זעהטי.
וויא דורך אייני קלייני טיר ארום קומט דער פאפשט מיט נאך צוועלף
קארדינאלין אונד זעצטין זיך אויך צייד דיזש פיר אונד צוואלציג. זוא
קליידיטין דען פאפשט מיט איין רוטין איצבראק. וועלכר וואהר מיט
גאלד גיצאריהרט. וועשיטין איהס אויך דיא פיס. אונד טעטין איהס
אויך רוטי שוא אן. וואוואויף איין קריין מיט גאלד גיצאריהרט וואהר.
נאך דיזש קומט איין יעדער קארדינאל אונד קוסט דען שוא. אונד זעצטין
זיך נידר. דיזש צימר וואהר ציהאנגין מיט מעכטיגה טאפעטין. אויך

היר נעצין דער קירך איז אויך איין זעהר הויז גולץ אודר עגיפטשה שפיץ זייל. וועלכע אויך וואסיר ארויס שפרענגט.

נאך אייניש דיז אויך פרגעסן פון דענין יודין אלסיר נעהמליך אירה פרייהייט. וועלכע זיך דיין איז אין אלס גנץ גינעדיג. אויזגיוסמין דש דיא קריסטין אלסיר זיך גר שטארק אויף דיא יודן פרעליסין זיין. אוס אירן גלויבן צו צווייכין. גלייך זיך אפטרש היר צו פיל מאהל דיא-זעלביגה צו צווייגין אויז מיט זאלכע טייזלשצאנדין צינדן. דז זיך דיא-זעלביגה זעהן אין אירה שטריק צו פאנגין. פרערשט גיבט דער פאפסט אן יעדער פערשוקן. אל ווער עז נאר איין קינד. הונדרט סקודי. אויך וואן איינער זאלטי פיל צו גיטוהן דיין. אויז שוהן זעהן מאהל דען גאלגין פרדיהנט. זיך צלד ער זיך פון דען גלויבן ציגט. ווערט ער ציפרייטי. אויך אויף פיל אנדערע מאניערן ווערן זיך דיז צו פאנגין. גלייך איך צלעצט די אן טאג דען 9 אב. נעהמליך עג דער לערשטע-רונג יעדער וזיל אס. וויא מיר אונזר גיבעט גינעדיג דיין אונד אויס דער שוהלן קומין. זיך זעהט מן זעקס שצירי. וועלכע זיין דיא שטאט-דיהנרש. קומין אן איין הויז אויז נעהמין איין ווייזשפערשוקן. איין טאכטער פון זינלעטען יאהר. מיט גליר גיוואלט מיט זיך. אויז האטין אירה צלוסי דעגונס אין הענדין אויז ווערטין אפ. דש מן ניט קאנט ציין קומין. זיך צלד זיך דיזש מענט הויסין פאר דיא יודינגאסין האטין. זיך זעלטיין זיך זיך מיט איהר אין איין קוטש. וועלכע היראויף וואכטיט. אויז צראכטיין זיך אין איין קלוסטר. אויז זיך נוסן איהר גיברויך. ווען זיך אלזא איין מענט ציקומין קענין מיט אייניגה ליסט. וועלכע ניט וועלן מיט ערשטין רעזאלפיהרין צו איהרן גלויבן אפלו-קעהרין. זיך זעלן זיך דעס זעלבין פירציג טאג אין איין קלוסטר. וועלכע היר עקספרעס צו גיארדיניהרט איז. דש קלוסטר הייסט לע קאטי-קומניא. אויז מוז דארטין קוואראנטענה האלטיין. אלס דען ווירט דער זעלביגה אללי טאג פון פאפין אין דען קלוסטר ציזוכט אויז גיפראגייט. אויז ער וויל רעזאלפיהרין. ער מאג נוסן זאגין וויא ער וויל. זיך אודר ניין. אויז ווען דער פערשוקן קיין פרעמד פרזאטין עסן דיין וויל. מוזין זיך איהס געבן וואש ער וויל. זונדערן זיך לאזן קיין יודין ציין איהס קומין אין דיא פירציג טאג. אלז דיזש שטאגין נוסן איינער זיין. זיך דיז פערשוקן אללייט ציין ניין גלויבן איז. מוזין זיך איהס ווידר פרייא לאזן. אדער זיך צווייגין גר פיל מיט ווארטין אויז דרייגמענטין

פאפסט. דש איך קאנט הערין איין יעדוויידר ווארט וואש ער רידיט מיט דען פרייז פון קולוניא. וועלכע קאס מיט דען פפערד. זיך צלד דש פפערד פער דעס פאפסט קומט. זיך קניהט עז זונדער אייניגה הילף פון מענשין פער דען פאפסט נידר. גיוועהרט אדער ניט לגג. שטונד ווידר אויף. זיך וואהר אלז גיטאכן. אויז עש וואהר איין זאלכיש גידראנק פון מענשין. דש איך זיכרליך זאגין קן. דז איך צין ניט אויז דער קירך גיגאנגין. זונדערן דורך דז פילה פאלק מיט גידראנג ארויס גיטראנגין גיווארדין. זיך דש מייני פיס קיין ערשט פרעזענט דיין.

נאך איין מאהל האט דער אמבאסענדעוהר פון שפאניע איין פריי-דינטאג גימאכט אונד מעכטיג פיאירווערק לאזן אפשיסן אויז וויינצרוינן. היר וואר אויך איין זולכש גידראק. דש פיל מענשין אוס דש לעבן קומטין. דיזר אמבאסענדעוהר פיהרט איין שטאט. וואש איך מיינ טאג דש גלייכין ניט גיזעהן דיין. דיזר שטאט צשטיהט אין צוועלף קוטשין. וועלכע קוטשין איינער שטייט אויז קושטליכר אלז דיא אנדער. אונזר דיזש קוטשין קושט דיא ערשטע מיט דיא פפערד אויז גישער אלז טויזנט סקודי. דיזש קוטש הייסט לא מאן גיווארדי אויז גיהט פער אן לידג. זונדער איין מענט דריין. דיזש איז צו עהרין דש קיניגט פון פארטיגאל. אין דיא צווייטע. וועלכע איין ווייניג שלעכטער. זיך דער אמבאסענדעוהר. מיט זעקס מאהרין אומרינגלט. קוריעס גיקלייד. נאך פאלגנדי קוטשין זיינן פער זייני קאנואליר. וועלכע אלי גר גיקלייד זיינן אין גאלד לאקין קליידר. אין סומה. וויל איך נאהר קורן שרייבן. דש ער האט פופציג לייצקנעכט. וועלכע אלי גר רוטי שאללא-קיני רעק מיט גאלד ציזעלט אויז גרין זיידנה קאמיזעליר מיט גאלד גיבארדיהרט אויז אללי גר פערדיין אויף דיא היט אויז ווייני זידיני הוויין מיט גאלד גיבארדיהרט. אויך שווא מיט רוטי האקין. דש מן פער-זיכרט. דש איין יעדער קנעכט זיין ליצרייא זאל קאשטין פינק הונדרט סקודי. דיזש האט מיר איינער גוויש פריזכרט. אלז אויך דיזער דער פאהרנעהמטער פון אללי זיינין.

וואש אלנגט דיא פיליהייט דערא קירכין אין דיזר שטאט. זיינין איינער פיר הונדרט אויז איז נאך היראונזער צריהמט דיא קירך סי יואנה לאקערנאנין. וועלכע אייני ווייניג גר גרוי דיקה מעכטיגה מערמירנה זייללין האט. אויך דיא אלטפעטיר. היראין גרוי שטאמוהר פון דיא פיינשטע אלזאשטער אויז מערמירשטיינין אויזגיהאקטע צילדר שטיהן.

קומין. בלייבט אונטערדעסין זוא לנג ביא דיווס הויז שטין. דז ער דיווס מענט אין זיין גויכט זיקאס. וויא ער נוסן זאך דז זיא איין שין מענט וואהר. זוא זוכט ער הילף אונ' מיטל. דיווס לו פרפיהרין. גיהט זוא גלייך ביא דעס קארדינאל פיקארוס דז איז דער אברשטער פון דער איג-קוויזליע. אודר צעסיר לו בידייטין דז גייסטליכע גירעכט. ער קלאגט אן דעמאלך ער פרליהצט וועהר אין איין יודנמענט. אונ' זיא אויך איהס ליציסה. לו ווארלייכין העט זיא איהס אויך דיוין קיגינווערטיגין בריב גשריבין. אונ' ווייזט דען גיפונדיגין בריב. נוסן ווער זיין ביגעהר. אונ' הילף פון איהס לו האצין. דז ער זיא ביקומיט. דען זיא וועלט זיך גערין פון איהרן גלויבין ביגעצין. אונ' וויסט דיווס פר איהר עלטערין ניט אלנוגרייפין. היראויף האט דער קארדינאל דיווס זעקס דיהגרס אין דיא יודינגאסין גשיקט אונ' לאזין מיט גיוואהלט נעהמין. אונ' זוא גשעהן גלייך אויך גשריבין האצ. דיווס היסטאריע הצי אויך זעלכשטין ביא-גיוואהלט אונ' דעסינטוועגין מיט ווארהייט גשריבין. זונשטין אונ' דיווס מענט וואול גשריבין אונ' גירופין האט. דז זיא פון ניקס קיין ווישג-שאפט העט. זוא האט איר אליז ניט מעגין העלפין. אונ' האט אויך לו-לענט עהנדר דיא פירציג טאג גיענדיגט איר שטאלדפאסטקייט פר-לאהרין. אויך זאגט זעלביג לייטין אלז גאט דערצאריס היר ציפעסטיגט ווירט וואס גשריבין שטיט אין פינפטין בוך קאזוס. אין 28. קאפיטל 32. פערש [דיין זין אונ' טעכטיר זאלין לו אנדרי פעלקיר גיגעצין ווירדן. אונ' דיינע אויגין זאלין עש זעהן] היר איז אויך זוא גיפאסירט. דז דיא עלטערין הצי מוזין לזעהן. איר קינד וועק נעהמין. אונ' הצי ניט העלפין קענין. עז גיביהרט אויך פיל מאהל. דז איין מאן אודר פרויא וועק גיהן. אויך דיווס מאהיר אונ' דערנאך דיא קינדער מיט גיוואלט לאזין הולין. אויך לו לייטין מוזין מיט דען פאטיר אודר מוטער טייהלן. זוא פיל מאהל קומין דיא קינדער אומשולדיג פון אירין גלויבין. הירמיט וואלין מיר דיא שטאט רוס לאזין בלייבין. אונ' נאר פון אייגין שינין לושטגארטין שרייבין וואס פר וואונדערווערק אונ' קראכט דיא וואשירקונשט בייאברענגט. איין גארטין הייסט קעל וועקער. דז ארזט לו זאגין שיהן גויכט. היר אין דיוין גארטין זיין וואשירקונשטין. דז זאלכי קראכט לאזט הערין גלייך חוב עש דונדרט. אונד אויך פיל שטיינצילדר. וועלכי שפילן אויף שפייען אונ' הערפין אונ' אנדער שפיל גלייך זיא לעצטין. אליז פון וואשיר. אויך איין רונדין גרושין

אויך בלויזטיסין. דז גר ווינק ווידר לורוקקומין. זוא איז ביא דיווס יונגפרווא אויך גישעסן. זוא בלד זיא גיבראכט וואהר אין דער קאטי-קומיט. זוא אויך אל איבר דרייסיג טאג מיט ניין גיפאסירט האט. אבר דערנאך לאז יא פון זיך גיגעצין. זוא בלד דיווס לייטונג קומט. זוא איז אויך איינע איהרע שוועסטער גישטארצין פון דען שרעקין. דער קארדינאל קוניא אויז פורטיגאל אל איז איהר גיפאטיר גיווארדין אונ' האט איהר איין שטנקאשי פון לעהן טויזנט סקודי גיגעצין. זיא האט דער נאך איין טרומפעטיר פון דען פאפסט גייהארטא. אויך מוז אויך דען אורשפרונג פון איהר אומגליק צשרייבין. וויא זיא פעררשט אין האנדין דער יושטיא גיקומין. דיווס יונגפר פרייאט מיט איינס יונגין גיזעלין. וועלכר איהר זוכט לו הייארטאטין. וויילין אבר אלהיר גיברויכליך. דז דיא פרויאן לימר פון דענין יודן ניט אויף דער גאסין קומין. אודר מוז זיין גיקומ-פאניהרט מיט איינצי איהר פריינדין. דעסינטוועגין האצין דיא לווייא פרליצטה ניט קענין ביא אזאמין קומין אונ' האצין מוזין איהר ביגעהר אונ' ליבש אפערהין דורך שרייבין מיט קליינע בריצען וואהרנעהמין וועלכש דען אויף פאלגנידה מאהיר אללי לייט גישעהט. דיווס יונג-פרווא האט איין קערפצין. וועלכש זיא מיט איינע שנוהר דורך איין פפענטער אראב לאזט. ביא נאכט אלש דער פרייאיר קומט. זוא פיק-דיט ער איין בריצכה אין דז קערפכה. אונ' ליגט ווידר איין אנדריין ווידר דריין. וועלכש זיא ארויף ליהט. אונ' גאצין איהרע מיינונג איינר דען אנדריין לו קענין. עש גביהרט זיך אויף איין אצינט. דז דיווס פרייאיר קומט אונ' פרווארטיט זיין בריב. דיווס אבר איר קערפכה ניט ביא דער האנט האט. זוא ווערפיט זיא דען בריב לוס פענטעטער ארונטער. אונ' מיינט דז איר פרייאיר דען בריב זעלט ביקומין. ער פינדיט אבר דען בריב ניט וועגין דער פינטערקייט דער נאכט. זוא האט ער אויך גי-מיינט. דז זיא העט קיינס ארונטער גיווארפין. אונ' גיהט ווידר אוועק. זוא גישאך דז לו מארגנט פריא אלהיר פרציא פאסירט איין לאקייא פון דען קארדינאל קוניא. דיווס היר פרציא גיהט אונ' גיפינדיט דיווס בריצכה. אונ' זעלביג אויפמאכט אונ' לעזט ציפינדיט היראין גר פיל ליבששאופעהרין. דיווס גידאכט זיך גלייך דז אויף איין זאלכר מאהיר מוזט זיין מיט דיוין בריב גישעהן זיין גלייך אויך גישעהן וואהר. ער פרעזומיהרט אויך הירציא זאלכי זאכין זעלכשט ביא לו

דש שיק דיוז רייז ציטרעפינדי נאך עהנדר ניט אפגיהט. זוא פרוכט
איך אן אוצינגימעלטען פאטראן. אוס מיר דיוז גיוועהרינדי לייט פר
אונזר אפרייז מיר צו פרלעהנין. אוס נאך דש אויסרשטי טייל פון
איטאליא צו. אן דיא גרענלין פון זייליאן נאך צו ציווכין. אוס
דיא אנמערקליכע אורטען דיוז לאנדן צו צשרייצין. מיר וואהר דיוז
צוגשטאנדין. איך מאכט מיינע אנשטאלט אוס רייזפערטיג צו מאכין.

זוא צין איך פון רוס גיגאנדין אוי מיט איין מאהנט לייט ווידראוס
אלדארט גיוועזין. אוי זיין מיינ גיזכטען גוועזין אויף דיוז וועג.
פרערשט אויף טיזולי. איין זעהר לושטיג אורט. אן איינין צערג
גלעגין. אלסיר זיכט מן איין גר שטארקי וואשרפאל. וועלכי פון איינס
צערג איין רעוויסר אין דיא אפגרוכט ווארפיט מיט איין זולכין גיוואל-
טיגין גרויש. דש מאן קאן הערין אויף צווייא מייל וועגש. איך צין צייל
דיוז וואשרפאל גיקומין. זוא הצ איך גימיינט דש רעגין פון הימל פאלט.
דורך דען גיוואלטיגין ארונטרשיסין. ווערפט איין זולכין שטייב אין דער
היך. גלייך אין דיקר נעצל. דיוז ווידראוס פאלינדע גלייך רעגין. זיינן
אלסיר אויך גר לושטיגה טירגארטען אוי קאשטליכע גיזוואן פון דיא
קארדינאלען אויזר רומא. פון טיזולי. אויף איין אנדער שטארקי
קליפין. איין זעהר שטארקי קליפנפעשטונג. הייסט לאראקא דע
פאפה. אוי ווייטער אויף דער גלייכין קליפין. גיסיסין קאקא דע
פריאורה. דיוז זיינן פר לייטען גיוועזין פליכטפלאצין¹⁾ פריאקיוור.
וועלכי מן איז נאך איר לעצין גשטאנדין. אין דער שטאט רומא זיינן
דיוז פלאצין אללי גר דיא שטאט רומא צו איין שאנק. גלייך אויך פרעס-
קאט אוי ווילעטרה. דיוז איז איין אלטי שטאט אויך אונזר דיא
גיוואלט פון רומא. אין דיוז שטאט איז דער צעשטי שטאט וויין פון
גנלין רומאניא. אבר זוא האצין איר לכדשמאניסרן אלסיר דיא וויין
צו קאכין אוי זאגין דש ער צעסיר אוי גיוונט איז אלו רוק וויין.
איך האצי זעלציג גיקאכטע וויין עהנדר פר מעהט גיטרונקין אלו פר
וויין. ווייל ער זוא גר זיס איז. אוי איז דיוז דען מן צייל אונש אלענט
וויין הייסט. ער ווירט אויך פיל אויז דען לאנד גפיהרט. זוא דש ער
צריהמט איז. אוי האט דיוז אומליגנדה לאנד איין זאלכע מעניכטע
וויינוואקס. דש ער גציהרט איז אין דען יאהר דש איך אלדאר וואהר.

1) Vluchtplaatsen.

צאהל אין לופטען. קומין אויז דער גרוכט. זונדר איין אונטרהאלט אורד
האלטען. אוי צלייבט אין לופטען שטין. אלז וועגין קראכט דעס ווא-
סיר. אויך איין צימר וואוראנין מן פינדיט פיל טויזנט קלייני אודרין.
וואן פרוואן איראין קומין. זוא לאזט דער מיינשטער דיוז לויפין אלזדען
ווירדין זיא זוא נאש פון אללין זייטען. דש מן זעלט מיינן ער רעגנט.
זוא פיין לויפין דיא אדרין אויף אללי פיר זייטען.

ענדא פון רומא.

דעהס נאך אין דער שטאט רומא איך מיינ לייט פון צווייא יאהר אוי
איין האלצ מיט פרמאג אללי עאג אנדער גיזכטען גיהאט האצי.
זוא פיהרעין מיך מיינע גידאכטען אוס דיא וועלט ווייטער צו ציווכין.
הירצו פינדיט איך פלאץ מיט איינר אקאסיאהן פון דען הערין אלישע
חיים דע וועלטרי. וועלכר איינר רייז פארהאציג האט. זאמפט
זיינע הויזפאמיליע. צו ווישין פרויא מיט צווייא קינדער. נאך אלגיר.
אויף איטאליאניש גראן קיירה. צו רייזין. ווייללין אין דיוז צו-
נאשמטי שטאט וואונדערפאטיג וואהר. דיון גידאכטען אלישע חיים
דע וועלטרי זיינן שוויגרפאטיר. פון וועלכס ער האט שרייזנס
גיהאט. אוס זיך זאמפט זיינר פאמיליע אלדאר צו ציגעצין. וועגין דער
לושטיגה וואונדע אוי צונדאנטי לייטען דער לאנדן. דיא שטאט ליגט אין
עגיפטין. וואול פון דיוז שטאט רומא אוס גיפעהר צוועלף הונדערט
מייל איצד דיא מיטלאנדעסע זעה. איך הצ אויך דיון זיינ צריצין
פרשטאנדין. דו דיוז שטאט זוא פאלקרייך איז. דש מן קיינע דיפרענט
ווייש. אוצ דיוז שטאט דיא גנלי וועלט זיא. אורד דיא גנלי וועלט אין
דיוז שטאט זיא. וועגין איהרא וואהל ציקענטי גריסטע. אויך שרייבט
ער. דש אין דער שטאט אלגיר וואונדען פופציג טויזנט הויזעלעטונג
יודין. דש זיא אויך איין זולכי פרייאסייט אלדאר הצין. דש זונדר דיו
קין האנדיל אורד נעגאציט גשלאסין קען ווערדין אורד גיטוהן קען
ווערדין. צו דיוז רייז האט איך גרוש לושט. אוי ווייללין דיוז אלישע
חיים דע וועלטרי מיינ זעהר גוט פריינד וואהר. זוא הצין מיר
היראנין צראקטשלאק גיטאהן אוי ער רעזאלפירטי. מיך זאמפט זיינר
פאמיליע מיטנונטעמין. דיוז איך צוויילגטי. אבר דיא לייט אוס זאלכי
גרושי ווייט רייז צו ציגנין. מוז מן גוטי אנשטאלט אוי פארוויין גי-
צרויכין. דעסינט וועגין נאך צווייא מאנהייט אויזשטעליטען. אויך וועגין

טייל צו אייניקל שטיינבוים'ן צו אומאן גיפאלדן אונ' גלייכט יענאנד איין
צערג מיט שטיין צו זיין. דיזש לאנגשאפט אונ' קינגרייך כאפיליס
איז אין פרוכטצאהרקיט צו צריהמן. אונ' האצין אינוואהער דיזש לאנד
איהרא נעהרונג מיט זייד מאכין אונ' ווינוואקס אונ' איין גרויזאמי
מעניכטה פון שאף. וועלכי זאל צו פיל דינגט גיברויכין. ערשט הצין
יאל דיא מילך פון דענין. אונ' מאכין הירפון קעס. אונ' פון דיא וואהל.
וועלכע זאל צווייאל מאהל אין יאהר שערין. האצין זאל גרושה האנדל. מן
גיפנדיט אין דען קינגרייך כאפיליס איצט דיא הונדערט מיליאהנין
שאף. דען דיזש איז איהר האנדלשאפט אונ' מאג מאן וואהל זאגין.
דש זאל אללי גר הערטין זיין. איך הצי מיד אויף דיזש וועג ניט צו פיל
קענין ארום זעהן. זונדרין מוזיט מאכין דש איך אין לייט פון איין
מאנהייט ווידר צו רום וואהר. אום מיין פאהרהאצינדע ריין נאך
אלגיאד ניט צו פרזוימן. דרום מאכטי איך מיד גלייך אויף דיא שטאט.
וועלכי ווייטצריהמט איז אונ' דער פארנאמא זעההאוויין צו כאפיליס.
אום אללייני פון דיזש קעניס צו ציקומין אונ' דיא צשרייצונג פון דיזש
צו מאכין. אונ' אונ' איך שוהן העט דיא גידאכטין גיהאט ווייטער צו גיהן.
זאל איז דאך אלהיר דש ענד פון דש פאשטי לאנד אירופא. ציהלצין
נאך דיא אינויל ציזליען. ווייטער איז קיין לאנד מעהר צו אין אלזאל.
זאל דש כאפיליס איז דש ענד פון אטליא. אונ' מן גיפנדיט אין
דיזש קינגרייך קייני יודין. יענאנד וויל איך נאך צשרייצין דיא שטאט
כאפיליס. איך אלהיר קומינדע אונ' גיפנדיט. זאלכי אן הוכי צערגין
אונ' אונסטין מיט דען פולין מעהר צישפולט. אויך איין פארטרעפליכע
האוויין פר דיא גרעשטה שיפין מיט פאלי לאדונג אלהיר מעגין אין זיכר-
הייט ליגין. אונ' איז דיזש שטאט צליהנדי אין אלירהנד נעגאציע נאך
לעוואכטיין. טירקייאין. שמירנה אונ' קונסטאכטיינאפיל.
אויך ווייטציע אונ' לייווארכי. יעניווא. הצין אויך איין קונשט-
ליכין טארין אום צו לייכטין אין דש מעהר ציאל נאכט. אום דיא שיפין
אין זיכרהייט צו צערענגין. דער קייזר האט אלהיר איין פינאקייני רעזי-
דירין. וועלכר וואהר אין דיזש לייט דער עדליר הער אונ' קארדינאל
אלטהייס. ער ווירט גיטראקטיהער אלהיר גלייך איין רעכטער קייני
אונ' האט אויך איין זאלכי האפעהאלטונג. אונ' צשטיהט אין איין רעג-
מענט סאלדאטין פר זייני דינגסטין. זונדר דיא רעגומענטין. וועלכע אין
דער שטאט אונ' דען לאנט ליגין אום צו ציוואהרין. מן גיהט זעהן דש

דז זיך זאגן פיל ווייניגערס האטן. קאנטען ניט פעסיר גינג זיך צוקומן. אז זיך זאגן גר פיל פון ווייניג געלט פראקטישן אום צראנטוויין דער- פון צו צרענין. וואלט דיוש איהען ניט פלאץ גינגן געצין אומצווייטן פולי פעסיר מיט וויין וועקגעצין פרא לידגה פעסיר. אום דא זיך זיך וויין ווידראום צו צערגין. דאס ווארהייט האב איך זעלשטען גיזעהן. איך זעלשטען גיקופט איין מאס וויין פרא איין שאלט דז איז צוויי פפענינג.

פון ווילטערס זין איך גיקומין נאך איין שטאט הייסט אלבאנה.
וואר נאך דיא פאפסטליכע פאמיליע זיך צוהינגט אונז אלהיר דיא
קיכן אונז קעליר פון דען פאפסט זיך פראוויאנטירען. וויילן אין דיזע
אורטן קיינלעיא גיברעך איז. פון דיזר שטאט אלבאנה זין איך דער
גרעניצ רומניא אויזגיקומין. אונז ווייטער אין דש קיטיקרייך נאפיליס
מיך ציפונדין.

דש קינגרייך נאפיליס. ניט מעהר שפאניען אונטערטעניג. זונדערן
דעם קייזער צויהעריגה. וועלכער אויך איין פילדקייט גינעט האט
איבער דיזש לאנד אין דער שטאט נאפיליס. אלואר איך גלייך אויף
גרייזע. אבער אינלוישן דען וועג ערשט קומט אויף אנדער פלאץ.
אלס ליבערנא. קומט. אווערנא: אללי פלאץ פון אלטי גי-
צוואין. ווייטער קאסע מארוויליוזא. הייז איז איין גנלי שטאט דורך
ערדטערניס מיט איין צערג הייזצייא גלעגן צידעקט גיווארדין אונד
נאר איין הויז שטין גבליצין. מן זיכט נאך אויף דיזין צערג איין לאך
אומטערענט פופליג שריט רויס אונד. ווייט. דיזש איז ניט לו גרונדין.
אונד מן זאגט דש דיזש אין דען אבערונט גיהט. אבער מן זיכט קיין
לייזן פון פייאר איזווערפין. אונטער אנדער ליגט דער צערג טרעמ
טערא. דיזש ליגט ניט ווייט פון דעם מעהר אונד ווארפט איין זאלכה
מעניכט פון פייאר אונד שטיין אונד. דיזש ער ניט שעדיגט דיא אלליין
היראומטערענט. זונדערן אויך זעלכשט דיא שיפין. דיא אויף דעם מעהר
גיהן אפט מאהל צישעדיגט ווערדין דורך זיינן ווערפין. ניט ווייט פון
הייז זיכט מן איינין פרוויסטין שטייגהויפין. וועלכש דיא ווייט צריהמטי
שטאט איז גיוועזין. מיט נאיהמין קאסירא. דיא דורך איין ערד-
ציטריס איז מיט אללי מענשן איבער אנדער גיפאלהין. מן זאגט דש דער
נאיהל דער מענשן זיינן גיוועזין הונדערט אונד פיר אונד אללי טויזנט.
דרייא טייל פון דיזש שטאט זיין אין דיא ערד גיוונקין אונד דיא פירדא

דיא לוויעס פראווינליע האט לווטלעך שטעהט אונ' לוויעס הונדרט
אכטעסען דערפיר. דיא דריטע פראווינליע אייליך שטעט הונדרט
אונ' איין אונ' פערליג דערפיר. וואראונטער דיא פארהאנהמטע איז
קאנסה. דיא פירדה פראווינליע הייסט צאלאליסקה. האט לעסן
שטעט אונ' דרייא אונ' ניינליג דערפיר. אונטער זיא דיא פארהאנהמטע
איז וועגאסה. דיא פונפט פראווינלעך לא קאלאציריא די קווא
ליהן שטעט הונדרט אונ' לוויעס אונ' זעכציג דערפיר. דיא זעקסטע
פראווינלעך הייסט לא קאלאציריא די לא זעכצען שטעט הונדרט
דרייסיג דערפיר. וואראונטער רעדא דיא פארהאנהמטע. דיא זיבנטיג
פראווינלעך הייסט אונטראנט דריילעסן שטעט הונדרט אכט אונ' פופליג
דערפיר. הירפון צרודיסי דיא זעשטי. דיא אכטי פראווינלעך הייסט
צארי פרעסען שטעט פופליג דערפיר. דיא ניינטי פראווינלעך הייסט
לא קאפיטאליטה. דריילעסן שטעט פופליג דערפיר. דיא פאר-
נאהמטע מאנפערדוניה. דיא לעהנדי פראווינליע הייסט מוליסנא
האט פיר שטעט אונ' הונדרט אונ' פיר דערפיר. דיא פארהאנהמטע
איז טרינוועגא. דיא איילפדה פראווינלעך הייסט אילאצרוסיא
די קווא פינק שטעהט. הונדרט פופליג דערפיר. דיא זעשטע איז
געלטה. דיא לווטלעס פראווינלעך הייסט אילאצרוסיא די לא.
האט פיר שטעהט אונ' לוויעס אונ' הונדרט פיר אונ' אכציג דערפיר. אין
סומה. זיין אין דיון קינגרייך לואאליג ארצישופטומין אונ' הונדרט
פינק אונ' לואאליג צישופטין לעסן פרינלדומין דרייא אונ' לואאליג
הערציגטומין. דרייסיג מארקגראפשאפטין. פיר אונ' פופליג גראפשאפ-
טין. פופלעסן גרוסי הערין פון טיטול. אונ' נאך פיר הונדרט דרייא
אונ' פירליג הערין מיט קלענירה טיטול. דיא גריסטע דיוז קינגרייך
איז אין דיא רונדי פירלעסן הונדרט אכט אונ' זעכציג איטאליאנשי מייל
אונ' איז פון דיוז קינגרייך מעהר אלס דרייא פירטיל מיט דער זעה
אומרינגלט. אונ' דיא איצריג טייל אן דיא זייט פון רומא פאשטלאנד.
איך הצי מיד כוהן ווידר אויף וועהג גימאכט. אוס דש דער מאנהייט
פרלשפין וואהר אוס ווידר נאך רומא לו קומין. אוס דיא פאהר-
האצידה ריין נאך אלגיאר לו פרפאסין. וויא איך כוהן ווידרוס נאך
רום קומיט אונ' מיר האטין אונזר זאכין לו שיק גיבראכט. זא האט
איך הירציא איין קליין קישט מיט מיין ציאל מיר האצידה גודרין. אונד
אלו דיוז אללי גר לו שיק וואהר: זא נאהמין מיר אפשייד פון אלי גוטי

קאשטליכה קאסטעהל מיט נאהמין קאסטעל גארה איזגר שין. אונ' זאלטי
וואהל מעגין איין קיזר איין האפהאלטין. היראין זיין זולכע שינס גיזמר
אונ' זאללין ציהאנגין מיט קונשטרייכי טאפעטין. מיט גאלד גיווערקט.
איך צין אויך פון אייניס סאלדאטין. וועלכר איין גוטר טייטשיר וואהר
גיפיהרט גיווארדין אין טיפי קעלדר אין סולין. אונ' מיר גוויזן האט
אלירהאנד קריגשרישטונג. אלס אויך איין גרויזאמה מענגה פון צומצין
אונד קוגלין. אין סומה. פיל זאכין דען שטרייט ציטרעפטענדה. אויז דיוז
קאסטעל צין איך גיגאנגין לאנגש דעס גאלפה דעמארה. וועלכש
אן דיא זעקאנט איז אונ' גיזעהן מעהר אלס פירליג גאלעהן¹⁾. וועלכש
אללי צייט אויף דיא זעה גיהן קרויזין²⁾ אונ' זיך פון דענין טירקין
ציפראיאין וועלכש זיא גר נאהנט זיין. הירציא איז אויך לו זעהן אויף
איין הוכין שפיין צערג איין וואונדערליך שטארק קאסטעל. גייהיסין
קאסטעל סאנטינא. דיוז אויז שטיין גיהאקט איז. זא פאשט
ציוואארט. דש גר פיל פרעמדה אלהיר קומנדי זיך פרוואונדריין. אונ'
ליגין היר אויף דיון קאסטעל לו דיפענליע פון דער שטאט פיל קופרנה
אונ' אייזין גשטיק. זאמפט אנדעה מוניאליהן. הירציא איז אן דיון צערג
איין קלוסטער. וועלכש איין זולכש גיזכט מאכט אן דער זע. דש מן דיא
פלעזיר נט פיל אן פלאצין גיפינד. זונשטין אנדעה זאכין פון דיוז
שטאט לו צשרייצין. וויל איך הינטרלאזין. זונדריין דש קאשטליכה גאר-
טיגט אונ' וואשירפונטיין אלהיר זיין זא קאשטליך אלס אין רומא.
איז אויך היראין איין גארטין וואראין איין וואשירקונשט גר הערליך
גימאכט פון אללי גר רוטי קוראהלין אונ' פערלהמוטער. דיא וואשיר
זיין היר אויך גר גיזונד. אונ' מאז גיפינדיט היר פון דיא פיינשטע
אופס אלס ציטרונין אונ' אפליסינין. קראנאטהעפיל. טייטלין³⁾. פייגין.
אללי אין איצרפלוט אצאנאנט⁴⁾. דיוז קינגרייך נאפיליס. וויל
עש דער אוצערנד פון איטאליא. יא פון גנאירופא איז. אונ' איך
אויך נט ווייטער זונדריין ווידר צורוק צין גיגאנגין. זא צשרייצין איך
נאך דערא גריסטע פון דיוז קינגרייך. ערשט זיין עש דריילעסן
פראפלינעטין. זיינין דיא ערשטע לא קטעה די לאווארה. זיין
דריין דרייא ארצישופטומין. פינק אונ' לואאליג צישופטומין. הונדרט
זעקס אונ' זעכציג שטעט מיט מויארין. אונ' הונדרט אונ' זעכציג דערפיר.

1) Galeien. — 2) Kruisen. — 3) Dodels. — 4) Abondant.

טין מיט גוטין ווינד איז נאך דיא שטאט לויצט וועט ש.ה. היר
איז איין מעכטיגער האוויז דער וואוהל ציוואהרט. דזש שטאט גיהערט
דען פאפסט לו. אונ' ליגן אלהיר גאליאין. דיא מיט פאלק וואוהל צי-
מאנט איז מיט סאלדאטין אונ' גאליאטין. דיא שטאט איז קליין אדער עדיל
אין צורגירש. אונ' צריהמט אין וואפן לור זעה. דש מן זיך אלהיר אללי
לייט אין שטאט פוגיט. אונ' קיגין דיא צארצארין אונ' אלגירישין לו
שטרייטין. וויילין זיא גר פיל פון דזש אגניפאלין ווערדין. איך הצי
אלהיר גיזען דש טורנרשפיל. וועלכש מיט לאגלין גשטאכין ווירט. גלייך
אנטוקי גישפילט האבין. אויך איז היר איין גאס. וואור שלאווין וואוין
פון טירקין. וועלכי מוזין היר איציג בלייבין. אונ' גיזן מיט אייזער
צאנדין ארום אונ' טוגין נעגאליט. אין היר גאסין ווערדין אדער אללי
נאכט גישלאסין אונ' וואוהל ציוואהרט. איך הצי אויך איין זער שין
לושטיג שפיל צוגיזען. וועלכש צישטאנדין איז. עז פראמילטין זיך וואוהל
דרייא הונדרט מענטשין אן דען אופיר פון דען האוויז אונ' ציהטין זיך
נאקדיג אויז אירע קליידר. ווייל נוכן היר נאנט צייד דש קאסטעל
אויף איין הוכין צערג ליגט. אונ' זיך אן דען שטראס אונ' גיוואלט דער
זעה שטרעקט. זוא וואהרין אויף דזין קאסטעל גר פיל פערשטין אונ'
הערין אונ' קריגשאפיציהרין. וועלכי אויף דיא שאנלין אונ' וואלין. אויך
אויש דעטין פענשער ליגטין. אונ' האטין צייד זיך איין גאנץ פרטייא
ענטין. וועלכי זיא לו ציהן אונ' צוואנליג לאזין אראפליגין אין דיא פאלה
זעה. דזש היר אונטין שטיהנדי מחטין וועלכי שוכן אויזגיילייד אונ'
היראויף פאסיטין. ציגאצין זיך מיט אנדער אין זעה. אונ' דזש ענטין
לו פאנגין. ווער נוכן דש צעשט שוועהמין אונ' מיט דער האנד פאנגין
קאן. דער האט דען פרייז. איז זעהר פלאזיריג גיוועזט לו זעהן. דען
ווען איינער וואלט דיא ענט צייד דען קאפף קריגין. זוא דוקיטין זיא
אונטער וואהר אונ' זוא גשוונט ציקומט זיא איין אנדער. אונ' הצי גיזען
דז זיא וואוהל דיא ענטין פרפאלגט זיין אויף איין האלצי מייל אין דער
זעה. דען דזש פאלק קן גר וואוהל שוועמין. ווען איינער גשוונט גינגין
אונ' גשיקט דערצייד וואר. דער קאן איינער דיא צוואנליג ענטין פאנגין.
אלהיר הצי איך אקאסיסאסן גיהאט. אונ' דיא פאפסטליכע גאליאין לו
צויכטיגין. איך צין היראין גיקומין. עז איז איין שיק לגא איינער
דיא פירליג פוס אונד האט אויף יעדוויידר זיטין צוואנליג רודירש. אונ'
אן יעדער רודר זילין פינק פערשוהן. דיא היראין פרקופט אודר וועגין

פריינד. אונ' מיינטין לו שיק לו גיהן. עש גציהרט אדער וויא דיא פרויא
מיט לו שיק קומט אונד עטוואש אומפאלליך וואר. דש דער שיפר וויי-
גירדה זעלציגה מיט לו נעהמין. וויילין ער פארגעציהנדה. קיינה
קראנקי לייט מיט זיך איינער זעה דערפיט נעהמין. היר וואר גר קיין
אפעל. זונדרין מוזטין מיט אונזער קראנקי פרויא ווידר דיא שטאט אין.
אונ' פארהאציגט אונזרי גודרין אויך אויש דען שיק הולין לו לאזין. דיא
שיק אדער איז אין דזש לייט פארטגיפאהרין אונ' אונזרי זאכין אללי גר
מיטגינעהמין. דען וויא מיר קומין אונ' אונזר גודרין. וואר דש שיק אל
פארט מיט פולין זיל. הרלו זאגט דער אלישע חיים די וועלכרה.
דש ער נישט ציוורגט וועהר פר דיא זאכין ווידר לו ציקומין. דען עהנדר
דער שיפר ווירט נאך ליגארכה קומין. זאלטי זיין קרושפענדענט
דזש שיק אל לאזין פרעשטיהרין ¹⁾ דש אונגליק. אודר פיל צעסיר לו
זאגין. דש גליק וואליט. דש דזש שיק אין פוליר זע קומט. זוא איין
טירקשין רויזר אין דיא האנט פאלט. אונ' אלזא פרלאהרין ווירדיט.
דען דש שיק וואר פון דען רויזר גינמן זאמפט צייד זיך האצינדי מענ-
שין. וועלכש לו שלאווין זיין פרקופט גיווארדין. וואש גרושים גליק
האט אונד דער הימל פרלעהנט. דש דער שיפר דזש פרויא נישט וואלט
מיט לו שיק נעהמין. וועלכי דאך זוא קראנק נישט וואהר אונ' אויך נוכן
אל ווידר צעסיר וואהר. דש מיר דורך דזש פרויא זוא גליקליך ערלויזט
זיין גיווארדין אונ' צעסיר גיוועזין דש פרליהרין פון אונזר גוט. אלש
זעלכשט דש צלוט העטין מוזין דערצייד לאזין אונ' ווערין אין טירקין
הענדין גיקומין. אונ' לו שלאווין פרקופט גיווארדין. איין מאנהייט
נאך דער לייט איזט ווידר איין אנדער שיק אין זייל גיקומין אונ' הצין
מיר אונד אויף דזין ציגעצין. זאמפט דיא פרויא. דיא נוכן גאנץ צעסיר
וואהר. צייד אונזר אצרייז האצין מיר איין גרוש גיפאליג פון מענטשין
גיהאט. וועלכש גוטי עריינד פון דען גינאהמטין אלישע חיים דיא
וועלכט דיא אויך פון מיר וואהרין. אונ' ציגלייטטין אונד זוא ווייט
אלש מיגליך וואר. וואוהל איינער דיא דרייא הונדרט מענטשין. צווייא מייל
ווייטער אלז אונזר אפפאהרין. וועלכש אויף דען טעציר. מיר קומדין
מיט איין טאג אונ' נאכט נאך פייזמישין. אלזא דער טעציר אין
דיא זעה פאלט. אלהיר מוזטין מיר ליגן צווייא טאג. אונ' דען ווינט
לו פאווארירין ²⁾ נאך דזש צווייא טאגין ציילטין מיר אין דיא זעה. קומי-

1) Beslag leggen. — 2) Om gunstigen wind af te wachten.

דיא קליידונג אייגער גאטונג זיין. אזר עסין קאן יעדער דער געלט האט
נאך זיין פרעמעגין. זיא הצין אויך נאך זיין פונק הונדרט סאלדאטין
מיט אללי קריגשצארליכקייט. גלייך אין איין אנדרה קריגשצף. דען
ווען זיא קיגין דען פיינד קומין. זוא מוזין דזא גאליאטין ניט אנדרשט
טאהן אלס רודרין. אונ' דיא סאלדאטין שטרייטין קעגין איהרא פיינדי
וואש מיגליך איז.

פון דיר זיינן מיר. נאכדעם מיר אונ' מיט פרישה פראוואנט פרעזען
האטין אונ' אללירענד פרישונג. ווידראוס אפגייילט אונ' אונש
אפגיווייטער פון לאנד. זיינן מיר וועגין דיא שטילטע דם ווינדס זיינן
מיר אין דער זעה זונד פארטקאמין געריצין וואהל אומטרענט לוייא
טאג אונ' נאכט. אלז מיר נון קעגין מיטנאכט. דען לוייטין טאג פון
אפרייז פון לויטע וועטעס איין גיפוקל פון איין האלצין נאהרט
וועטע ווינד ביקומיטין. זיינן מיר גיזילט קעגין זויאידוועטע. אונ' בי-
קומיטין צו מארגינט פריא איין הוכין אינזיל אין דש גויכט. וועלכע אונז
שיפר נעניט ס'אנטי קריסט. דזא אינזיל אונד בעסיר צו זאגין הוכיר
בערג. וואהר זיין אומקרייז אומגיפעהר איין מייל. זונד מענשינוואונג.
מיר זייליטין דזין פרציא. אונ' דער ווינט זך קיגין דיא נאכט וואש
שטערקטי אונ' צוורגיט וואהרין פר שטורס אונ' אומוועטיר. זוא בי-
פעהליט דער קאפיטין אנקר צו ווערפין. מיר טרייביטין זוא איין נאכט
פארט. אזר קעגין מיטאג וואר דש וועט ווידר הערשטעלט. אונ' קומט
זאלכט שיהן וועטיר אויף. דז מיר דען פאלגינדן נאכמיטאג. אויך דיא
נאכט. מיט גיכוגין פרציאפאסירין נאך לוייא אומציקענטי אינזילין.
וועלכי מיר מוזיטין דורך זיילין. אונ' וואהרין דזא אללי גר הוכי ווילדי
שטייגראטין. איהר אויף פאלגיטע זיין דער נאכט ווידר איין זאלכר
שטורס ווינד. דש מיר מייניטין. דש מיר דש אונטרשטא איזר אונש
האטין. אונד אויך לנד אין דש גויכט ביקומיטין. אזר אונש דונקט דש
דזאש לאנד איזר דיא הונדרט אונ' פופליג מייל פון אונש וואהר. אזר
מיר ווארין אין דזא נאך גנז אנדרשט צלד ביקענט גימאכט. ווייליין מיר
אללי גר אונטין אין דען שיף ווארין. אונש דיא גאלפין צו ענטפליכטין.
וועלכי גיוואלטיג איזר אונש שיף שפיליטין. זוא נאר דער פילאט אונ'
שטירמן אונזין וואהר. דזא האטין איר גויכט אומטרענט אויף אנדרה
זאכין. אונ' ניט וואשטין נאך זעהטין. דז מיר מיט פאלין שטורס ניט
ווייט פון קליפין וואהרין. וויא אזר גאט אונש וואלט גינעדיג זיין. איז

שטראף אויף לייט לנג מוזין זיין מיט דיקה שווארי אייזרטי קעטין. אן
איהר פיס פאסט גשיהט. ניט גשלאסן. דיא קעט איז זוא לנג דש זיא
קעטין דער מיט גרייכין אויף זיין אייגין רודר. וועלכר איזר דש שיף
ארויז גרייכט אונש אויף דזאש רודר איהר נאהטדארף אין דש וואהר
טאהן. זונשטין קעטין זיא ניט ווייט קומין אלס איהר זיפלאך. אללי
דיא יאהרין דיא זיא זיין. מוזין זיא הצין מיט פונק איין צאנק. איהר אויף
מוזין זיא זיין אונ' רודרין אונ' אויך שלאפין. דען זיא נאמאהלין לאס
גימאכט צו צו ענדא איהרש דינשט. וועלכש גימייגליך איז פר איין
גימאדיגה שטראף צווייא יאהר. אונ' אויך דרייא יאהר. דיא מיינשטע
אזר פונק יאהר. אונ' דיא זוא פיל פרשולד הצין. גלייך אלסיר גייסלין
אונ' צראנטמערקין. מוזין זעהן יאהר זיין. דיא דש לעצין הצין פרשולד.
מוזין אויף איזר אל איהר לעצטאג זיין. אונ' הייסט גאלערע אין
ווייטא דיא זעלציגה קאן מן גלייך אונטר אנדרה אונטרשיידן. וויילין
דזא איין פיל שוואהרירי קעטין אן הצין. וואן זיא זוא אין זעה גיהן.
זוא מוזין זיא זיך אללי גר נאקדיג אויסקליידן. דען אלזא קעטין זיא
בעסיר ארצטין. אונ' הצין אויך אויפשווארש. וואורפון זיא אונטר-
ווייליין יעמירליך גשלאגין ווערין וועגין איהר לנגזאמי ארצייט. איהר צייא
ביקומין זיא קיין אנדר שפיז אלס לוייא פונד צרוט איין יעדער מאן.
מיט זוא פיל וואהר אלס ער נאר האצין וויל. מן גפינדיט אזר אין
דזא גאלטרא פון אלליס צו קויף. גלייך איהרין איז איין גרקיק אונ'
איין ווייכהווי. אויך אנדרה זאכין קאן מאן. איהר צו קויף ביקומין. ווער
געלט האט מאג עסין וואש ער וויל. איהרין קומין אפמאהל פערשו-
נין פון רייכי אפקומשט. גלייך וואן דזא אייניגה איפלאהט ציגעטן
מוזין מיט שטראף דזא גאלטראין צינאהלט ווערדין. אונ' קעטין ניט מיט
געלט אפקויפין. איך הצי גיזעהן איהרין צרענגין איין יעניראהלש פער-
שוהן. וועלכר גימאלעסטירט האט איין פאף. דזא קומט עצין מיט
דינרש איהר גיבראכט. מן ציהט איהרס גלייך זייט שינה קליידונג אונ'
אונ' קליידיט. איהרס גלייך מיט דיא אנדרה. מיט איין גראש העמיט אונ'
רוטי ציפילצוקס (2) אונ' איין רוטי ציפיל קורץ צרושטראקטי אונ' איין
קליין רונט מיטשכה. אויך פון רוטי ציפיל. אויף דען קאפף. זיא מוזין
אללי גר זוא גיקלייד גיהן. אונ' אלל ווארין זיא נאך זוא פרמעגליך מוז

1) Werken. — 2) Duffelschen broek.

אריין גיגאנגין. אונ' עטוואש זאכין צו פרפרישין גלייך פראוואנט צו קויפן. עש גיטאך. אלז אלהיר ציאל אונט אין דען שיק וואהר איין ארמיאנר פריסטער. וועלכר וואהר אויף מיר זאל גר שטארק פרזערט. ווייללין איך מיך אופטרש מיט דיזין אין דאל שיק ארום פאפטיט. ווייללין ער קיין ווארט אינעמאלניש קונט. זאל האט דיזר פרשטאנדין אן אונזרע מאניהרין אויף דען שיק מיר יודין וואהרין. זאל האט ער מיר יענאנד אן לאנד גיהאט אונ' זיך גידאכט יענאנד צו רעוואל- שירין. אונ' גיהט צו דאל אפליירר פון דאל סאלדאטין זאגין. דען איך איין יוד וואר. איך דיזש צימערקטי דורך דז פילי אנטווארן אונד נאכזעהן פון דאל אינוואהער דיזר שטאט. זאל מיך אויך העטין פאשט ציקומין. וואן דיזש ניט דורך דאל פרצווייליגונג גאטיש אונ' מיני פארזיכטיקייט קומין. ווייללין אין דיזר שטאט ניט אנדרש ווייט אורר יודין מוזין פרזערנט זיין זונדר יוסטיאל. אלז מן זאל אויף דען גרונד אונ' צאדיס אירש לאנדש ציקומין טוהט. דיזר ארמיאנר וואוהל זיין צעשט גיטאסן. האט אונ' גידאכט מיך אלהיר צו פאנגין. זאל קאס איך דאך מיט גאטש הילף ווידר אין שיק זונדר פרהינדערונג אונ' דאל סאלדאטין מוכטין אויך מיך ניט אויף איין שעלמישע מאניהר ארעסטירן. דען זאל מוזטין זאלכי זאכין ערשט ציקענט מאכין אן דאל אינקוויזיאל. זאל צאלד איך ווידר אין שיק וואהר. זאל פרטרויאט איך זאלכיש אן שיפר. דער זאגט גלייך צו מיר. איך נאך ניט צרויכט צאנג צו זיין. ווייללין קיין טייצל אורר אייניגה אינקוויזיאלטין דערפטיין אין זיין שיק קומין. פיל ווייניג אייניגה פערשוהן היראין צו מאלעס- טירין. אונ' אויך דען ארמיאנר פריסטער ליט דער שיפר אן לאנד. אונ' קומט ניט ווידר צו שיק. דז וואהר זיין לוחן פר מיני גיטאסני שרעקין אונ' זייט פררעטיריא. מיר זיילעטין פון דיזר קושט ווידראוס מיט איין זייד אשטע ווינט ווידר דאל רומטי דען וואהרש צו האצין. האטין אבר קיין שפוטטיקייט אין דען. ווינט. דען ער וואר אין דען פאלגנדין נאכמיטאג זאל מאט. דען מיר ניקס אנדרשט אלז טרייבין אונטרווארפין וואהרין. דיזש גיוועהר דאל גנזי נאכט אונ' אויך פאל- גינדין טאג. זאל דז מיר מוזטין זעהן אן לאנד צו קומין וועגין דאל צווערבווינדע. דערר קליפין פון פראדינה אינזלין צו ענטווייכין.

דער קאפיטיהן אומגיפעהר ארויף גיקומין אונ' זעהטן אייני גרושי פינלערניש פון קליפין אונזר שיק גלייך וואלקין צידעקט. זאל איין שפרונג טאהט ארויף צו דער שטיר. זעלציג ציגריפט אונ' ראמוהר אונ' אויפרוהר מאכט. דען גשווינד פאלק אויף דאל צאן קומט. אונ' דען שיק מיט דען אין הימל זינר ציאלשטאנד דרעהטין. דען מיר דאל קליפין ניט גרייכעטין. העט נאךר איין האר גיפעהלט אורר דען שיק וואהר גלייך איין גאלז צורשלאגין. אונ' העט איך אן דיזש צשרייבונג אל פרגעסין. אונ' דעטין גאלפין אונ' ווילדי זעה צו איינר וואונג גיווארדין. היראין דאנקעטין אונ' צוויטין מיר דען גיטיגין גאט פר זייט ערליזונג דיזש אונגליק. אלז מיר אן דיזש לאנד קומטין פרנעהמיטין דז דיזש וואהר פארטע ערקול. מיר גיפנדיטין צווישן דיזש קליפין אויך פיל הילן. וועלכר גר טיף אריין גיגאנגין. וואורפאהר מיר זעהר ציארנגט וואהרין. דען זיך אין דיזש הילן אייניגה טירקיש זעהרויזר מעכטין אויפהלטין. וועלכר מאן אין דיזש הילן אונ' דיזש געגנט גר פיל מאהל אנטרעפט. דז זאל אויך צימערקליך שאלדן טוהן. אונ' פיל שיפין גינאטמין האצין. גלייך אונט פאלגנדין טאג געהט. דען מיר אומטרענט דאל שטאט פיאומציקה ציאל צוואנציג מייל זעה וואר אין גיוויטערט האטין. זאל ציקוס אונזר שיפר איין שיפכע אין דען גיכט. וועלכע קומט גלייך קורש אויז דער לעוואנט. אונ' אויף אונט צו זיילעט. אלס אונזר שיפר הירפון אן אונט האט קעניס גיגעצין אונ' דער קאפיטען גיציטינדע דען קונשטאצליר איין גשטיק פאלגנש מאניהר לאס צו צרעטין. דיזש גישעסן. ציקומט אבר פון יעניס קיין אנטווארט. זאל וואר נאך גינגין ציקענט. דען דיזש קיין פריינד זונדרין פיינד מוזט זיין. אונ' ווייללין מיר מיט אונזר שיק וואוהל מיט אכטלעטן גשטיק פר- זעהן וואר. זאל וואר אונזר פאלק נאך זאל מאט אונד אפגימערטירט וועגין דען פארגימעלטי שטורמוועטער. דען זאל זיך ניט ציפונדין קאפאציל אום צו פעכטין מיט דיזש טערקין. זאל עש ניט האך נייט וואהר. דעסינטוועגין אויך נאך צייט גינגין וואהר. אום דאל פלוקט צו נעהמין. זאל הצין מיר קורש גיזעט אויף דאל אינזל אונ' שטאט פארטע לונג- גאנה. דאל אינזל גיהערט דען שפאניער. אונ' איז דיזין אורטין פר יודין איין פרדאט פלאץ. דען זאל אלהיר ניט מעגין קומין. ווייללין אבר מיר גידאכטין פר אונזר פערסאן ניט זאלטין ציקאנט זיין. זאל צין איך דאך ארויז אויף דען לאנד גיגאנגין אונ' אין דער שטאט לאנגאנה

האווין ליווארני זונדר אומגמאק ווייטער. אונ' איז דיוור האווין זוא
גרוש. דש מיר צווייט שטונד מוזיטן פרברענגין ציו מיר לאנדיטין.
אונ' דעמנאך גליקליך צו לאנד גיהטין.

ערשט לאנגש דיוין האווין ציט איינע מעניכטע פון גרושי שיפין אין
דיא פארשטאט. אלוואר מיר גיפונדיטין איין זער שיני וואשיר-
פונטיהן. פון קופיר ווארין דיא צילדונג דרייט מעניר. אונ' דיא גריסעט
פון ריוין. דיוה דרייט סטין אירע הענד אויף דיא ריקין גיבונדין אונ'
ווארין גלייך גיפאנגינה אין קעטין גישלאסין. איבר דיוין שטיהט דער
גראן דוכה אודר גרושפערשט פון עוסקאנה אונ' גרושהעריצי פון
פלארעכא און זייט פערשטליכע קליידונג מיט איינע קרון אויף
דעם קאפף אויז מערמרשטין. זעהר קונשטרייך גימאכט. דיוה פונטיהן
אירע גלייכין גיפנט פון ווייטק. אויך וועגין דערא ווערדע דש שוואהרי
גוויכט פון קופיר. מיר קומיטין ווייטער אין דיא שטאט ליווארני
אין איין הערצירג ציט דיא יודן. אונ' ליגיטין אונזר זאכין אין ציוואה-
רונג. גיהטין אין שוהלין אונ' לויציטין גאט. דער אונש פיל גינאד אונ'
וואונדר האט צוויזין אין צייט פון זיבנליהן טאג. דש מיר האטין גשוואר-
צין אינגווישן אונזר אפריו צו שיף פון רומא ציואלהיר צו ליווארני.
נאכדעם מיר זיך האטין אין רוא ציגעצין אונ' איין עג אכט אויזגירוסט
האטין. זוא מאכט איך איין אכטשאהלט אונ' דיוה שטאט רעכט
צו ציכטיגן אונ' אונטרזוכין. מאכט דערינטוועגין איין אנפאנג אונ' צו-
פינדיט דש דיוה נוסר איין גאן קליינע אבר זעהר רייט אונ' האנדילש-
שטאט וואהר. אונ' אויך אלהיר זוא פיל יודן וואוין דש דיא העלפט
פון דיוה שטאט יודן זיין. זוא הבין אויך דיא שטעטע וואונונג. אונ' גר
רייך אין אירע האנדיל. זוא זיגין אויך אלהיר אין זאלכע פרייהאייט.
גלייך דיא יודן אין אמשטערדאם. אונ' האצין אויך איר אייגן
גריכט. דו זוא מעגין שטראפין נאך איברערעטונג פון איינר
זאכין. זוא האצין איין שינע שוהלין וועלכע דיא גרעסטע איז
פון גאן איטאליע. אונ' איז צלד אומגיפעסער אזוא גרוש גלייך
פון דיא פארטיגזין אין אמשטערדאם. אויך מיט זאלכע זייללין. אונ'
צלד אויף איינגעשטע מאניאר גיבויאט. היראין שטיט איין מערמיר-
שטיין צו איינר גידאכטיניס. מיט פרגולטי לעטירש אויזגיהאקט. וויא
דער קיניג פון שווידין אלהיר אין דיא שוהל גיוועזין אונ' האט זיך
גילאזט דיא פיקף ציכר מאזיס אויפמאכין. אויך זיך לאזין פון דענין

נעהמיטין אלזוא קוהרש אויף דש עדלי אונד פלעזיריגה אילאנד על צא.
דיוזש דען גרושין הערציג פון עוסקאני לוגיהערינדה.

אלהיר קומיטין מיר אויך אין איין זיכרין האווין וועלכש וואהר דש
פעשטי שלאס אונ' קלייט שטאט פארטע פירייאה. אלהיר
זיינן מיר אן לנד גיגאנגין. אונ' ווייללין מיר אל אין פופלעסן טאג
קיין יודין סיניגאגין ציטרעטין האטין. זוא גיפונדיטין מיר איר אייניגה
יודין וואהנגין. וועלכש אונש אויך זעהר וואהל אונ' ליהצליך עמפ-
פאנגיטין אונ' טראקטיהרטיין נאך גינוגין אונד וואלגיפאחלין. דען
זוא זאגטיין. מיר מוזיטין ענגלין זיין. ווייללין זוא גר ניט גיוואונט
זיין. פרעמדי יודין אלהיר צו זעהן. אונ' דיוזש גלויבין צו געצין ווייזטין
זוא אונש איין אלטין ווייסין פון. וועלכר אויז טויס גיבאהרין. דיור
ווער אויך איין מאהל וועגין שטורמוועטיר אלהיר אין דיא אינזל אכגי-
קומין מיט איין שיף פון צאריא אונ' נאך טירקייא מוזט. אונ' איזט
דיור פרשוהן אלדארט אללי צייט גבליצין. אונ' וואהר יענאנד אל איבר
דיא פירציג יאהר. זוא אומציקענט וואר זוא. דש זוא זאכין איין יודין
אנקומין. זוא צראכטיין אונש אויך אין אירע הייזר. אונ' ווייזטין אונש
אירע האנדלונג. וועלכש צשטיהט אין זאלץ אונ' קאליר. דיוזש ווייט פון
דיוה אינזל גר איברפליטיג גשיקט נאך דיא פאשטי לענד. אונ' גי-
הערט אלייניג דען יודין צו. מיר הבין אלהיר מוזין צלייצין צווייט עג.
אונ' דען דריטין טאג ווידר אין זעה גאנגין. אונ' מיט איין גשווינדיקייט
איברגיזיילט. אין צייט פון זעקס שטונדין האטין מיר אל דיא קושט פון
ליגורני. אודר אויף איטאליאנש גיהייסין ליווארני. אין דש
גיזכט. עהנד דש מיר אנקומינדין זאכין מיר אין זעה נעצין אונזר שיף
איין גרושי פארטייט דער גרושי פיש. וועלכי ווארין וואול צוואנציג פוס
לאנג. הינטר אנדער אין דיא היך שפרינגטן אויף איין אנדער פלאץ
ווידר אריין. דען ווידר ארויט אונ' ווידר אריין. אונד מאכטיין אללי
צייט מיט אירע שפרינג איין זאלכין האלצין קרייז גלייך איין רעגיר-
צוגין. אונ' שטיהן וואהל איבר דיא צוואנציג זולכי גרושי פיש הינטר
אנדער. זוא וואהרין זוא נאהנט ציט אונזר שיף. דו מיר זוא העטין
מיט אייניגה אינטערומענטין גימאקליך קענין פאנגין. דער שיפר
וואלט עז אבר ניט ליידן. זאגט דש דיוה פיש קומיטין צו גוטיס גלייך.
אונ' ערקונדיגין אונזר גליקלישה אנקונפט. וואו מיר זיין מוזיטין.
וועלכש אויך וואהר וואר. אונ' קומיטין אין איין הלצין טאג אין דער

נאך מעהר. דעמאך דיא שטאט איז. אויך וואן מן נאך ווייט. דש בלט
פאל איז. זוא ווירט אויך קאלד אהנגלאשן היראין גיווארפן. אויך
הירמיט פרעגערין דזה קרעפטן אויך הצין אין קורצט לייט אלץ
פרלאהרין. ציהאלצין דיא צייגה. וועלכע דורך זיכרה מענטשן. הירט
אפגריכט. ארויף גיהולט ווערדין. דזה גיהן זונדר אפשייט ארונטר אין
דזה גרופ אויך נעהמין אללי דיא צייגה ציזאמין. אויך ליגן זא אין
הויז. ווירט גינעהנט דש צייגהויז. וואן דיוזש פאל גיפאקט איז. זוא
האט מן ווידר אנדרה הייזר הירטו גימאכט. דיוזש איז דער גיברויך
דיר לאנדן מיט דעהנין טוהטין. אין סומה אין ליגארנה האט זיך
מיין גליק אויף רארי מאהירין גיקעהרט. וועלכע איך צשרייבן וויל.
דעמאך איך אלהיר זאמפט מיינין פאטראהן נעהמליך אלייטע חיים
דיא וועלטירא פון רומא זאמפט זייגה פאמיליע אנגי.
קומין וואהרין אויך אלהיר אין ליגארנה מוויטין איין אנדרה שיף
האצין. ווייללין דש פאריגה ניט ציקוואהס וואהר. אוס אין דיא זיצנלעטן
טאגזא פיל אויזגשטאנדן האט. דש עז מחטי רעפערעהרט ווערדין. אונטער-
דעסין ציקומיט מיין פאטראהן איין בריז פון אלגיר אודר מלריס
גיהייסין. פון זייניס שוויגראטייר. דיר שרייבט וועגין אונזר אפרייזיגט
אויך קומט צייה איהס אלדארט. זוא מעלדיט ער אויך אין זייניס בריז.
דש קיינווערטיגה לייט דיא פעסט צימ אלדארט שערק רעגיהרט.
זונדרין דש דיוזש איין אורדיגארי קרענק. וועלכע זא אללי דריי יאהר
אונטרווארפן זיין. וועהר ניט פיל צו עסטוימיהרין. דען זא ווישין שוקן
אויף איין גיזעלטי לייט. דש דזה קרענק איין ענד האט. שרייבט
דעסינטוועגין. דש זיך זייני קינד זענטין זיך נאך איין מאנהייט אודר
צווייט מיט איהרא קומט אויך רייז פרייהן. דש אונטערדעסין דיא קרענק
איין ענד העטי. איך וואהר איזר זאלכע ניאי צייטונג זעהר בידאכט
אויך דענקיט צייה מיר זעלבר. וואס האצ איך אין איין זאלכע שטאט
מיט פעסט אונטרווארפן צו טוהן. אויך מיר דערפון האלטין קענין.
זונדרין אלליין ווייללין איך אל יענאנד צייה דיוזש מיינין פאטראהן זוא
פרצונדין וואהר אונד אויך וועגין ליצה. דיא איך צו איהס טראגט.
זולכה ערשט גידאכטין ווידראוס פאלין ליס. אויך צו דיוזש גידענקטי.
דש מיך גאט איזראל ציוואהרין קען. אויך אויך וועגין דיוזש איין
צילויזניס טעהט. ווען איך אין עגיפטין אויך אלגיר קומיט. דש
איך אויך דש לנד דש הייליג אויך דיא שטאט ירוזלעס מיט

פארזיגערש דען גיוואהליכין זעגין געצין. אויך האט אין איין יעדער
ארמזיקס צוועלף פישטאלין צו איינר אלמאזין גיגעצין פר דיא יודשין
ארמין. זונשטין איז היר אונטער דענין יודין זולכי רייכע הערין. דז זא
גר איין גרושין שטאט פיהרין. אויך אויך זיך פיל אויט שפניע אלהיר
ביגעצין. וועלכע אין שפאניע גיזאהרין זיין אויך ווישין דז זא פון
יודשה אצקומט זיינין. דעסינטהאלצין איהרין גאטשדינשט אלדארט
אין שפאניע ניט הלטין קענין וועגין דער אומציקאנטייט זוא פון
דארט אוועקלויפן. אויך הצין צו דיוזר פלאכט דריי פלאצין צו איהרר
בישערמונג. דעס ברענין אויזגיוונדרט. ערשט איזט אמסטערדאם.
זעניטע לונדן אין טנגילאנד. אויך דער דריטע פלאץ אלהיר אין
לייווארנה. זא ברענגין צייה לייטין קייגשרייכע גודרין מיט זיך
אויט שפאניע. אויך זיינין אויך פיל מאהל זעלשטין פון דיא העכשטע
פאמיליען אויט שפאניע. היר וואוין איזר דיא פינף אויך צוואנציג
הונדערט הויזהלטונג פון יודין. אונד זא הצין היר איין גירעכטיקייט
גימאכט. דש קייני פרעמד אלהיר קומין מעגין. זונדרין זיך פון איהר
גירעכטהערין ערלויבט הצין. אויך אויך זוא לנגי לייט איהר פרצלייז
איין גלאטצריז ג מוין הצין. אלהיר הצין זא אויך איין ביגראפלאך
הויסין פר דיא שטאט. אויך איז אלהיר ניט ווייט פון נאך איין
אנדרה ביגראפיניס פון דיא האלענדר. וועלכע דיהנט צו דיא פרעמד
דיא אלדאר קומין דערא נידרלענדישע נאליאהן. דען אין גנץ איטאליע
הצין דיא קריסטין קיין ביגראפלאך אויף גימייני ערד. זונדרין אללי
גר אין דיא קירכין. גשיכט אויף פאלגינדע מאהיר. מיטין אין דיא
קירכין איז איין מונטלאך. דש גיהט אין איין טיפין פרוועלפטין קעליר.
וואן זא נאך איינין טוטיין הצין. דען ברענגין זא זונדר קישט אלהיר
אויך אלץ זא אין דיא קירך קומין. אן דיוזש לאך. זוא קומט איינר היר-
צו בידיגער פרשוהן אויך האט איין שטריק. וועלכע ער אן דען טוטיין
מענטשין אונטער דיא ארמין טוהט אויך לאזט איהס אלזוא דורך דיוזש
לאך ארונטר. אויך גיבט איהס איין שטריקן שלידר מיט דען שטריק.
אויך לאזט איין ענד פון דעס שטריק פאלין. זוא פאלט דיוזש קערפיל
ארונטר. אויך ער ציהט דען דען שטריק ארויף אויך דש מונדלאך ווירט
ווידר בידיקט. אלזוא ווירפט מן אין דיון לאך איזר דיא הונדערט אויך

אין איין אלבי ווילדע זעה אלץ בליהצט צווישן. זוא הצי איך זאלכיס צי-
שלאסין מיט אייניס גרושי מעניכטי פון טרעהרין מיינש אנגויכט אונז איין
יעמרליכין ווייטציפטיין אדיע. הרמיט זולטין זיא ווישין. וואו איך צין
אסין קומין. אונז מאכט זאלכין בריצ צו. אונז ווא איך צו מיינש פאטראסן
זאגט. דש איך וואלטי גיזן זעהן. אונז דיין. אנגילעגנין בריצ צו בישטע-
לין. ערלויבט מיר צו גיזן. איך אויך אייניס טייטשין יודין פון האללאנד
גיבארהין ציגעניכטי. זוא דיזש פראגט. אונז ער מיר ניט ווישט צו אונז-
טריכטיין. יעמאנד דער קורעשפענדיהרט נאך טייטשלאגד. אונז
דש איך גערין וואלטי מיט פרוזך אונז ציגאלונג מין בריצ אדרעסירין.
אונז זעלציגין דען ווייטער אן מיינע עלטערין צו אדרעסירין. וויילין
מיינין פאטראס אדרעס ניט זוא ווייט ציקאנט וואר אונז איך צווייפלטה.
זעלציגה זונדר אנדער רעקומאדאליאהן ניט פארט קעניט גשיקט ווער-
דין. דיזש מיר גלייך אונטריכטי אונז מיר ווייזט איין הויז. וואוראין
דריי ברירד זאלטין וואונין. וועלכ וואור מיט הייסין. דיזש איינין
ברודר האטין אין אמסטערדאם וואונין אונז מיט זעלציגין פיל קרוש-
פענדריטיין. דו איך וואוהל קענטי היראין מיינש פראגנין בדיהנט
ווערין. איך קומט אן דיזש הויז אונז קלאפט אן דיא טיר. וועלכע מיר
פון אייניס דיא דריי ברירד אויפגימאכט וואר. איך מיינ ציגעהר האטי
וועגין מין בריצ אן זיא ציקאנט מאכטי. הייסט מיר דעסינטוועגין
אריין גיזן. אונז מיר אלץ אונטערפראגטיין. וועסינטהאלצין איך מיר
אונטערשטיהט זאלכין רייז. אונז דש נאך אין זאלכין גיפטעהליכע ארטין
מיר גלושטיט. איך היראויף אנטווארטיט. וויילין איך יעצונד אלש אין
פרבאנד מיט מין פאטראסן גיטערטין וואהר. דש איך ניט אנדרשט טוהן
קענטי. אין סומה. זיא פראגטיין מיר אויך. ווארום איך איין זולכע
צטריכטהייט אן מיינע עלטערין טוהן וואלטי. אונז זיא וואלטיין מיר ליבר
ראהטין. דו איך זאלטי ליבר אומקעהרין נאך מין פאטירלאנד. אלש איך
מיר גיזן ווידר צידענקיט. זוא וואלטי איך דיין אנשלאק ניט פראגט
נעהמין. ווען נאר זעלט זיין גימאקליך צו טוהן. איך אנטווארטיט. דש
איך וועגין צוויי אורזאכין הלצין ניט קענטי מיט זאלכין זאכין אייניג
ווערין. וויילין ערשט מיט מין פאטראסן איין אקארט הב גימאכט. דש
איך איהם וואלט ציגלייטין צו נאך אלגריה. צווייטיגש. דו איך אויך
קיין אקאסיהאן האב נאך מיינין פאטירלאנד צו ציגן. וויילין דיזש גר
פיל אומקאשטין קאסט. איין רייז זוא ווייט זיך צו אונטערנעהמין. ווא

אייניש צוכין אונז ציזעהן וואלטי. וויילין דיזש הייליג לאנט ירו-
זילעס ניט מעהר אלץ אכט טאג רייזנש פון אלגריה אונז אונז מן מוז
דיין וועג אויך פאסירין מיט איינע קומפאניא פון זעקס הונדערט מאן.
וועלכין קומפאניא הייסט לא קאר אונז. וויילין דיזש וועג אללי
גר וויסטיניא זיין. אונז היראין פיל דיין אונד שטראסינרויבר זיין.
אויך וועגין דיא פרגיפטיגה גרושה מעניכטה ווילדע טירין. אלזא מוז
מן דיין וועג אללי צייט מיט זאלכין גרושי גיזעלשאפט פאסירין. אלזא איך
דיזש אלזא ציין מיר צשלאסין האט. זוא צידענקט איך אויך ציין מיר.
ווא איך מיינ עלטערין צו הויז אינטרלאזן האצי מיט פרשפרעכין. דש
איך אין צייט פון פינק יאהרין מיט דער גאטיש הילף זאלט מאכין
ווידר אין מין פאטירלאנד צו זיין. דיזש יעצונד מיר שיינט אוממיגליך
וואהר צו זיין. זוא הב איך גידאכט. צום ווייניגשטין מין פאהרהאצינס
אן מיינע ליבה עלטערין מיט אייניס עקסערין בריק ציקאנט צו מאכין.
אלזא שרייבט איך איין בריק. וועלכע אויף אללי צייטין איין גלייך צוגין
פאל וואהר. אן מין פאטיר אונז מוטר. היראין זיא ווישין לאזט. ווא
אונז אויף וואש פראדיאליאהן איך צו דאטא מיינע צייט פון צו אין
דש פינקטי יאהר פערבאכט האט. אויך ווא איך מיר יעצונד אן לא-
גארכה ציפידיקט ציין איינין פאטראסן גלייך זעלציגה צו הייסט. אונז
ווא איך מיט זעלציגין אין פרבונט וואהר נאך אלגריה אין מזריס
אונז נאך דיא הייליג שטאט צו ציגן. דש זיא זיך דעסינטהאלצין. אונז-
שוהן צוועלף הונדערט מיל איבר זעה וואהר. זיך ניט זאלטין אומגירושט
האלטין. אונז גאט ציטין. דש מיר וואלט דיא גיגאד ערווייזן אונז מיר
נאך פולצראכטי רייז מיר ווידראוס מיט גיזונדקייט אין מין פאטיר-
לאנד צו פיהרין. פרמאהניט זיא אויך אן מיינש פרשפרעכין. דש איך
צלוצט האט. מיט מגילכקייט אין פינק יאהרין דערהייס צו זיין. מיר
וואלטין פראציאין אונז פרגעצין. דש איך עש פון צוויי אורזאכין ניט
טוהן קענטי. ערשטינס וויילין מיר זאלכין אקאסיהאן פריהערט האט
אונז זאלכין ווייטע אפגילעגניס לענדער אויך דיא אלטי אונדער עלטערין
איר אייניגה לעהנד צו ציזעהן. אונז דיזש האלצין מין צוך פון פלאץ
אין הונדערט צלעטיר העטי קענין מיט צוויי הונדערט פרטאפלין. אלש
איך אין מייניס בריק פרמאהנט האט. ווא זיך מיינ עלטערין זאלטין
גירוקט שטעלין. ווען זיא זאלטין וועגין אייניגה צוערשיקונג פון דען אין
הימל קיינ בריק מעהר ציקומין פון מיר. אויך ניט ווישין קענטי. וואש גאט

קלאגטי. דש איך מ'ך פרזונדין נאך אל אגיר צו רייזין. אונ' יעלונד
אפשטיהן וואלטי. מיר אויך פאהרהאלטי דיא צלויציניס. דיא איך
גיטאהן העטי. נאך דיא הייליג שטאט ירוזילעס צו רייזין. אונ'
יעלונד מיין צלויציניס צרעכין וועלט. וועלכש זיין אונס גר האך
עסטימיהרט ווירט. אויך דיון וואהר מיין אפילירן. דש דעמנאך מיין
פרזונט מיט איהס נאך אל אגיר ווער גשעהן אויז גרושי אפעקסיאהן
דערא ליהצטא צו זיין פרשוהן. וויא זאלכש צוויזין ווירט אויך אייניס
פריהערין פלאך דיון צשרייצונג. אונ' נוסן ווידראוס מיט דער אפעק-
ציאהן. דערא ליהצ מיין עלטערין איצרטערעפט. אונ' זעלציגה צו ציוכין.
דיזא פראג פרעגט איך. מיינה אנטווארט גיפאלט דענין הערן זער
וואוהל אונ' האט זיא גיוואונן. דיא צווייטע גווינהט איך מיט דערא-
גלייכין רוהס דיא אפענטווארטונג אויך דעס ער פאהרגעצינדי. איך
העטי צלויציניס גיטאהן נאך ירוזילעס צו ליהן. אנטווארטעה. וואן
איך קומט נאך אל אגיר. זוא וואלטי איך אויך נאך ירוזילעס.
היראויף דיהנט איך מיט אנטווארט. אלש איך יעלונד נישט נאך אל אגיר
קומטי. זוא צרויכט איך אויך נישט נאך ירוזילעס. אונד ווידר פר-
אנטווארט גיוועזין. היראויף האט איך דש רעכט גיוואונן. אונ' מוזט
דאך אן דען ראצינר זעהן רייכשטאליר געצין. אונ' נאך ירוזילעס
וועגין מיין צלויציניס צו שיקין. הירמיט וואר איך פרייא אונ' פרוא אונ'
דאנקט גאט פר איין זולכי גיוואונשינה הימלשי שיקונג צו מייניס פאר-
האצינש. אונ' דיון הער וואהר גיהייסין סיניאער רבי יצחק וואורמיש.
איין שוואגיר פון ר' אהרן גאקיש פון אמשטערדס. דיון וואהר
וואונאהפט איין ליגארנא אונ' גיזאהרין איין אמשטערדס. וואר איין
זון פון ר' יחיאל וואורמיש פון אמשטערדס. איין סומה מיר
ציגאצין זיך אויך רייז אן זונטאג מארגינש פריא. אונ' האטין איין רייז
פון יצין אונ' צוואנציג טאג. פון לאגורני צו אמשטערדס. מיט גר
פיל פלעזיהר. אונ' נאך פיל גיזכטין אונטער וועגין גיזעהן הצ. אויך נאך
איין קורצי פרשליסונג מייניס צוך מאכין וויל.

מיר זיינן פון לאגורני צוועק גיפאהרין פ' פאשטה. אונ' אלזוא גי-
קומין נאך דער שטאט פיוז. אלזואר איין קוריעני שטאט איז.
אצר גנץ נישט גרוש. אונ' איז אויך אלהיר איין טורין צו מיינר פרוואונ-
דרונג גיזעהן. וועלכר זוא קרוס שטיהט. אונ' ער זעלט פאלין. אונ' שטיהט
וועגין זייני אנטיקוויטעהט אל גאר לאנג אויך זאלכי מאניהר. איין סומה

איך דיוזש אלזי גיזאגט. זוא זאגט איינר. דש ער פאהרהאצינש וועהל.
אין קורצי לייט נאך אמשטערדס צו רייזין. אונ' פיללייכט ערשט
קומינדה וואך. אונ' איך וואוהל וואלטי מיטליהן נאך אמשטערדס.
דיוזש ווער וואוהל איין גוטר אנשלאק פר מיר גיוועזין. ווען נאר
מיין ראמיסיר פאטראהן איינזויליגין זעלט. איך צידאנקטי מ'ך אונ'-
טרדעסין דיא פריינדליכה אנומיהרטער פרעזענטאציע. אונ' נעהמיט
מיין צריצ ווידר מיט מיר צורוק. איך גיהט אלזוא ווידר צו
מיין הערצערגי. מיין פאטראהן אל שוהן פרלעגין מיינטוועגין
וואהר. פראגט וואו איך זוא לנג גיוועזין אונ' אונ' מיין צריצ וואוהל
צשטעלט וואהר. זוא אנטווארטט איך. פרשוהנליך ווער איך נישט ווייט
גיוועזין. אצר מיט דיא גידאכטין גר ווייט. אונד אויך מעכט איך פיל-
לייכט זעלצשטין מוזין דש פאשטעלט פון מיין צריצ פריהערין. מיין
פאטראהן דיון האנדיל צימערקיש. פראגט וואש אורזאך. איך אנטוואר-
טייט. דש איך קעניט מיט איינה גיטי אקאסיאהן אין קורצי לייט אהייס
קומין. אונ' מיט מיר. זאגט ער. איך אנטווארטט. דש העמיד איז
נאהנטיר אלש דער ראק. אונ' איז מיר דיא רייז נאך מיין עלטערין זוא
פיל מעהר אנגינעהס. דען נאך איינר שטאט. דיא מיט פעסט צי-
פלאנצט. היראויף וואלט ער מיר קיין רעדין מעהר צוהערין. אונ'
זאגט דש ער מיר וואלטי אנדרשט ווייזין. דש איך מוזט פער פארשט
מיט איהס אונ' נישט נאך אמשטערדס. אלש נוסן דען אנדרין טאג
איך מ'ך ווידר ציגעצט נאך דענין וואורמיש איר הויז. זוא הצין
מיר נאך איין מאהל איין פאשטי רעזאלוציע גינעהמין. אונ' דען פאל-
גינדין זונטאג צו מארגין פריא פער פאשטי מיט איהס צו ליהן נאך
אמשטערדס. מאכטיין אויך הירצו איין אויפגיזעלטיין קאנטראקט וועגין
דערא ציסאלדונג. אונד שליסיטין זעלציגין מיט קנד אונ' זיגל ציידר
זייטן. אונד היראויף גיהט איך ווידר צו מייניס דאמאהלס אפגידאנגטין
פאטראהן אונ' גאצ איהס דיא זאך רעכט צו ערקענין. וויא דש מ'ך
צידאכט העטי. אונ' דיא רייז נאך אל אגיר צו הינטערלאזין אונ' דיא
פון דש פאטרלאנד נאך אמשטערדס ווידראוס אלזונעהמין. ער וואלטי
מיר קייני גיטי ערלויב געצין. זונדרין זוכט מיין פאהרהאצינש צו פר-
הינדערין. אונ' גיהט אויך ציין דיא רעגיהרינדע דערא שטאט מ'ך פר-

1) Par force.

אלש לעצניסלעס גייטער אונז זיך ניט העלפן קאנטין. דאך מיט
געטליכע גינאדן זיך מאדילטין, דש מיר דענין וואגן הערפאר קומי-
טין. אונז דעמאלד דער פוהרמן אויך זיינע פפערד עררעטעט
האטי. זאל ווארן מיר ניט שטארק גינאדן. זאמפט דען פאשטיליאן דען
וואגן אויז דען גראצין צו שלעפן. אונז וואהרין גינאדאגין. דש מיר
אלהיר ווארטיטין. דש דער פאשטיליאן מוזט גיין אויף נאהנט גילעגין
דארף אונז פיר פוהרין הולין. וועלכע העלפטין דען וואגן ארויז
שלעפטין. הירמיט וואהרין מיר גיהאלפן. אונז לוציטין גאט פר דיוה
גינאדן. דש מיר ווייטער קיין שאלדן האצין ציקומין. יענאנד זיין מיר גי-
קומין אויף מאכט צוה. פון דיוז שטאט הצ איד אל איין צשרייבונג
גימאכט אויף זיין ערשטע פלאץ. אונז ווייטער פון מאכט צוה אויף
ווערנאכע. אונז טריינד. פאזין. אינשצרוק. פון אינשפרוק
איצער אייניס צערג. הייסט דער צירל צערג. אונז זעפטעלט.
מיטרוואלט. אונז. דיוז לאנד איז אונטער דען ציאר ערשט. אונז
היראין איז דא שטאט מינכין דא הויפטשטאט. אלדוואר דער קוהר-
פערשט פון ציאיירן רעזעדיהרט. ווייטער זיין מיר גיקומין אויף
עסלויא אונז אלצברויא. לנטשצער. פון היר אויף דא קיזער-
ליכע פרייאשטאט אויגשפורג. דיוה איז איין אלטי וואונדערליכע
שענה שטאט. אונז אויך מיט שאנצין אונז וואלן וואהל פרשטערקט.
אין דיוז שטאט הצין דא זילצשמידן גרוש רעכט. וועגין אירא רוקמ-
אכטיג ווערק. וועלכע דורך גן אירופא גיפרייזן ווירט. מן ציהלט
אין דיוז שטאט איצער הונדערט זילצער אונז גאלד שמידן. אלהיר האצין מיר
מוזין ווידר פרישה אונז אויך אנדערע מאניערן פון פאשטין גיברוי-
בין. אונז זיינן אויף איין גרוש דארף איין $\frac{1}{2}$ שטונד פון אויגשפורג
גיקומין. הייסט פערשה. היראין וואונטן איצער דא פופציג יודין.
הצין אויך איין קליינע שינע סיניגאגין. אונז ווידר איין $\frac{1}{2}$ שטונד ווייטער.
איין אנדער. דארף. הייסט קריס האציר אלצא יודן הויזעלטונג. האצין
איין נייאם שינע גיבויאטי שוהלן. מיר זיינן גר פיל אויף דיוה אונז
אנדערע אורטין אויפגיטאלטין גיווארדין. וועגין דען פיהלן אונז שוואהרין
צאל וועלכע מיר יודין מוזיטן איצראל צינחלין. פון דעהנין צאל ווער
איד הינטן אין מיין צוך איין גאנץ רעגיסטר האצין. אלדוואר איד וואהר
אנצייגין וויא פיל צאל איצראל פר יודין מוז גינאהלע ווערין. מיר זיין
ווייטער גיקומין אויף דוכוואוועהרט. איין שטאט ליגט אן דער

איז אלהיר איין זער שינע וועג צו גאך דא פערשטליכע שטאט פלא-
רענץ. איין קושטליכע שטאט. אלדוואר דער הערציג פון טושהאציר
זיין רעזידענץ האלט. דיוה שטאט ליגט אין איין טיפס דערא צערגין
אונז מיט פילי וויינאוואקס צוועלט. אויך מיט פילה מעניכטע פון אליווען
צוימער ציפלאנעט. דש מן אין דא גנלי וועלט קיינ ליצליכע צערגין
גלייך דיוה פינדעט. וויא מיר אצד פון פלארענץ אויף איין שטאט
נאהמינס צו אלצא גיקומין וואהרין אונז ניט אנדרשט אלש הוכי קליפין
אונז אויך מיט זאלכי קעלט גיפוערט. דו מן זעלט זאגין. דש אלהיר
דא גנלע יאהרצייט ווייטער וועהר. דען וויא מיר אלהיר פאסירינדן.
וואהר אומטרענט דער מיא מאנהייט. זאל האטין מיר היר דא שינסטע
שניאפלדאקין. דא מן אויף איינע פלאצין דען ווייטער גיפונדין קאנט. אין
סומה הצ איד פיל צערגין אונז טאהל גיפאסירט. אצד קיין מאהל דערא
גלייבין צערגה גלייך דיוה פון צאלצא גיפאסירט. גאך דיוז שטאט
צאלצא אונז קומיגדע. זאל הצין מיר זיך אלהיר לאזן עראקטירין מיט
איין פרישה קאשט. נייא עהרצייאין מיט וויין אונז לוקר גמישט. ווייללין
דיוה גר גרוש אונז גוט וואהרין. אונז זיינן אין דיוז שטאט נאך געגינט
קיינ יודין וואהנאפטיג. אלש אין פלארענץ וואונטן אומטרענט
פונפציג.

פון צאלצא הצין מיר דא גיבערגטע נאך צווייא טאג גיקונפאיעהרט
אונד דערגאך מיט איין אנגינאהמין. זייט אונט ליצליכע וועטיר
גיקומין נאך דא שטאט מאדיגה. אלהיר אויך איין הערציג פון דיוז
לאנד רעזידהרט. האט איין הערליך שלאס. אונז דא שטאט מאדיגה
איז גר אלט אונז קליין פון גיציא. האצין אויך דא יודין אלצבר איין
אייגנע גאסין. אונז זיינן דערא אין גינאהל אירא הייזר אומטרענט
הונדערט אונז פופציג. מיר הצין זיך אלהיר אויך ניט לאנג גיזומט. אונז
זיינן ווייטער אויף דען וועג צו גשווינדסטין פארטגיאיילט. אונז עהנדער
מיר נאך קומיטין נאך דער שטאט מנכצוה. זאל האטין מיר איין אומ-
גליק מיט דען פאשטוואגין. נעהמליך דש מיט אומפרזיכטיקייט דעסין
פאשטליאן קומט. וועלכער וואלטיט איצד איינין גראצין פאהרין. אונז דא
צעשטי וועגין צו גיברויכין. ווייללין אצד דא צריק איצד דען גראצין
ניט אל צו צרייט וואהר. זאל איינע דערא רעדיר פרציא אונז מיט
גיטן אונז אלדווא דען פאשטוואגין זאמפט אונט צווייא פרשוהן אין דען
גראצין שטערציט. היראונטער לאגן מיר אויף מאהיר פון ניט אנדרשט

אויף צוויי הוכי בערגין. ווייטער זיינען מיר גיקומען נאך קאצלבאך.
 היר גיהט ווידער איין צריק איבער דען ריי. דאזע שטאט איז אויך איין
 צריהמטה שטאט אונ' האט קינגאזער איין אונגארישע פאטענטונג
 ליגן. הייסט הערמינגשטיין¹. פון קאצלבאך אויף אנדערנאכט אונ'
 ליידרשדארף. ליגן אונ' צון. אלהיר איז דען קוהרפירשט פון קעלין
 זיינע רעזידענט. אונ' איז פראייטן איינע גרויסע פאטענטונג גיוועזן. אבער
 גר שטארק גירענוואהרט. דא יודין אלהיר אומטערענט פונק אונ' צוואנציג
 וואוהיטן. וואוהיטן איין גרויסן האף צייא אומהיטן. אונ' איז גר גוט
 וויין אלהיר. פון צון זיין מיר גיקומען נאך דא שטאט קעלין. איין
 אלטי שניא אבער פראייט אונגארישע שטאט. מיר האבן היר קינגאזער
 איין איין אורט הייסט דייטן אונגארישע שטאט. אונ' ווייטער
 גיפאהרין אויף צונאך אונ' דיסלדארף. היר איז דא רעזידענט פון
 נייא צורג. אויך איין צווייטע שניא שטאט. אבער נישט גרויס. ווידער איין
 טרעפליכע פאטענטונג גיהייסן קייזער שווער אונ' נאך דא קוהר-
 צראנדצורגשי שטאט ווייזיל. דאזע איז קליין אונ' זעהר פאסט וואוהל
 צימאנט מיט סאלדאטין. אונ' האט דער קינג פון פרייסן היראין
 זיין אויפגעטאהלט. איין גוטי האפאלטונג. היר גיהט איין שיפצריק איבער
 דען ריי. אונ' ווייטער אויף עמריך. איין קליינע צווייטע שטאט. אונ'
 נאך איין פאטענטונג אונ' גרענען דער האלענדער. גיהייסן שינקעשאכץ.
 היר איז דער אנפאנג פון האללאנד. אונ' מן קומט אויף איין שטאט
 הייסט נייא מערגין. אונ' ארנהיים. אונ' אייטערעכט. דאזע איינע
 דא שטעטע האלענדישע שטעט. אויך איינע דער ציין פראווינציען.
 איין דאזער שטאט איז צו זעהן איין אלט געבא. אונ' ווירט גיהייסן דער
 טוס צו אייטערעכט. פון אונטערעכט זיין מיר גיקומען אויף מארשה.
 דאזע זיינען אלליגר שניא לושט אונ' פלעזירגארטיג פון דא פארטיגאזיין יודן
 דער שטאט אמסטערדאם. זא איין מיר דען געלין טאג נישט אנדערשטאגאזיין
 אלס אלליגר דא שטעטע לושטגעטרינג. וועלכע זא הייסט טויגן. איין אונגאריש
 גויכט האצינדן. צעטיהן מיט פיל פרגולטע שילדערייאן אונ' אויך מערמיר-
 שטיינע צילדער. אונ' מיט צוויי אונ' צילדער גליהרט. אויך צלומין. פישיריאין
 הירצייא האצינדע. דא יודין פון אמסטערדאם האבן דא מעהרינגשטי
 טהיל פון דאזע גארטיג אונדער טויגן. אונטער אלליס האבן מיר איינע גי-

¹ Ehrenbreitstein ?

טונא. אונ' ווייטער אויף אייטערגין. אויך איין שניא גינאלדן
 אלהיר. פון אייטערגין אויף דינקלשפיהל אונ' קראליס הייסט.
 וואלדוויין. צרעטפעלט. ריפאך אונ' הערצשטוויין.
 מערגינטאהל. קינגשטויין. ציפססוואפן אונ' קילס-
 הייסט. מילדע צורג. אלהיר פארט מן איבער דען ריי. אונ' ווייטער
 אויף היינאצאך. קלינגע צורג אונ' אשפינצורג אונ'
 פראנקפורט. דאזע וועג פון אויגשפורג האבן מיר מוזן צו
 פראנקפורט טאפלעט פאשטין צינאללין. ווייללין אונגאריש וועג איז
 אללי צייט עקסטרא טאג אונ' נאכט גינאללין. אונ' ווייללין זיך אלהיר
 איין פראנקפורט טרעפט איין שניא קומפאניא פון ציקאנטי פראווינצ.
 זא האבן מיר אונגאריש וועג אונ' רייז פראדירט איין אייגן גיקויפט שיף
 אויף דען ריי אונ' רייז שטאט אראפ צו נאך אמסטערדאם. איך
 האב איבער מיינען צריק. וועלכען איך איין לאגורני האב גיוואלט נאך
 מיין פאטער אונ' מוטער שיקן וועגן מיינע ווייטע שוואהר אונ' גי-
 פעהרליכע רייז נאך אללאגיר. צו דאזען האב איך נאך צייא מיר גיהאט.
 אונד ווייללין פון פראנקפורט אללי וואך דא פאסט דירעקט אויף
 לעמגא גיהט. זא האב איך זעלציגן צריז גינאללין אונ' היר אונטער אן
 גשריין. ווא איך. מיין גליק אלזא גשווינד פראדירט האט. אונד ווא
 זא היראין ציפידעטן מיינע רייז נאך אללאגיר צו נעהמען אונד
 יענאנד מיר איין פראנקפורט ציפידעט. אונ' דא איין זעהלעטן טאג
 איבער גיקומען. אונ' שרייבט נאך דערצייא מיינע אקאסיאן וועגן
 מיינע פאטראהן. וועלכען איך מוזט צרענגן צו אמסטערדאם. דא
 איך אבער ווערדי מיט גאטש הילף איין צייט פון פיר וואכען צו הויז
 צייא זא זיין. דאזען צריז זא וועק גשיקט. האבן אונגאריש פרא-
 דירט צו וואהיר פון פראנקפורט אויף מעכץ. איינע זעהר
 צריהמטה שטאט. ליגט אן דען ריי אונ' גיהט אלהיר איין צריק איבער
 דען ריינפלוס. וועלכע צריק דא יאהר פיל טויזנטע אויפצורענגט.
 אונ' ווייטער פון מעכץ אויף צינגא. היר איז איין גיפעהרליכער
 פלאץ איין דען ריי. הייסט צינגאלאך. דער שיפר הייסט אונגאריש
 שטייגן אונ' אויף דא לאנד צו פוס גיהן. וועלכע מיר טעהטין. אונ'
 ווייטער אויף דאנקעווערט. היר ליגן גראשטליכע פאטענטונגן.
 איינע הייסט ריינפעלטש. וועלכע זעהר ווייט ציקאנט איז אונ' קינג-
 איבער ליגן צוויי פאטענטונגן. וועלכע הייסט דא קאץ אונ' דא מוז.

אנהאנג

וויילן איך ניט ווילנש צין גיוועזן. אין דזין צוך איין צישרייבונג פון
האלאנד צו מאכין. ווא גשיכט דיזש צור אורזאכץ. דש איך. ווא
עש גאט צליהצט. הצי אין זין איין צוך אצונדלליך פון דיזש צו מאכין.
אונטערדעסין הצי ניט קענין אונטערלאזן צו נאטירין דיא גרושי גיוואלט
אונ' פרייהייט. וועלכי מיר יודין אלהיר אין אמסטערדס הצי. אונ' דיא
גרושי רייכטוהס. וואורמיט גאט זיא גיזעגנט האט. דש זיא זיינין דיא
עדילשטע אונ' רייכשטי דער גאנלע ציקענטי לענדער נעהמליך דיא פאר-
טיגזין. זיין איהרש גיזאקל צווייא טווינט פיר הונדערט. אונ' הוכטייטעס
אכטעטען הונדערט אינוואהערש. זונדער דיא פרעמד. וועלכי אויך זיינין
אכט הונדערט. איך מיין אלליגר הויזעלטונג. אונ' גאט דער פערמעסרי זיא
אין גיזאקל אלס זאנט אין מעהר. אונ' געבי זיא ווייטער ליעזעליקייט אין
אויגן איר אצורקייט. אמן.

Hier eindigt de reisbeschrijving van Abraham Lewi. — Uit de
daarop volgende registers zullen wij alleen overnemen datgene wat
hij mededeelt omtrent den Jodentol, die in verscheidene plaatsen
betaald moest worden :

אוקסינפורט צייא מארקצרייט 4 קרייזר. — אין מארקגרופלנד
ווייטשטאט איין פרשוהן 16 קרייזר. — קולמאך 4 קייזר-
גראשין. — קאמינין 2 קייזרגראשין. — אין לינץ איין שטעלדוקא-
טין. — אין זאלצבורג דיטא. — אינשפרוק 2 קרייזר. — שטנצער-
4 קרייזר. — מאטצן 1 קרייזר. — לנקלויזין 8 קרייזר. — צרעניר
5½ קרייזר. — שטערלינגין 2½ קרייזר. — מויליס 4 קרייזר. —
צריקסין 5½ קרייזר. — קאלמר 2 קרייזר. — קלויסין 10 קרייזר. —
פאלין 25½ קרייזר. — ראמעדה 10 קרייזר. — צירעל 2 קרייזר. —
זעפעלט 6 קרייזר. — מיטרוואלד 68½ קרייזר. — עסלויא 1
קרייזר. — אלצרוויא 60 דיטא. — לאנטשצערג 45½ דיטא. —
קריסהאציר 96. — דאהניוועהרט 100. — ווינדגין 17. —
היטינגין 192 קרייזר. — פרעמדיגין 192 דיטא. — דינקילשפיל
42 דיטא. — דערצורון 5 דיטא. — קראליס הייס 25 דיטא. —
וואלהוויזין 6½ דיטא. — רוטאמזעה 8 דיטא. — צרעטפעלט
6½ דיטא. — צלויאפעלט 6½ דיטא. — ריפאך 10. — הערצשטעוויזין
120. — מירגינטאלגלאט 170. — קיניגשטובין 20. — צישופס-
הופין 20. — קילסהייס 20. — מילדהצורג 20. — הייאצאך
20. — גליינגצורג 20. — אשאפינגצורג 20. — קאהל 20.

פאסיהרט. אלוואר מיר אויז אונזר שיף שטייגטין אונ' זעלציגין ציכטיגין.
ווייללין דען צרגרנט אין גנץ האלאנד זיין רוהס האט אונד ווייללין
זעלציגר צוציהערנד דען גרושין הערין אונד וואוהל ציקאנטין סיניאר
דויד דיא פינטא. פרייגזיר יוד אין אמסטערדס. דיזר גארטין הייסט
טילפינגצורג. האט זיין איינגאנג מיט אייגר גנץ צרייטה אלעאין 2)
אונד מיט נאך צווייא דעראגלייכין מיט שינה צוימר ציפלאנט. פיררייכה
וואשיר היראוס קרייזנדה. אונ' גענוג איז אין דזין גארטין אויך צו אצ-
סערווהרין איין קונסטרייכה אונ' קושטליכה וואשירקונשט אונד פונטיגין
ווערק. דיזש אלליגר צידעקט פון זעהגוויקס. אלס שלפין אונ' פערלה-
מוטר. אונד רוטי קרעהל 3). אין סומא פון אללי סארט זעהגוויקס. ווא
דש דיזש זעהר האך גיעסטימיהרט ווירט. אויך אויף הוכי ווארדייא גי-
שענט. ווא דש זיך קייגר אין גנץ האלאנד זיך צריהמן קאן דער זעלצין
גלייכין האט. ער האט אויך איין זעהר שיה גרושין פאלאש היראין שטין.
אלוואר פישטייכט 4) אויף דען דאך איז. אין סומא. דיא גוויקסין אונ'
ראהריטעהטין אין דיזש גארטין איז גר פיל דערפון צו צשרייבין. אונ'
ווייללין ניט מיין פארהאצינט. פון אמסטערדס פיר דיזש מאהל פיל
גינאך צו מאכין. ווא וויל היר ניט פיל פון שרייבין. זונדרין מיין אנקונפט
אלדאר וואהר מיט גליקליך ארייוואנג 5). אונ' הצי אלהיר אין אמסטערדס
אין צייט פון אכט טאגין אל מיני אפהערש פרייכטיט. נעהמליך אצשייד
פון מינין פאטראסן גינומן נאך גוטי ציזאעלונג. דו ער מיר גנץ וואוהל
גיקונטאנטיהרט האט. הצי איך מיך מיט ערשטע גילעגנהייט ציגעצין צו
מינין ליצין פאטר אונד מוטר. אונד זעלציגה אין גרושין פריידין מיט
גיזנדהייט אנגיטראפין זאמפט מינר גאנצי פאמיליע. וועלכה מיט מיר
ווא פרגינגט. אונד איך מיט זיא. אונד אלליגר גאט דען אלמעכטיגין צי-
דאנקיטין אונ' לויציטין. וועלכר האט מיך אויף ווא פיל מאניהרין פרזוכט
אונ' מיר צהיט אונ' גליקליך ווידרוס אין מיין פאטירש לאנד גיזראכט.
דעהמנאך איך וואהר פינק יאהר ווייגר דרייא מאנהייט אויזגרייזט. אונ'
לוצ אונ' דאנק גאט צו אין מיין ענד דש לעצין. דער מיר ווירט ווייטער
לאזין ערלעצין פיל פריידה אונ' ערקענין דיא גרושי מאכט אונ' פילה
וואונדעליכה צישאפונג. אונ' אונז שיקין אונזרין ערלעזיר דען רעכט-
פערטיגין אמן. וואמן.

1) Burger. — 2) Allée. — 3) Korallen. — 4) Vischvijver. — 5) Arrivement.

Zur Etymologie des Wortes **אשכול**.

Von DR. M. GRÜNWALD in Pisek (Böhmen).

Zu den vielgedeuteten, im Talmud selbst schon strittigen Worten zählt u. A. das Wort **אשכול**, das durch die 2 Persönlichkeiten, die darunter verstanden werden, ein um so erhöhtes Interesse gewährt. Talmud babli Sota fol. 47a lesen wir: **משמת יוסי בן יועזר** **איש אשכולים** **בטלו האשכולות** **אין אשכול לאכול** **זכורה אותה נפשי**. Rappoport hat in seinem *Erech Millin* s. v. **אשכול** darzuthun gesucht, dass die eben erwähnte Bibelstelle (Micha Cap. 7 Vers 1) ein späterer Zusatz ist, so dass die Etymologie von **אשכול** Traube nicht stichhältig wäre. Wie weit dies richtig ist, soll später gezeigt werden. Ibidem fol. 47b lesen wir in der Gemara **אמר ר' יוחנן** **איש אשכול** **אין אשכול לאכול** **זכורה אותה נפשי**. Dass diese Erklärung eine hagadische und keine etymologische ist, bedarf wol kaum der Erwähnung. — Hingegen ist die Tosefta in Baba Kamma (p. 362 ed. Zuckermann) von Belang; dieselbe beginnt: **כל האשכולות שטעמו לכן לישראל משמת משה ועד שמעון יוסף בן יועזר** **איש אשכול** **אין אשכול לאכול** **זכורה אותה נפשי**. Nun aber hat die Baraita in Jeruschalmi Sota IX.24a ed. Krotoschin letzteren Satz wörtlich, und anstatt des Wortes **אשכולות** zu lesen, **אשכול**. Dass dies eine nachträgliche Emendation ist, ist unschwer zu ersehen, da die Einrichtung der Suggoth durchaus nicht synchronistisch mit den **Eschkloth** hat. **Eschkol** war ein Ehrentitel, der durchaus nicht ein Amt und eine Würde erforderte. Dies erkannte wol Kohut im *Aruch* s. v. **אשכול**¹⁾,

¹⁾ Kohut, der die Arbeiten von Sachs u. Rappoport benutzt u. geprüft, will das Wort **אשכול** von *σχιλιον, σχιλιαστης* ableiten. — Seite 312b sagt er: **אבל איתו לה [?] שימש פניסות כלומר ר' עקיבא לא היה מתלבש בגדולת נשיא או אב בית דין צדקה יחשב לו כי לא נפשו בשאלתו רק עמו בבקשתו בקרבו למעגלי הסופרים להיות אשכול כלומר לחבר ולקשר ההלכות עם המקרא ויחדיו יהיו תמים.**

zog aber nicht mit der nöthigen Consequenz den Schluss, der zu ziehen war. Mussafia, Rappoport, Michael Sachs, Kohut wollen *à tout prix* das Wort griechischen Ursprunges sein lassen. Dass diese Annahme nicht gerechtfertigt ist; ja dass sie nicht einmal die etwaigen Schwierigkeiten löst, soll nun gezeigt werden.

Nicht unerwähnt wollen wir es lassen, dass Dr. D. Hoffmann im *Magazin* 1883. p. 62 **אשכול** für ein altes aramäisches Wort in der Bedeutung von **אף**, Paar, im jüngeren Aramäisch hält, u. z. denkt er, dass aus **אשכר**, durch Uebergang des **ר** in **ל**, **אשכל** entstanden sei. Der Uebersprung von **ר** in **ל** ist wol in den semitischen Sprachen in der Mitte des Wortes nicht ungewöhnlich, am Ende jedoch ist uns ein ähnliches Beispiel nicht bekannt, davon abgesehen aber ist es auch die weibliche Pluralform auf *ōth* noch zu erklären.

Wir halten jedoch **אשכול** für ein rein hebräisches Wort und übersetzen es durch Traube. Den hohen Wert des Weines, der die Traube enthält, zu schildern, ist wol nicht nöthig. Ich erinnere nur daran, dass der Wein „Gott und die Menschen erfreut“, und dass Israel, im 5. Cap. Jesaja mit einem Weinberg verglichen wird, ein Gleichniss, das auch zu anderen Glaubensgenossenschaften übergegangen ist. **תורה נמשלה לין**. Die Thora ist dem Wein (in der verjüngenden und begeisterenden Kraft) gleich zu setzen. Guter Wein ist das vorzüglichste, wie schlechter das Aergste ist (vgl. Deut. 32,32 **אשכולות מרורות למו**). **אשכול** aber ist zunächst der Traubenkamm, von dem erst die Traube, d. h. der eigentliche Träger der Traube, wie der Gelehrte der Träger der Thora ist. Man vergleiche dazu das talmudische **אמר ר' יוחנן** **אין אשכול לאכול** **זכורה אותה נפשי**. Sifre zu Deuter. 32,32 sagt daher ebenso sinnig als richtig **אין אשכול אלא גדול ש' אין אשכול לאכול** **זכורה אותה נפשי**. Es ist nicht ohne Bedeutung, dass dasselbe Citat, das wir im Talmud babyl., Sota 47a in der Mischna haben, sich gleichzeitig im Sifre findet u. z. von R. Jehuda und Rabbi Nechemja in gleicher Weise. Es ist dies ein Beweis mehr,

dass אשכול durchaus nicht „Paar“ bedeutet, sondern eine ausgezeichnete Persönlichkeit bedeutet. Wenn schon eine verwandte Sprache herangezogen werden soll, würde ich auf das arabische *aschkel*, das die in's Rothe spielende weisse Hautfarbe bedeutet.... So erklärt nämlich Abulwalid die Stelle im Hohenliede 5,10 ואדום ורודי לא (angeführt in W. Bacher's hebr.-arab. Sprachvergleichung, Wiener Sitzungsberichte, 1884, p. 182). Vgl. Pesikta derab Kahana ed. Buber p. 506 והגפנים והגפנים סמדר נתנו רח אלו הכנבים.

Es ist aber auch dabei zu bemerken, dass diese ganze Stelle ורודי bald auf Gott, bald wiederum auf Israel gedeutet wird, so dass der Midrasch Schir ha-Schirim keine so arge Blasphemie ausgesprochen, wenn er Gott אשכול nennt (Kohut s. v. אשכול — ומה תראה עד כמה טעות של חסרון ידיעת המלה מגעת עד שגור בן [?] גזירה איש שהכל בו זה הקציה ולישריה ליה מרא שהטח (דברים כלפי מעלה). Dass die Gelehrten ganz besonders mit der edeln Weintraube verglichen wurden, erhellt aus Jeruschalmi Berachoth fol. 46 (ed. Krotoschin) האומר כל האומר לוי זר נזיר אחר כל האומר שמועה משם אומרה שפתותיו דובצות עמו בקצר מה טעם דובצ שפתי ישינים ככומר הזה של ענבים שהוא ז' מאיליו.

Mein lieber Freund Rabb. Leopold Eisler in Eiwanowitz (Mähren) macht mich darauf aufmerksam, dass auf den 1. Vers in Micha der folgende vorzüglich passt. Dieser lautet nämlich Bei den beiden José (ben Joesser und ben Jochanan) stimmt diess, da beide zu den חסידים (Ἀσιδαῖοι) gezählt wurden, und ersterer sicher eines gewaltsamen Todes starb, was die Anwendung dieses Satzes אשכול לאכול um so passender erscheinen liesse. Wenn im Buche נקורת התלמוד Seite 273 der Nachweis erbracht wird, dass die beiden José die Begründer des Essäismus sind, so haben wir in N^o. 12 des חמגיר, in unserem Aufsätze מקור האיסורים p. 95a und b nachgewiesen, dass Ursprung und Name der Essäer auf Jose ben Jochanan aus Jerusalem sich beziehen. Näheres hierüber

findet man in unserem „Jüdischen Centralblatt“ 1886, II. Heft p. 49 ff.

Was wir erweisen wollten, ist, dass אשכול ein gut hebräisches Wort ist. Die Erklärung der Mischnah, wenn auch späterer Zeit angehörig, dennoch richtig ist, und es nicht nur unnöthig, sondern unmöglich ist griechischen Ursprung diesem Worte zuzuschreiben.

Pisek den 29. März 1886.

²⁾ Siehe Pesikta derab Kahana p. 48: (שה"ש ב' ט') דומה דודי לצבי (שה"ש ב' ט') אר יצחק מה הצבי הזה מדרג על ההרים ומקפץ מאילן לאילן כך הקב"ה מדרג מבית הכנסת זה לבית הכנסת זה ומבית המדרש זה לבית המדרש זה וכו'.

Asarja ben Mose de Rossi (1510—1578) 1).

Notizen zu dessen Leben und Wirken

von

Dr. M. GRÜNWALD, Rabbiner in Pisek (Böhmen).

1.

Kein Anderer als der nun auch schon verstorbene Zunz war berufen die Biographie Asarjah de Rossi's zu schreiben, war er doch selbst der De Rossi seines Jahrhunderts und hat, im Vereine mit Rappoport und Luzzatto, die Wissenschaft des Judenthums zu neuem Leben erweckt. Die biographischen Daten über die Familie De Rossi's hat Mortara mit der Vollständigkeit geliefert, die eben nur einem so gewiegten Forscher und geistigen Oberhaupte der alt-berühmten Mantuaner Gemeinde zu liefern möglich ist. Ueber De Rossi's Beziehungen, bes. zu Leo de Sommi haben Perreau und Peyron neues Licht verbreitet.

De Rossi's Hauptwerk *Meor Enajim* wurde zwar verlästert und in den Bann gethan, noch mehr aber ausgeschrieen u. z. von solchen Personen, die dessen Lectüre verboten²⁾. In unserer Zeit

jedoch wird der *Meor Enajim* mehr bewundert als gelesen und studirt, trotzdem D. Cassel eine musterhafte Ausgabe von De Rossi's Hauptwerken *Meor Enajim* und *Mazref Lak-Kesef* veranstaltet. Und doch sollte nach Lessing ein Buch mehr studirt werden, selbst auf die Gefahr hin, weniger gelobt zu werden, was allerdings bei De Rossi's Werken nicht zu besorgen ist.

2.

Obwol Dr. Cassel in seiner bereits erwähnten Ausgabe der Werke De Rossi's ⁴⁾ einen zweifachen Index der von De Rossi citirten jüdischen und nicht-jüdischen Autoren anführt, so bedarf manches noch der Aufklärung, die um so wichtiger ist, als neue Forschungen in den Archiven Italiens uns ermöglicht haben, zu constatiren, welche Ausgaben der betreffenden Autoren von De Rossi benutzt wurden. Diese Frage, obwol an und für sich nicht ohne Interesse, ist bei R. Asarja von um so grösserer Tragweite, als sie uns die Grenze der Sprachkenntniss De Rossi's im Griechischen bis fast zur Evidenz bestimmen lässt. Denn dass De Rossi des Lateinischen und Italienischen vollkommen mächtig gewesen, erhellt aus zahlreichen Stellen seiner Werke. Dass er aber des Griechischen, wie er selbst gesteht, nicht kundig gewesen, ist schwer zu verstehen, weil er ausser dem Worte *μῶρος*, woraus er die *כפרי הומרים* erklärt u. z. als thörichte, nichtige Bücher, was er aus Raschi gewusst haben mag (4. Buch Mosis Cap. 20 Vers 10 sub voce *שָׁמְעוּ נָא הַמּוֹרִים*) wie in der That De Rossi statt des üblichen *ם*, am Schlusse *ם*, also *הַמּוֹרִים* liest ⁵⁾, noch andere griechische Wörter ⁶⁾ anführt. Möglich immerhin, dass De Rossi nur griechisch lesen und aus der gegenüberstehenden (Interlinearversion) Uebersetzung ⁷⁾ das Verständniss einzelner Wörter schöpfte. Endlich konnte er auch durch Anfrage bei jüdischen und christlichen Zeitgenossen über die griechischen Uebersetzungen genauere Auskunft erhalten, wie er ja besonders mit den Benedictinern Ferrara's in näherer Verbindung als man gewöhnlich annimmt, gestanden haben muss. Es wäre sonst geradezu unerklärlich, woher er eine solche Menge damals höchst theurer und seltener nichtjüdischer, fast nur auf christlich-katholischer Basis, beruhender Werke sich hätte verschaffen können. Und wenn er auch dem Erdbeben mittelbar

die Entstehung seines klassischen Werkes *Meor Enajim* zuschreibt, so ist dieses Werk nicht destoweniger die köstlich-reife Frucht einer Jahrzehnte langer anhaltenden Forschung, die, ich will es nochmals hervorheben, lange noch nicht gebührend gewürdigt wird.
(Wird fortgesetzt.)

1) Da bisher nicht einmal die Bibliographie vollständig übersichtlich zusammengestellt ist, wollten wir diess hiemit thun. Ausser Zunz' grundlegender Biographie im *כרם חמור*, V, p. 131 ff., Rapoport ibid.; Zunz ibid. VII, p. 119—124, D. Cassel's Ausgabe des *Meor Enajim* und *Mazref Lak-Kesef* mit trefflicher Einleitung, Anmerkungen und Indices (Wilna 1866), *Amude Haaboda* von Landshuth s. v. De Rossi, *Nachlath Schedal* ed. Berliner s. v. עזריה ר', Steinschneider *Catal. Bodl.*, ganz besonders des Oberrabbiners Marco Mortara interessante Arbeit: *Cenni sul terremoto di Ferrara del 1570 e sulla famiglia del Rabb. Azarjah de Rossi* im *Corriere Israelitico* 1863, p. 121 ff., Prof. B. Peyron's *Note di Storia letteraria del secolo XVI che dai manoscritti della biblioteca nazionale di Torino raccolse* (estr. dagli *Atti della R. Accademia delle Scienze di Torino*, Vol. XIX, adunanza del 20 Aprile 1884), P. Perrean's Arbeit: *Intorno ai dialoghi di Leone de Somi* (*Vessillo Israelitico*, 1883, p. 373—377), und schliesslich M. Mortara's *Catalogo dei Manoscritti ebraici della biblioteca della comunità israelitica di Mantova*, p. 40—43, und Perles' *Beiträge*, p. 40—41, sowie 2 Briefe Mortara's an mich (vom 4. Mai 1883 und 23. März 1886). Hoffentlich wird auch die jüngste Schrift Mortara's, die, wie dieser ehrwürdige College mir schreibt, ein »Index raisonné et alphabétique de tous les rabbins et écrivains religieux de l'Italie des dix derniers siècles« manchen bisher ungekannten Aufschluss über Rabbi Asarjah's Leben und Werke geben.

2) *Kerem Chemed*, VII, p. 119 ff., M. Mortara's *Catalogo ecc.* p. 40—43.

3) Wir verweisen auf Dr. A. Neubauer's im *Letterbode* (1886 p. 6 ff.) veröffentlichten Aufsatz über die Landessprache in Palästina zur Zeit Christi, wo Azarjah de Rossi's diesbezügliche Ansicht (Cap. 9 des *מאור עינים*) gar nicht angeführt und der Widerlegung wert gehalten wird, so dass es fast den Anschein gewinnt, als müsste man jeden Brocken eines christlichen Gelehrten dankend

aufheben und an der reichbesetzten Tafel eines jüdischen Forschers achtlos vorüber gehen. Ebenso unterlässt es Neubauer p. 16 des *Letterbode* zu den Worten *Λύκος*, *Λύκος*, Sukkah fol. 56b, auf N. Krochmals *מורה נבוכי הדין*, p. 45a, zu verweisen. Wir wollen hier gelegentlich mittheilen, dass der Ausdruck *Λύκος* deshalb gewählt, weil das Heiligthum *כדלקו של בנימין* war, und Benjamin bekanntlich im Segen Jakob's mit einem Wolf verglichen wird.

4) Diese Ausgabe verdanke ich der Liebenswürdigkeit des Herrn Dr. J. Perles, Rabbiner in München, wofür hier diesem seltenen Gelehrten öffentlicher Dank ausgedrückt sei.

5) Ueber die *ספרי הומירוס* siehe Dr. G. Deutsch's *Collectanea zur Mischna* in Rahmer's *Literaturblatt* 1886, p. 40b und meine Notiz ibidem. In dieser Notiz habe ich den Nachweis erbracht, dass die Etymologie nur auf die Bücher des Hermes bezogen werden kann. Ich füge hier noch hinzu, dass schon der Name *Hermes trismegistos* (der dreimal grösste) auf ägyptischen Ursprung hinweist, weil im Aegyptischen der Superlativ durch die dreimalige Wiederholung des Adjectivs gebildet wurde (s. Aethiopische Uebersetzung des *Physiologus* von Fritz Hommel, p. XL) und diese Bücher kamen bald in den Geruch der Heiligkeit und der Fähigkeit Wunder bewirken zu können. Gelegentlich mag bemerkt werden, dass diese Art der Superlativbildung sich noch bis heute in der dem Profeten Jesaja entlehnten liturgischen Formel *קדוש קדוש קדוש* erhalten hat.

6) Andere bemerkenswerthe griechische Wörter werden wir noch anführen.

7) So waren Z. B. folgende Werke zur Zeit De Rossi's zum Theil in lateinischer und zum Theil in italienischer Sprache veröffentlicht worden. Der Catalog Trenchi e Comp., Catalog N. 48, N. 645 enthält: *Euclide* I quindici libri tradotti in lingua Toscana, Roma 1545, N. 745: *Eusebii* Caesarensis Evangelicae demonstrationes libri decem. Venetiis 1536, *Epiphani* Opera contra octoginta haereses opus, panarium, liber anacephaleosis, libellus de mensuris ac ponderibus. Omnia lat. Conario interprete. Basil. 1543 fol. — *Beroso Caldeo* cinque libri delle antichità con lo Comm. di G. Annoio di Viterbo. Venetia Constantine 1550, 1 vol. in 8o. — Besonders wertvoll sind diessbezüglich *Documenti* per servire alla storia della *tipografia Veneziana* raccolti dal prof. R. Fulin (Estratto

del *Archivio veneto*, tomo XXIII parte 1) Venezia 1882, wo wir über die Druckwerke in Venedig vom 18. September 1469 bis 27. März 1526 auf's genaueste unterrichtet werden, und selbst zur Zeit geplante Unternehmungen, die möglicherweise nicht zur Ausführung gelangt sind, besprochen und verzeichnet werden. *Marsilio Ficino* wird von De Rossi des öfteren und stets rühmlich erwähnt und bei Fulin p. 43 N. 48 lesen wir: »Girolamo Biondo e Giambattista suo compagno ebbero alcuni opuscoli tradotti da *Marsilio Ficino* di greco in latino, Marziano Capella e un'altra opera »de oculo morali“, che vogliono pubblicare in volgare (bedeutet: die Volkssprache, wie Dante in seinem bekannten Werk *Il convito* das Italienische *il volgare* nennt)... Quanto agli opuscoli greci tradotti da *Marsilio Ficino* non saprei determinare quali si fossero. Das Datum ist 1497 27. Aprile. Hingegen erfahren wir aus Fulin p. 34 N. 28 de dato 23 Giugno 1494, dass Giralamo Biondo die Erlaubniss erhält, die »epistolas spectantissimi ac praestantissimi domini *Marsilii Ficini* florentini viri eruditissimi opera, quidem singularia et perutilia“ drucken zu lassen. Und in der That erschienen Ficini's *Epistolae* im Jahre 1495 im Druck und Verlag Biondo's in Venedig (Fulin ibid. p. 34 Anm., *Panzer*, III. Ven. Num. 1926). Es scheint sogar aus Tulins Worten hervorzugehen, dass die *Epistolae*, ins Italienische übertragen, veröffentlicht wurden, da er die ital. Form *Epistole* wählt (Le *Epistole* di Marsilio Ficino, col privilegio concesso a Girolamo Biondo a spese dello stesso Biondo uscirono dalle medesima tipografia a Venezia, vigilia divi Gregorii, anno salutis MCCCCLXXXV). — Ueber den Cardinal Ugo, denn De Rossi des öftern anführt, schreibt Cassel p. 161 s. h. v. *וכרח פירושם על התורה גם נרפס*, was natürlich den Forscher nicht befriedigen kann. Fulin p. 45 N. 54 belehrt uns: Stefano e Bernardino di Nalli vogliono stampare tutte le opere non più stampate di Alessandro di Ales e di Ugo cardinale sul vecchio e nuovo testamento, woraus zu ersehen, dass Ugo einen Commentar zum alten und neuen Testament verfasst. In der Anmerkung hiezu bemerkt Fulin: Non trovo che la postilla super totum Psalterium attribuenta ad Alessandro di Ales (ma che appartiene ad Ugo) di S. Caro stampata a Venezia 12 Nov. 1496, und ibid. p. 82 N. 78 erfahren wir weiter, dass am 14. März 1498

(N. C.) die *Sermoni di Ugo cardinale* gedruckt worden. — Zu Petrarca bemerkt Cassel p. 171, was uns natürlich nicht in משורר איטלקי den Stand setzt, den Titel des betreffenden Geschichtswerkes zu erfahren; Fulin p. 87 N. 165 belehrt uns, dass Giacomo di Penci da Lecco vuol dare alla stampe »La Chronica de missier Francesco Petrarca de la vite di Pontifici et Imperatori, vulgar colla zonto infina questi tempi, und zwar de dato 26 Nov. 1507, es zeigt uns dies, dass man damals ernstlich daran gieng die lateinischen und griechischen Werke durch Uebersetzungen in die Volkssprache zum Gemeingut des Volkes zu machen. — Weitere De Rossi betreffende Autoren werden zur Zeit erwähnt werden.

Kurze Notizen über Handschriften,

mitgetheilt von A. NEUBAUER.

I. Ueber einige Handschriften des Herrn Dr. Ginsburg (Herausgeber der prachtvollen Massorah).

Dr. G. besitzt ungefähr 100 Handschriften, von welchen ich nur diejenigen hervorhebe, die entweder ganz unbekannt sind oder ihre Wichtigkeit haben durch die Namen der Abschreiber und Besitzer ¹⁾.

A. Biblische Handschriften.

1. חומש (ohne Nummer) mit folgendem Epigraph: ותשלם מלאכת עבדת הקדש בתורת משה איש האלהים מכתב ידי יוסף בן שינייר המכונה די באילו בטאושט מתא יערא וכתבתיו ונקדתיו ומסרתיו ודקדקתיו כאשר השיגה ידי. בכל כחי ובכל מאדי. וגשמרתי מאד בחסרות ויתרות ופתוחות וסתומות ובתקון השורות ובאותיות צי"ה שמו בראש הדפין מישרות. כאשר נמלא בספרי עזרא ²⁾ לא חסרתי ולא הוספתי וגם כל המסרה הסדורה בספרי המסרה. כתבתי כל אחת ואחת במקומה סדורה. והספרים אשר העתקתי הספר הזה היו ספרי חמדה. להשמר על טעם או נקדה. גם זה ספר אחד מחברת תלמוד תורה. אשר נכתב בצרלונה המעטירה. אשר העתק מן המקרא. אשר נכתבה בירושלם עיר הקדש ת"ו במהרה. והיא מקדשי"ה בשם נקראה. גם עבדך נזהר בהם. להעמידם על מכוניהם. ובכחי הנאדר אחד מהם לא נעדר. רק אין התם בלי ליי"י לדו. יתן כח להשלים כל המקדשים לעבדו. אמן גשלים ה' יוס לירח אב שנת רל"ד לפרט האלף הששי

Span. Quadratschrift, 8°, Pergament.

1) Die Nummern in [] sind von mir mit Bleifeder im Anfange der Handschriften verzeichnet. Ich habe nicht Zeit genug um die Anfänge der Werke abzuschreiben. Hr. Dr. G. ist liebenswürdig genug, seine Bücher und Handschriften zur Benutzung zu leihen.

2) Ueber Esra-Bibel vergleiche Dr. Ginsburg's Massorah, חילופים, 633 und meinen Catalog No. 2543.

בתשעטת 1504 = Tammus 5264, beendigt Donnerstag, 15. שמיאל
אחד מן אפרכלא דעל נהר אלכותאח.

Span. rabb. Char., 4^o. Papier, ff. 130 [N^o. 66].

G. Grammatisches.

1. D. Kimchi's מכלול, copirt von Israel ben Abraham Lago
für Joseph ben Samuel פורטוגליש.

Span. rabb., 8^o., Papier, ff. 149 [N^o. 41].

2. ס' דקדוק von Moses Luzzatto.

Span. rabb., 12^o., Pergament, ff. 62 [N^o. 76].

H. Kabbalistisches und Mystisches.

1. Commentar zu ס' יצירה von ישר. Fol. 112. זכור קצת
של ס' יצירה; מלות המערכת כפי ליקוטי הר' ראובן יצ'ר
שער I, שער 186; fol. 186. שער I, שער 186 (unvollständig);
ההריסה; Ende הערלה.

Ital. rabb., 8^o., Papier, ff. 217 [N^o. 63].

2. Commentar zu ס' יצירה von Samuel ben Elischa
מסער אריה, Titel עלישע; ein anderer Commentar von demselben, Titel
בן רחל.

Ital cursiv, 4^o., ff. 43 [N^o. 48].

3. מנורי. Besitzer Raphael? ben Isaac. זוהר שמות.

Ital. curs., 4^o., Papier, ff. 313 [N^o. 58].

4. ס' הקנה zu בראשית, copirt von Mordechai b. Elia, been-
digt 12. Adar, Donnerstag; 5225 = 1465. Besitzer: Esra ben
Schemariah; המזרחי; Fol. 1 liest man: מנחם עזריה; זכור דבר
לעבדך מנחם עזריה; נראה שזאת חתימת הרב מהרר' מנחם
von einer anderen Hand; מפאנו; עזריה מפאנו זלזיה בעל ספר עשרה מאמרות
נאום יעקב אבן לור יע'ט.

Span. rabb., 4^o., Papier und Pergament, ff. 277 [N^o. 5].

5 a. ס' דקדוק von אברהם בן אברהם שער 175.

b. ס' הכהיר. Besitzer: Jechiel ben Gaon Asriel kaufte die
Hschr. von seinem Schwager Hillel ben Baruch.

Span. rabb., 4^o., Pergament [N^o. 32].

6. a. ס' פורת יוסף von Chanoch Konstantini. b. ס' פורת יוסף
(so auf dem letzten Blatte), Noten zu ס' (philosophisch) von
einem Schüler des Ahron ben (ibn?) Chajjim, Verfasser des אהרן
לב אהרן. Span. rabb. (von zwei Schreibern), 4^o., Papier [N^o. 60].

7. ס' הגן, von Isaac ben Elieser, copirt von Juda
? נינה. Besitzer: Joseph Sechariah Segre. לבית טרבות.

Ital. curs., 4^o., Papier [N^o. 50].

8. מגנה עמוקות von Nathan Spiro mit einer Vorrede von
seinem Schwiegersohn Salomon. Besitzer: Phöbus (פייזש) aus
Wien (ויינא); Moses שפירא. Liturgien zu Ende.

Ital. curs., 2 coll., 8^o., Papier [N^o. 28].

9. a. דעת חכמה (kabb. Phil.), Anfang שער השבת; Ende שער
הידועות; גלחנטי. b. שער השבת. Zu Ende שירא und ein Auszug von
ס' ברית אברהם.

b. Stücke von Saadja ibn Danân: Comm. zu ס' יצירה; Ende שער
הידועות; גלחנטי. c. Stücke von Saadja ibn Danân: Comm. zu ס' יצירה;
kleinere Auszüge; fol. 99b. ס' סנהרסיה עלי; fol. 105b, der תאריך,
ש'ית, Gedichte; fol. 111b. שלוח אלי נכדי הקהל הקדוש קהל מאלקה ישו
לשאל את פי במעשה שקרה והוא שאחד מאלו האנוסים הבאים
מארץ קאשתילייה לחזור בתשובתם; fol. 114. Notes zu biblischen
Stellen, gezeichnet.

c. (fol. 114b) גיקאטילייה von Abraham. — d. (fol. 116) ein
Capitel über die Buchstaben des Alphabets, Anfang fehlt, beendigt
5336 = 1576. — e. (fol. 118), 148 Fragen und Antworten (von Gikatilia?),
1. למה צריאת אדם הראשון דומה למלך; 2. למה העושר והכבוד דומין
למה העושר והכבוד דומין, Ende שצקס להראות לעבדיו עושרו וגדולתו
בזכותו; beendigt Donnerstag, 21 Ab 5352 = 1592.

a. span. curs. (Autograph?), 2 coll. — b. zu Ende span.
rabb. (verschiedene Schrift), fol., Papier, ff. 131 [N^o. 8].

J. Poetisches.

1. שיר אשר חזר כמר' אליעזר מפן לעת הכנס ק"ק של גראדיסקא
אשיר בחינוך זה ופה לחינוך זה, Anfang שירא, Titel תמונת התקופה
אגילה. Besitzer: Meir ben Isaac Luzzatto.

Quadratschr., 8^o., Papier [N^o. 38].

2. Anfang הומיס, באתי היום מן ומעי הומיס, Italienisch: Vengo con tribulati nervi.

Quadratschr. und lateinische Schrift, 8^o, Papier [N^o. 170].

Verschiedenes.

1. a. שחרית יוסף, Calender von Joseph ben Schem Tob und einem Anonymus vom Jahre כחט"ן, beendet Freitag, 19 Ab 5481 = 1721. Zu Ende תשרי תשק"ו. Besitzer: Samuel Abu (unleserlich). — b. פרקי שירה von El. Levita.

Span. rabb., 12^o, Papier [N^o. 77].

2. Formulare für Briefe 54 und dann 117. Fol. 64 כתב ששלח כמ' אליעזר מפאנו יצא אל כמה משה עמרם לאטונו חותנו אביר כתב ששלח אל כמ' אליהו fol. 69; הרופאים מאנטובה י"ז מאיו שג' אלחנן יעל ורין die Rede ist von einem ermordeten גיסי 7, דאיינה גיסי fol. 79; אל כמ' דוד סיינה; andere Briefe, gezeichnet אל יצחק; אל כמה' יוסף בכמהר' הלל מויארונה; עזריאל פתחיה אלטונו אל כמ' אלחנן ד' דאוינה גיסי; אל יצחק ממודינה דויניילה

Ital. curs., 4^o. [N^o. 25].

3. Eine כתובה (ohne Nummer). a. 12 Ab 5473 ויניאיה דינא, Bräutigam: Gerschom ben Chiskia Joel Belgrado, Braut: Rachel, Tochter des Moses יצא גימיו; Zeugen: Salomon ben Jesaja נינה; Salomon de Silva (שילווה); Salomon אלטרס. — b. datirt טריאסטי 2 Nisan 5492; Bräutigam: Juda ben Jacob Levi; Braut: Smiralda, Tochter des Chiskia Levi; Zeugen: Juda ben Jacob Levi; Menachem ben Jacob פערשט. זעלבמאן זן שטען פערשט.

4. Jüdisch-deutsch. a. Paraphrase von צור משלו und המבדיל; dann מעשה זון וירמס; מעשה ממענן; מעשה מדאנקנן.

Alt-deutsch curs., 8^o, Papier.

b. Ein Fragment von König Arthur (Anfang fehlt). Ende דער דש זון גשריבן הוט. דער אינגט זון גוטיין אויז דער שטאט...

שטעטיל מיט זיין נאמן גיכאנט. זה הספר שלי וויזויליט דרענדלן ש' אשת היקר והמשכיל יקותיאל כ"ז יצא זון משה יעקב זליל מוויניאיה.

Deutsch curs., 8^o, Papier.

II. AMSTERDAM, im portugiesischen בית המדרש, ein Theil von Maimonides' Mischneh Thorah, mit folgendem Epigraph אנו ברזילי דר יוסף דר אברהם מר דוד שלומי ארבעה עשר ספרי הרב רבינו משה זן הרב הגדול רב' מימון זכר לדיקים לזכרה הכוללים כל חבורו הגדול הנקרא משנה תורה במדינת כרובנה וסימחיה בחדש שבט שנת המ"ז לז"ע כתיבת אחת ומדה אחת קצב אחד לכלל זליל שלי...

Vielleicht ist der Vater Barsilai's identisch mit dem Copisten der Cambridger Hschr. (Dr. Schiller-Szinessy's Catalog N^o. 12).

III. DARMSTADT. Ausser der wichtigen Hschr., aus der Herr Mannheimer die גזירות הישנות gegeben, und die ich bei einer andern Gelegenheit beschreiben werde, und einer anderen der משלי שועלים, die Herr Dr. Landsberger in seiner kritischen Ausgabe dieses Buches beschreiben wird, enthält N^o. 13 ein deutsches מחזור, geschrieben von Jacob ben R. Schneor הסופר für Meir ben Elia, angefangen den 1. Tammus 5106 = 1346, beendet Mittwoch, den 13. Adar 5108 in Hammelburg (המלבורק). — N^o. 7 enthält eine הגדה mit Figuren von אלי הכהן ליב זמ' אלי הכהן ליב זמ' ליסא und Copenhagen, geschrieben 1769, mit גדיא חד. — N^o. 8 eine הגדה mit Commentar, hat nicht גדיא חד, geschrieben von dem Sofer Israel ben Meir aus Heidelberg (מהידלברקא). — N^o. 16 enthält ein deutsches מחזור (יה"כ und ר"ה), geschrieben vor 5261 = 1501. Besitzer: Abraham ben Moses Hak-Kohen Jeruschalmi; dann Moses ben Abraham Kohen. — N^o. 14 enthält וינרות וינרות; פרקים; letztere unpunktirt. — N^o. 15, 2 Bände, enthält ein deutscher Ritus. Epigraph הוגה על פי הגהות מהריל והוגהות מר' שלמה לוריא ונוסף זה כהנה וכנהנה ביתר שאת ויתר עוז עם הגהה מדויקת ומיושרת מן מחזור צ"ה רישן כסדר ומנהג פה ק"ק ורנקפורט דמיין כלילות יופי משום כל הארץ.

Notizen aus Einbänden und gedruckten Büchern.

mitgetheilt von A. NEUBAUER.

1. Fragmente über eine Verfolgung in Posen aus dem Einbände einer jüdisch-deutschen Uebersetzung des **תרגום של** des Buches Esther (Berlin 1717, 4^o. Opp. quo 162, olim 138, Stein-schneiders Catal. Bodl. N^o. 1226). Es scheint auf die Belagerung der Schweden sich zu beziehen (vergl. die Geschichte der Juden in Posen, Frankel's Monatsschrift, Jahrg. 14, Seite 127)¹.

Fol. 1. **די בישרייבונג פון גזירות ק"ק פוזנא**

מיר האבן גימיינט מיר זיין פויגיל פרייא. עו
זיין יהודים ווידר אויס דעם מקום גיגאנגין. ערשט
האט מן זיא ווידר טאן אויף פאנגין :

אריין האבן זיא צפעלין טאן. עו זאל זיך קיין יהודא
ווייזן אויך קומין צו גאן. דען זיא קענין קיין יהודי פֿר
זיך זעהן : זי זאגין זי קומין גאר אויס שפעטן :

וואש האבן מיר זיך דא גיזעלט געענקין. מיר הובן
וואול גאוו וושט זיא ווערין אונש דאש ניט שענקין :
אזר מיר הובן גמיינט זי ווערן נעמן אונזר הוב אויך
גוט : מיר האבן אזר ניט גיטראכט זי ווערן נעמן
אונזר בלוט :

האלופי ראשי קלני קהילה האבן פֿר דיא עניס
ואציונים טון זארגין. אויך פעולות גיעטאן
דז איין שררה האט זיא הונדרט שעפֿיל קארין טאן
בארגין : איז דאז פֿאלק נאהינט אן מקום גיקומין. אויך
האבן דיא מילן אוועק גינומין :

1) Unser geehrter Freund und treuer Mitarbeiter hatte die Güte, uns die Fragmente zur Einsicht einzusenden. Dieselben bilden 4 auf eine Seite bedruckte, nicht auf einander folgende 80-Seiten, welche hier genau nach dem Original abgedruckt sind, jedoch so, dass was hier mit Raschi-Schrift ist abgedruckt, im Original jüd.-deutscher Character hat. Red.

וויא ציטער איז גיוואזין אונזיר לעבין. מיר האבן ניט
גיהאט איין קינד איין שטיקל צרוט צו געבן. וויא
זיין מיר אין צרות גיזעסין. איינער הוט דעם אנדרן
שיר לעצדיגער הייט אויף גיגעשין :

אויך האבן מיר נישט גהאט צו טרינקן. לייטן וושר
וואש דא האבן טון שטינקין. דען דאז פֿאלק

האבן

Fol. 2 : **דיא בישרייבונג פון גזירות ק"ק פוזנא**

אוועק גיטראגין : זיין דער נאך אנדרי גיקומין
מן זאל זיא ווייזן וויא געלט איז פֿר גראבין. איינער דען
אנדערן האבן זיך גיגעשין אין דיא פֿיר. צו שרייבן
אלש ווער צו ווייג אל דאז פֿפיר :

האבן גיזאגט צום ערשטן ווילן מיר נעמן איינער
געלט : דער נאך מוזט איר קומין פון דיא וועלט
ווערט דען אראפ קומן פון הימל איינער גאט [sic] מיר ווילן
אייך מאכין צו שאנדן אויך צו שפאט :

[ע]ש זיין גיוועזין צעויה אייטיל רויציר אויך מארדר :
זיא הובן גילעצט אן ארדיר זיא הובן גיהא דיא
[פ]ולי וואכט. זיא ווערין אלז אויס רייסין חיו האבן
מיר גידאכט :

[ד]ען האט אונש מקטון ועד גדול איין וועק גינומן אויך
אויך מן האט אונז ניט גלאזין איין שוה פרוטה עו
[אי]ז מקוים גיווארן ואתה תרד מטה מטה. דאז הייסט
[ח]יך גלייך אז מן העט דער שלאגין. עני חשוֹב כמה
טואן אונזרי חכמים זאגן :

...איין גזירה איז דאש גוועזין דז איין פֿאטער האט
נישט גיוואוושט פֿון זיין קינד. אויך אז דאז קינד
[ה]אט גזעהן מן וויל זיין פֿאטער אויך מוטר הרגין איז עו
[א]וועק גלאפֿין גשווינד. אויך האבן זיך אין לערער טון
[פ]ר שטעקין. מיט שטרויף הובן זי זיך טון צו דעקין :

בני

איכר דיא יהודים איז ליידר ווארן אן געצן איין מסירה
וויא זיא ברענגן אויף דער שאנץ קוגלין אונט
פולוויר לו נו פירן דרום האצין זיא גילאזט אויס רופין
מיט פוקין אונ' טרומיטן דיא וואש דאש מקום ווערן
איין נעהן זאלין דיא יודן טיטן :

דרייא טאג האט זי געצן לייט זי זאלן זיין אן גברייט
דען זיא ווילן זיך איר לעצן אין שטארים וואגין
דוא וואש ווערין פון זיא איכר בלייבן זאלין דיא פול
מאלט איכר דיא יודים [sie] האצין :

זיא האצין גיטאן אויף ביטן אל דיא פויארין פון דיא
דערפיר : זיא זאלין זיך איר העק וואל אן
שארפין. זיא זאלין זיך אן דיא יהודים נוקס ונוטר
זיין. לו פר טילגן גרוש אונט קליין.

דען פירדן טאג אין חודש אז ביא נאלט האט הקציה
אונזיר זינט גידאלט. דיא טורין פון דיא תפילה
האט צר גיטאן לו שליסן. אויך פון דיא טרערין וואש
מיר האצין גיטאן פר גישן.

אוי נא לנו כי חטאנו. וויא האצין מיר זיך גיטאן אל
חורבן

Fol. 3: דיא בישרייבונג פון גזירות קיק פונא

פרויא האצין זיא גיטאן אי וויר דיק פול
קוגלין שיסן אז איין פויק איז גישוואלן איר גוף אונ'
הענד אונ' פיסן. אויף פיל זעלנטי דיא קענין ניט הון
אונ' ניט איין הער. מן קען דאך ניט וויסן וואש מיט זיא
איז דר מער :

וויא האט דאז קענין גאט לו זעהן. זינד טיטוס רשע
איז דאש ניט גישעהין : זיא האצין גישפראכין
וואו איז אייער גאט : לאז ער זיך אן נעמין אז איר
קומט לו שפאט :

ווען מיר וועלטין דעס חילול השם שרייבן פון
דיא שול. מעכטין זיין גאנצי ביכר פול. ווילן
מיר דער פון פר מיידן. איין טייל וואש זיא האצין
פון דיא בלי קודש גינומין ווילן מיר בשיידן :

עש זיינן גיוועזין קרוינין אונ' בלעך אונ' פרוכטן
פון פר לייטין הער : וואש דא האט מקדיש גיוועזן
דער רייכיר ר' הירש אונ' דער רייכיר ר' צער : אויך
מיין פעטיר ר' ישעי' פלאקער אונ' די אנדרי מולטנים [sie].
דאש איז גיוועזין פון כמה שנים :

אויך הקצין ר' בעריל האט גיגעצין איין פרוכט אין
שול. עז איז רייך גיוועזין אין זילבר אונ' גאלד
גאר פול. וויא פיל טויזנט גילדן הוט עס אן גיטראפן.
זיא זיינן דער מיט אין קלוסער אריין גילאסן :

זיא

Fol. 4: דיא בישרייבונג פון גזירות קיק פונא

אונ' גשפראכין יודן פר פייאר זאלט איר איין
היינט היטן : וואשיר זאלט איר איין לאזין טראגין
אויף דיא דעכיר. איר ווערט בקומין פייאר דאז איר
ווערט איין פר שטעקן אין דיא לעכיר ;

2. Ende des שתי יסדע, Amsterdam, 8^o., 1655, im Bodleiana-Exemplar, Opp., 8^o., 1137, olim 908, findet sich folgende Notiz über Worms, schon von Steinschneider (Catal. Bodl. col. 2395) erwähnt. Es betrifft hauptsächlich die Judengasse, und bestätigt das Document, mitgetheilt von Dr. L. Lewysohn in Kobak's Jeschurun, Bd. 4, Seite 99 (deutsche Abtheilung).

ביום שלישי שנים עשר לירח סיון שנת חמשת אלפים וארבעים ותשעה
 לבריאות העולם לסדר בהעלותך הגירות וישמע ה' ויחר אפו ותבער
 צם אש ה' ותאכל בקנה המחנה וגו' ויקרא ה' המקום ההוא תבערה כי
 בערה צם אש ה'. בחלות יום הגיל הצינו באש העיר גדולה לאלקי'
 מלאה חכמים וסופרי' ה"ה הקהלה קדושה ומפוארה פאר הקהלות ווירמיושא
 עם כל בית נכותיו המקדש מעט שהיה בה וצ"ה של רש"י ז"ל ואש היה
 אש לא נופח ובמעט זמן נשרף כל המקום והקהלה ההיא אשר היה מיוסד
 קודם חורבן בית הראשון ולאוני חו"מ יועץ וגשור פנים חכם השלם פ"ו
 והשתדלן יצאו היה לו בתוך הרחוב יהודים ששה צתים מלבד הגנ"ו ופרדסי'
 ויטע אברהם אשל ומלבד כמה וכמה צתי' אשר לו תוך המקום חוץ הרחוב
 וביחוד הצית לויר ז"ן שהיה דירות כבודו בתוכו נחלה בלי מזרי' אשר היה
 פתוחה לרווחה עכשיו נתעללו בו האויזי' עם לא היה הצרפתים י"ש וזכרם
 אשר עשו על לא חמס בכפס ארץ אל תבסה ואל יהי מקום לנעקתם אל
 נקמות ה' אל נקמות הופיע מאן דלא שחי אוניתא דאדום לא לישחי אוניתם.
 וכל בית ישראל יצביון את השריפה וחורבן הקהלה אשר היה ברחוב יותר
 מק"י צתים גדולי' חשובי' וספוני' ארץ מלאה כל טוב ועכשיו נהפך למדבר
 אשר היה לפניס כגן ה'. על החורבן הקי' הג"ל אשא כחי ועיני יורדת מים
 מים על אצדון ארץ מולדתי ובית אבי. גם היה שם מקו' דירות אחותי תי'
 שנשרפו צתיים צניני' נחמדי' ואחותי מרת רעכלן תי' הענוגה והרבה נודדת
 כציפר מקינה אחר שלשה ימי ללידתה בן זכר בא הגזירה והקלף מאת האורר
 לשם והוצרכה ללכת משם על זאת ידון כל הדווי' אשר לא ניסת באלה
 וציקש לישב בשלוה וקפץ עליו רוגזא. ולאחותי תי' היה להם שם שלשה צתי'
 ולדודי פ"ו כמר משה ארבע צתים בעוה איה נפלו משפחתינו והקהלה
 מפוארה משמים לארץ מאיגרא רמי לבירא עמיקתא וישליכס ה' אל ארץ
 אחרת ושפת אשר לא ידעו ושמעו מעולם עכשיו שומעים. ונדדי' בארץ
 לא לחם וגרים שם שם לו חוק.

3. Zu Ende der Bibel quarto, Bomberg, 1525 im Bodleiana-Exemplar, Opp., 4^o. N^o. 2 (so auch olim 2) findet man folgende Stelle, beschädigt durch den Buchbinder; es ist möglich, dass diese Notiz vom Besitzer אברהם בן לאה מרדכי שליט מק"ק ווינטרפטייל ist, der im Jahre 5421=1661 das Buch besass.

כתוב על האזן צוה לשון צמדינת פרנקרייך במקום פריז והכתב בא
מקיסר רודולפס
גדל חרב בצד החומה במקום פריז והי' חשש ויראה שלא ינוק וזוה להפיל
מגדול ולבנות מגדל
כל השער ונמצא תחת אותה המגדל אבן של שיש ארכה שמונה אמות ורחבו
ארבע אמות והי' הכתב
ישו יהי' מלחמה גדולה על הים ועל היבשה ואפיפזור מת והשיבו אחר
במקומו. ובשנת לא
..דמדינותי שו צמדינה נאמונתי ואטליי' ואלמורה ואפריקה ויהיה מלחמה
גדולה בצרפת.. ואטליי' ובשנת ל"ב יומת אפיפזור ולא יהי' אחר אפיפזור.
ובשנת ל"ג יהיה מלחמה גדולה וחורן
בכל המדינות ובשנת ל"ד יהיה מעט ניכר אמונת ישו בין העמים. ובשנת
ל"ה יהי' רעש
חררה הרבה ובשנת ל"ו כל אפריקה יהי' נשרפה וכל הנשרות כולה יהי' חס
ובשנת ל"ז יבוא שלטון
גוג ומגוג ובשנת ל"ח יהי' ארצות חרבות ורעדים ורעשים ורעם יהי'
בתוכו ובשנת
וידעו כל הארץ למנין כוזרים אלף ושבע אמות כתעלה חילו לחילו ונעשה
אמונה ודעה אחת על כל העמים. ע"כ הכתב

**Varianten und Zusätze zu Jellinek's קונטרס וירמייס (Letter-
bode VI, S. 67,68) aus der Rosenthal'schen Handschrift
in der Universitäts-Bibliothek, Amsterdam,
mitgetheilt von A. NEUBAUER.**

ר' שמחה הכהן 7. Z. 4. S. — גולדא für גולדין 10. Z. 3. Seite
; ונטענא' für ונטערו' 14. Z. ; דניאל für מר' רפאל 13. Z. ; ואחיו
bis ר' גדליה 20. ; ובלע für וזילן 18. ; מרת אסתר ובנה 15. Z.
בוכיפלייא בת ר' שלמה 16. ; יענטלין 2. Z. 5. — (ר) מר שמעון

אליקים הזקנה אמו מרת חנה ואשתו מרת חנה וצניו הנערים יצחק. מנחם
 ובתו הבתולה מיכל. הבח' ר' שמואל ברבי אברהם. ר' יוסף ואשתו בילא
 ובנו עזרלין. ר' אליעזר הפרנס ואשתו מרת שכולא ובניו הנערים אברהם.
 יוסף ובתו הבתולה צרוינא. האלמנה שפרינץ וחתנה ר' מאיר הפרנס
 ואשתו מ' רעכלטרויט ובנותיה גוטא שרה ובניה הנערים מאיר משה
 ובנותיה מיימלין. בילכה. ר' אליעזר הלוי ואשתו ובני ביתו וחתנו ר' יוסף.
 הח' ר' אליעזר ואשתו מרת מעטין ובנו הנער קויפלן ובתו ר' שמואל. ר'
 משה. ר' יצחק הלוי ואשתו ובני ביתו ואחותו מ' שרה ובנותיה. מרת לאריכו
 בת הק' ר' אברהם ובתה רעכלן ושני בניה. ר' יחיאל ואשתו בונא ושני
 בניה. ר' מנחם הנער. יוסף בר אברהם. ר' מולין ואשתו. ר' מנחם ובני
 ביתו. ר' אברהם ואשתו שרה ובני ביתו. ר' יוסף ואשתו ובני ביתו. ר' יצחק
 ואשתו גוטלין ובני ביתו. ר' דוד ואשתו לימלן ובני ביתו. הזקנה שרה
 ונינה. ר' ישראל ואשתו. ר' יצחק. ר' מאיר בן הק' יחיאל ואשתו סיליא
 ובנו הנער. ר' יחיאל ואשתו ובנו הנער. ר' שמואל ואשתו מרת בילא ואמו.
 שנהרגו ונשרפו...

Hier endigt die Handschrift.

Martyrer-Liste aus Ms. Oxford Opp. add. quo 185

(Catalogue N^o. 2555);

mitgetheilt von A. NEUBAUER.

יזכור אלהים נשמת רבינו שמעון ואשתו מרת חנה בילא... עזר שקנו
 בית הקברות במגלל וכו'.

יא"צ מהר' שלמה ואשתו מר' בילא... בעבור שצטלו המכס מקובלינא וכו'.

יא"צ רבינו חננאל... בעבור שהאיר עיני הגולה בתורתו וכו'.

יא"צ רבינו גרשון מאור הגולה... בעבור שהאיר עיני הגולה בתורתו וכו'.

יא"צ רבינו שלמה בר' יצחק... בעבור שהאיר עיני הגולה בפירושו וכו'.

יא"צ רבינו שמעון הגדול... בעבור שהאיר עיני הגולה בפיוטיו וכו'.

יא"צ רבינו מאיר ורבינו פרץ ורבינו ברוך ורבינו שמשון ורבינו אשר...
 בעבור שהאירו עיני הגולה בתורתם ובתקונתם וכו'.

31; ר' ווילף 30; גוטלין 29; הבתולה רעכלין. ובתה מרת 27; הכהן
 4; שלמה für ר' שמואל, מיכלן 1. S. 6, Z. 1. — מרח איידלהייט ובתו
 מרת 8; ר' מנחם ואשתו מדרונא 6; ריכנא 5; טריאל für טרינא
 für היינלין 20; האלמנה זוס 18; מרת געענא 12, 14; מרושטלין
 ובתה עלין 25; הארפתי ואשתו זייא, דאן, דאן für אשא 21; היילא
 תמר וב' ר' בונס; טעצלן für מענדלין 30; פויארלן für פוילא 27
 — S. 7 wie folgt: für ר' אלכסנדר 35; ואמו וב' ר'
 ר' יצחק ואשתו לזייא ובתה פורא. ר' משה ובתו הבחורה ובני ביתו. ר'
 אברהם ואשתו ובני ביתו. ר' שלמה ואשתו ובני ביתו. ר' יוסף בר שמחה
 הפרנס ואשתו מיימלין ובני ביתו. מרת זולא ובניה. הבחור ר' יצחק. ר'
 משה ואשתו מרת יענטלין ובני ביתו. האלמנה גוטלן ובנה הנער ואחותה
 מינא וחתנה ר' משה ואשתו גוטלן ובני ביתו. הזקנה מ' ליווא ובתה גוטלן
 ובני ביתה. ר' משה בר אברהם הכהן הפרנס ואשתו מרת חנה ובני ביתה.
 האלמנה מיא ובנה הנער שלמה. ר' שלמה הכהן ואשתו חנה. ר' יצחק
 ואשת עלן ובני ביתו. הזקן ר' יעקב ואשתו בילן ובני ביתו. ר' שמואל בר
 מאיר ובנו הבחור. ר' שאלתיאל ובנו ובתו מ' בונא וחתנו ר' טיהראל ובני
 ביתו. האלמנה גוטלן ובנה ר' יודא. ר' שמואל ואשתו גוטלן וחתנו ר' משה
 ואשתו ובני ביתו. מרת יכניט ובניה. ר' בנדיט ואשתו גוטלן ובני ביתו.
 ר' אברהם ובנו הבחור ר' אשר ואשתו בילא ובני ביתו. ר' שמחה ואשתו
 ואנא ובני ביתו. ר' משה ואשתו. הזקן ר' דודמן ואשתו הזקנה בונא ובתה
 ובני ביתה. מרת אויגיא ובני ביתה. ר' יוסף ואשתו מרת שניו. הזקן ר'
 יוסף ואשתו ובני ביתו וחתנו ר' משה ואשתו ובני ביתה האלמנה הזקנה
 פעסלן ובתה הבתולה. ר' משה ואשתו מרים ובני ביתו. האלמנה הזקנה
 יוסא ובנה ר' יצחק ובני ביתו. האלמנה הזקנה הנגוט ובתה גלוקא ובני
 ביתה. ר' שמואל יודא בן הח' יעקב ואשתו מרת גוטא ובתה טוהרנילא
 ואחותו מינא המיילדת ובנה הבח' ר' יעקב ואשתו פערלין ובני ביתו.
 הבח' ר' יודא. הבח' ר' משה. הזקן ר' יודא. הזקנה בונה ובתה מינא. הזקן
 ר' מאיר בן הח' יצחק. ר' ברוך בר שמחה ואשתו יהודית וחתנו ר' נתן
 ובני ביתו. הח' יוסף ואשתו מ' אוגלא ובנו ר' יעקב ובנו הנער. מרת
 גיטלין ובניה הנערים מנחם. מאיר. ר' זוסמן ואשתו אסתר. ר' ש' ברבי
 עקיבא ובתו הבתולה מיימלון. ר' ש' רבי מאיר ואשתו גוטלין ובני ביתו.
 ר' אליעזר ואשתו פויארלן וחתנו הח' היילא ואשתו. ר' יצחק בר' משה
 ואשתו אסתר ואמו. הזקן ר' נתן ובנו הבח' ר' חיים ואשתו מרת בילא ובתו
 הבחורה גוטלל ובני ביתו. ר' פערלינא. ר' אברהם ובתו הבתולה. ר'

יחזק' יוחנן בן מהריר מתתיה — מהר' יעקב צמחרי' משה הלוי —
מהר' ישראל ברי' פתחיה — מהר' אשר ברי' ישי — מהר' אשר ברי'
אליעזר — מהר' אפרים ברי' שמחה — מהר' יוסף כמחרי' שלמה קולון ז"ל —
מהר' אברהם יוסף כמחרי' נתנאל — מהר' יודא ברי' אליעזר הלוי — מהר' יצחק
צעבור *für alle diese mit Zusatz* שמואל זאנוויל ברי' החכ' מנחם ז"ל
שהרצין תורה בישראל

יחזק' ר' יצחק ברי' קלונימוס הלוי ואשתו מרת רעכלן ז"ל... צעבור שהניחו
עשרה דוקאטי צדקה ונר תמיד שנה תמימה בבית הכנסת וכו'
יחזק' הרוגי ושרופי קהילות טרינט ויושציה... צעבור שמסרו נפשם על
קדוש השם וכו'

יחזק' הויק חולם בון קרעמו ויושציה — אוישפורג צינגא פרעשפורג ויש' —
קורינבורג קולן אובין ויש' — בונצערק קובלנץ קרונבורג ויש' —
איסלינגן נוימגן קרעמזיר ויש' — נויירלינגן ורנקבורט צרונא ויש' — אובר-
לינגן שוויינבורט עלאיץ (sic) ויש' — קושטניץ ווירצבורג לנייס ויש' — צויל
לננהוט צרעסיל ויש' — שויפהויין מונכין הול ויש' — קולמר צורגהויין
מיידבורג ויש' — שליינשטט (שלינשטט) זאלץ צורג צרונשוויג ויש' — פאסוי
ורנקבורט לאנדא ויש' — ענדיגן יודן צורג פונא ויש' — פפורלס וילך
פרוגא ויש' — היילפרון מרפורק ערפורט ויש' — שפיירא-גרענא איגר ויש' —
ווירמס נוישטט מוילהויין ויש' — מענץ ווינא נורס (נורט) הויזן ויש' —
טול מונשטער טריר ויש' — מידלונג רונצבורג לונץ ויש' — צרישל דירט-
מונד ויש'

יחזק' הויק מירצבורג רעגנשפורג ויש' — מדינת ורנקרייך צורגווייא
הולנדא צרונט אינגלונדא קלוניא קשטיליא פורטיגאל פרוצינא
שאצוויי פמונט לומברדיא שווייץ שוואבן פייארן איטשא? צודס זיא
אילזעסא לוטרינגן ווידרא היסן ריינא דורנגן זאקשן מייסין מאריק טינא
מאריק פיהס פולנדא שליוא מערהרין אונגריין אושטרייך שטויארמרק
קערנטין קריינא

Boekaankondiging.

Catalogue of the Hebrew Manuscripts in the Bodleian Library and in the College Libraries of Oxford including Mss. in other languages, which are written with Hebrew characters or relating to the Hebrew language or Literature; and a few Samaritan Mss. compiled by AD. NEUBAUER. With forty facsimiles. Oxford, Clarendon Press. 1886, groot-4^o. XXXII blad. en 1168 kolommen.

Aan het verlangen van de vrienden der Joodsche literatuur, sedert meer dan 25 jaren na de uitgave van den catalogus der in de Bodlesche bibliotheek te Oxford bewaarde drukwerken gekoesterd en geuit, om namelijk een voldoende overzicht te verkrijgen van de schatten in handschrift der genoemde bibliotheek, is dan eindelijk bevrediging gegeven. De zoo lang verbeide catalogus ligt eindelijk voltooid voor ons en het oog verlustigt zich reeds bij een oppervlakkige beschouwing van dit lijvige en toch gemakkelijk te hanteeren boek. De catalogist, onze geachte vriend en medewerker dr. A. Neubauer, de bestuurder der bibliotheek en de *Clarendon Press* hebben alle eer van dit werk en verdienen den dank en de hulde van de beoefenaars der Joodsche literatuur; de eerste, voor de uitmuntende, voorbeeldige wijze, waarop hij zijn zeer moeilijke taak heeft volbracht, de tweede voor de enorme uitgaven aan dit werk ten koste gelegd, en de laatste voor de prachtige uitvoering van dit werk en van de daarbij behorende 40 facsimilés, waardoor het tevens een typografisch prachtwerk geworden is. De in den catalogus gevolgde wijze van beschrijving der handschriften zouden wij ten voorbeeld van andere catalogisten willen stellen. De bewerker bepaalt zich uitsluitend en objectief tot het voor hem liggende handschrift, met vermijding van alle overbodige, niet ter zake dienende uitvoerigheid, zijnsprongen, uitweidingen, citaten en onderzoekingen; hij treedt niet, gelijk sommige andere catalogisten van drukwerken en handschriften, of *would-be* geleerde studiën, in minutieuse, wijdloopige, verwarrende verklaringen. Dr. Neubauer geeft den titel, deelt beknoptelijk

het onderwerp van den inhoud mede, met begin en einde, van elk geschrift, voor zoo veel noodig, vermeldt de namen der schrijvers, zoo die in het handschrift genoemd worden of van elders bekend zijn; het tijdstip, waarop het handschrift geschreven of geëindigd werd, of den vermoedelijken tijd, indien deze niet in het handschrift zelf wordt opgegeven, de namen van de genoemde afschrijvers, vroegere en latere eigenaars, getuigen, en alles wat in verband met de beschrijving bijzondere kennisneming verdient, voorts alles wat betrekking heeft tot het materiaal, formaat, aantal bladen, schriftkarakter, de verzameling, waartoe de codex behoort, catalogi (met geringe uitzonderingen), waarin het vroeger was opgenomen enz. Dit alles zoo beknopt mogelijk en toch duidelijk.

In de voorrede deelt dr. Neubauer den oorsprong en de uitbreiding dezer thans uit 2602 nummers bestaande verzameling. Vele van die nummers wijzen codices aan, die verscheidene geschriften bevatten, veelal van onderling verschillende stof en inhoud. De geschiedenis dezer verzameling loopt over meer dan twee eeuwen. Zij is saamgevoeld uit de geschenken of gekochte verzamelingen 1^o. van den aartsbisschop Laud (1635—40); 2^o. van John Selden (1654); 3^o. Thomas Marshall of Mareschall (1685); 4^o. Robert Huntington (1678—93); 5^o. Edward Pococke (1693); 6^o. uit andere hiervoor niet genoemde verzamelingen of uit handschriften, tot 1852 aangekocht; 7^o. uit 110 Hebr. handschriften, in 1817 door de universiteit van de Canonici collection overgenomen; 8^o. uit de 780 hss. bevattende, in 1829 gekochte verzameling van den rabbijn David Oppenheimer; 9^o. uit de nagelatene Hebr. hss. van wijlen den heer Heimann Joseph Michael te Hamburg, in 1848 ten getale van 860 aangekocht (een daarvan, bevattende het dagboek van David Reubeni en eenige andere geschriften heeft de Bodl. bibliotheek niet ontvangen); 10^o. uit een verzameling van 69 hss., die voor een deel in 't bezit waren van A. Bisliches en in 1850 werden aangekocht; 11^o. uit 63 hss., nagelaten door Is. Reggio en in 1853 aangekocht; 12^o. uit hss. sedert 1853 van

tijd tot tijd aangekocht ¹⁾, en 13^o. de handschriften van Kennicott, die in 1879 uit de Radcliffe-bibliotheek naar de Bodleiaansche werden overgebracht.

Onder deze 2602 codices bevinden zich 28, die tot andere in Oxford bestaande collegiën behooren, voorts 24, in niet-Hebreeuwsche talen geschreven, maar betrekking hebbende op Joodsche literatuur en 11 Samaritaansche hss.

Onder het opschrift: „Concordances of the old and new numbers witt reference of the Catalogue” geeft dr. Neubauer in 8 registers een vergelijking van de oude nummers in vroegere catalogi en van de bibliotheeknummers met die in den tegenwoordigen catalogus, zoodat degene, die in dezen Catalogus een codex uit een vroegeren catalogus wil zoeken, dit terstond kan vinden. Zoo bevat register I de vergelijking van de oude verzameling, door Uri gecatalogiseerd; II, die van de verzameling Oppenheim naar den catalogus van Metz (Hamburg 1826); III, die van de verzameling Michael (catal. Hamburg 1848); IV, VI en VIII, die van de kleinere verzamelingen; V die van de nummers in den Bodleiaanschen catalogus van 1697.

De handschriften zijn in den catalogus systematisch en dan weder chronologisch als volgt gerangschikt: I. Handschriften van den Bijbel (174 NN.); II. Vertaling van den Bijbel (Chaldeeusche, Arabische, Perzische, Romaansche, Duitsche) (25 NN.); III. Midrasj en verklaringen daarvan (32 NN.); IV. Commentariën en supercommentariën (206 NN.); V. Talmoed, *Halacha*: A. Tekst en verklaringen (65 NN.); B. Tosafot en novellen (119 NN.); C. Compendiën en casuistische decisiën (277 NN.); D. Responsen (38 NN.); E. Methodologie (8 NN.); F. Verzameling van geboden en verboden (44 NN.); G. Minhagiem en ri-

¹⁾ Hoewel dit niet in den Catalogus wordt opgemerkt, vonden wij toch sub N^o. 21 een oud bekende, namelijk N^o. 2100 uit de auctie Da Costa (1860), destijds voor f 300 (zonder de opgeld) verkocht.

tualia (19 NN.); VI. Talmoed, *Haggada*: A. Haggadische verzamelingen (28 NN.), B. Haggadische aantekeningen (40 NN.), C. Homiliën (46 NN.); VII. Liturgiën en verklaringen daarop: A. Machazor, naar Fransch-Duitsch-Poolschen ritus (37 NN. en naar den ritus van Asti, Fossano en Moncalvo (מנצח) 1 N.), B. Machazor, Italiaansche ritus (16 NN.), C. Machazor, naar den ritus van Avignon (5 NN.), D. Machazor, naar den ritus van Corpentras (3 NN.), E. Machazor, naar den Griekschen ritus (5 N N.), F. Machazor, naar den Spaansch-Oosterschen ritus (11 NN.), G. Siddoer, volgens de Geonim (2 N N.), H. Siddoer, naar den Fransch-Duitsch-Poolschen ritus (34 NN.), I. Verschillende riten (19 NN.), J. Jotserot, naar Fransch-Duitsch-Poolschen ritus (7 NN.), K. Seliechot, naar Fransch-Duitsch-Poolschen ritus (8 NN.), L. Seliechot, verschillende riten (7 NN.), M. Kinnot (3 NN.), N. Haggada (3 NN.), O. Hymnen en gelegenheidsgebeden (50 NN.), P. Commentaren (10 NN.), Q. Vertalingen (9 NN.), R. Gebeden met kabbalistische commentaren (24 NN.); VIII. Theologie, filozofie en ethica. Theologie (104 NN.), filozofie (94 NN.), ethica (43 NN.); IX. Masora, taalkunde en lexicografie (113 NN.); X. Kabbala (455 NN.); XI. Poëzie en berijmd proza (48 NN.); XII. Mathematiek, astronomie, astrologie, magica en cosmografie (89 NN.); XIII. Geneeskunde (69 NN.); XV. Varia: Polemische literatuur (67 NN.), historische literatuur (32 NN.), Brieven en verschillende documenten (24 NN.), Registers en catalogi (14 NN.), Verzamelingen enz. (33 NN.); XV. Samaritaansche handschriften (11 NN.). — Daar echter, gelijk wij reeds hierboven hebben opgemerkt, de hier beschrevene verzameling vele codices bevat, waarin geschriften van verschillenden aard voorkomen, zal men, ter verkrijging van een volledig overzicht van al de tot een dezer rubrieken behorende geschriften, wèl doen, het register der „Titles, Anonymous Treatises, and Classification of Subjects” te raadplegen, waar onder zeker hoofd (b. v. אנרות, אישקאש, אלפא ביתא, רקדוק, דרשוה etc. etc.) verwezen wordt naar alle op dat hoofd betrekking hebbende schrijvers en werken.

De bruikbaarheid van dezen catalogus wordt zeer verhoogd door de daaraan toegevoegde alfabetische registers van I de namen der schrijvers ¹⁾, II der vertalers, III der familienamen, IV de titels van de geschriften en van de classificatie der onderwerpen, V van de namen der afschrijvers, VI der bezitters ²⁾, VII der getuigen, VIII der

¹⁾ In dit register vinden wij den naam Isaac Kohen met een vraagteeken als auteur van de verzamelingen van gedichten אבני הפן en אבני סגולה, vermeld sub NN. 1996 en 1997, wiens naam daar, gelijk in meer andere zijner geschriften, worden aangeduid door שיה יצחק ושפתי כהן. Deze heette *Isaac de Elia Chiskia Cohen Belinfante*, en was ook een uitmuntend bibliograaf, zooals blijkt uit een bibliografisch werk in handschrift, in 't bezit van onzen vriend den heer D. R. Montezinos alhier. — Waarom dr. Neubauer in het register der titels enz. achter den titel אבני הפן den naam Isaac Kohen met en achter אבני סגולה zonder vraagteeken plaatst, weten wij niet.

²⁾ Terloops zij hier medegedeeld, dat wij hier vermeld vinden als vroegere bezitters van het sub N^o. 1253 beschreven exemplaar van מורה נבוכים: „Gebrüder Levi & Jacob Gompertz, Banquier zu Cleve, 1628”. De eerste dezer broeders was vermoedelijk de overgrootvader van „Benedictus Levi Gompers” (בענדיט נייאמענין), „Burger en Banquier tot Nymegen”, zooals hij in een staatsstuk van 1745 genoemd wordt, en van diens broeder Josua Feiwelman ben Loeb קלויא of קלויא, die in Amsterdam in 1738 is overleden en te Muiderberg werd begraven. In het door S. I. Mulder in diens uitgave van ס' הדוים medegedeelde grafschrift N^o. 14, wordt deze als mede-oprichter van de Nieuwe synagoge en het kerkelijk bad genoemd. Beide broeders Benedictus en Josua Feiwelman waren maecenassen van de Joodsche wetenschap, gelijk o. a. blijkt uit de voorreden van de הרושי הרישכיא, uitg. Amsterdam 1729, en van de תשב"ץ, mede aldaar in 1741 verschenen. De eerste, Benedictus, blijkt een zeer aanzienlijk en bij 's lands regeering, en ook in het buitenland zeer invloedrijk man te zijn geweest. Wij

censoren, welke de geschriften, waarbij hun namen voorkomen, onderzocht hebben of er niets in voorkwam, wat hun anti-christelijk toescheen of hen daarvan gezuiverd hebben. Van deze censoren komen er niet minder dan 34 voor. Wat wij in dit register niet begrijpen zijn de vaak zeer ver van elkander af liggende jaartallen, waarin sommige dezer censoren hun bedrijf geoefend hebben. Zoo vindt men bij Gio. Domenico Vistorini de jaren 1520 en 1609, bij Fra Luigi de Bologna de jaren 1501 en 1599 vermeld. Of hebben we hier aan ouverbeterd geblevene schrijf- of drukfouten te denken? — Het laatste register (IX) geeft de alfabetische lijst der in de hss. voorkomende geografische namen, die echter niet hier, maar met andere in een door dr. Neubauer in bewerking zijnde werk over de in Joodsche werken voorkomende geografische namen verklaard zullen worden.

Van een bijzonder hoog belang is deze catalogus door de merkwaaardige historische aantekeningen, welke vele handschriften bevatten en door dr. Neubauer zijn medegedeeld. — Voor de paleo-

vonden althans van hem onder veel meer vermeld, dat vooral door zijn tusschenkomst en medewerking in de jaren 1718 en 1719 de bisschop van Keulen tot bisschop van Munster en Paderborn werd verkozen, en dat hem in 1748 als leverancier van het Nederlandsche leger door de Staten-Generaal vrijdom van belasting werd verleend voor de levering van 100000 en 200000 rations fourage. Ook schijnt hij en een zijner te Amsterdam gevestigde neven, zoon van Josua Feiwelman, in 1744 en 1745 krachtige pogingen te hebben aangewend bij de Staten-Generaal, om bij keizerin Maria Theresia voor de door haar bevolene verbanning van de Joden uit Boheme in de bres te springen, aan welk verzoek de Staten-Generaal ook gevolg gegeven hebben. Van dit zeer in aanzien geweest zijnde geslacht zijn nog in Amsterdam en elders onder den naam van *Gomperts* of *Gompertz* afstammelingen in leven. — Eerlang hopen wij in dit tijdschrift uitvoerig op de Gompertzen terug te komen.

grafie verdienen in 't bijzonder de aandacht van beoefenaren dezer wetenschap de 40 prachtig uitgevoerde fac-simileplaten in folio, die met een beknopte, maar belangrijke voorrede aan den catalogus zijn toegevoegd. Men leert er de verschillende schrifttypen in verschillende tijden en landen uit kennen; de vergelijking er van kan strekken tot bepaling van tijd en land, waarin eenig Hebreeuwsch handschrift zonder opgave van tijd of afschrijver geschreven is. Op deze platen zijn de Hebreeuwsche karakters van Spaansche, Fransche, Italiaansche, Duitsche, Grieksche en Arabische schrijvers of copïisten nauwkeurig afgebeeld. Elke plaat bevat twee bladen, het eene, het fac-simile, het andere in ons tegenwoordig quadraatschrift de teruggave daarvan. Men vindt er o. a. de handteekeningen van Maimonides, van den eersten uitgever der Masora, den later gedoopten Jacob b. Chajjim Ben Adonia enz.

Nogmaals onze oprechte hulde en dank aan allen, die de uitgave van dezen prachtigen en in vele opzichten hoogst belangrijken catalogus hebben mogelijk gemaakt.

שלחן ערוך יורה דעה הלכות כבוד אב ואם זה השלחן לפני י"י אשר
עמד את ערכו ראש כל עדת בני ישראל רצן של כל בני הגולה
רבינו יוסף קארו ז"ל. ואתו היה אחרי-סמך למטה דן גאון הגאונים רבינו
משה איסרלש הרמ"א ז"ל בעל ההגה. ועתה מחדש יתן אל הנשיאים
שני המשות. משה נפתלי. והנחת לפני העדות אשר יצער לך שמה כי
העדות והחקים מחוקקי ישראל רבותינו ז"ל נאמנו מונחות על המוסדות
אשר "וינח משה לפני יי צאהל העדות" משה הלוי יואל פרחי-התלמוד ויין
ליך-הפוסקים ויגמל שקדים בהלכה ברורה לפני השוקדים על דלתת-היוס
יום בפלגות ישראל ויראו ויקרא איש מטהו מידי נפתלי הלוי בן לא"א מורי
(22) en 180 הרב הדין מוה"ר פנחס ואז הלוי כ"י. ווין... תרמיד לפיק
bladzijden klein folio.

Doel en strekking van dit ons eerst ten vorigen jare ter aankondiging toegezonden werk worden den lezer in des schrijvers

Hebreeuwsche voorrede uitvoerig medegedeeld. Beknoper heeft hij hetzelfde gedaan in de Duitsche inleiding, welke met een Engelsche vertaling, onder den titel: „Introduction to the Work שני הכטות which consists of two commentaries on Hilchut Kibbud Av Woem [Sjoelchan aroech Jore Dea, §§ 240 en 241]. . . . written in German by Rev. Naphtali Levy, translated into English by *****” afzonderlijk als brochure in 8°. is verschenen. Wat de schrijver met zijn commentaren beoogt, gelooven wij het best met des schrijvers eigen woorden in zijn Duitsche inleiding te kunnen kenbaar maken: „Das Ziel — schreibt hij — welches ich mit diesen zwei hebräischen [in den bovenstaanden Titel genoemde] Commentaren anstrebe, ist nicht allein ein rabbinisch casuistisches Aufklären dieser Gesetzparagraphen, ein tieferes, scharfsinniges Forschen halachischer Natur, sondern zugleich die Darlegung der Quellen der Halacha und die logische Entwicklung derselben und dadurch diesen schönsten Theil der jüdischen casuistischen Ethik unseren edlen jüdischen Häusern in seinem herrlichen Glanze zu zeigen, das Pflichtgefühl der Kinder zu Eltern und Erziehern zu wecken und zu beleben. . . . Jetzt ist es notwendig den geistigen Zusammenhang zwischen Schulchan-Aruch und seinen Details einerseits, mit seinen Quellen und Wurzeln anderseits bis zu den Tiefen der heiligen Schrift zu zeigen; zu erweisen, wie die Gesetze in der biblischen Literatur factisch begründet sind. Dies war ein wesentliches Moment, das ich in meiner Arbeit im Auge behielt.

Die neue Zeit hat aber nicht nur die Begründung des Alten notwendig gemacht, sondern eine Reihe neuer Fragen angeregt, welche ihre Lösung auch gegenüber dem halachischen Geiste der Tradition forderten.

Dies bringt mich, solche Fragen mit in meine Abhandlung hineinzuziehen und vom talmudischen Gesichtspunkte aus zu beleuchten, z. B. die Emancipation der Frauen, die Erziehung, die moralische Förderung.

Die klare, nüchterne Anschauung unserer חכמינו ז"ל habe ich

darzulegen mich bemüht, um zu zeigen, wie sie wohl mit den Anschauungen der modernen Zeit harmoniren können.

Insbesondere wandte ich meine Aufmerksamkeit der reinen Humanität der Talmud-Weisen zu und zeigte deren stricte Ausführung in den פוסקים und jeder Kenner rabbinischer Schriften wird mir zugestehen müssen, dass ich die rabbinischen Aussprüche und Satzungen ihrem originellen Geiste nach, ohne tendenziöse Modification ihres Sinnes klar wiedergegeben habe.

Auf diese Weise glaube ich nicht nur manche schwierigen halachischen und rabbinischen Sätze aufgeheilt zu haben. Vielmehr glaube ich durch den Nachweis, als sämtliche Halachot über כבוד אב ואם in der Bibel begründet sind, die Echtheit der mündlichen Lehre und durch die Herstellung der sprachlich und logisch richtigen Formulirung der rabbinischen Satzungen in einer sich für den Nichtjüden einleuchtenden Weise, die Vernünftigkeit der rabbinischen Lehren erhärtet zu haben. So hoffe ich, die Autorität des Sulchan-Aruch von neuem in ihrer Sanctionirung befestigt und Verehrer demselben geschaffen zu haben, auf dass das traditionelle Judenthum tiefe Wurzel in den Herzen der Jugend schlage und ihre moralische und ethische Uebung dem Judentume zur Ehre gereiche”.

Uit het hier medegedeelde zal men kunnen verklaren den grooten omvang van dit werk, waaraan maar twee paragrafen van den rituaal-codex ten grondslag liggen; werd de geheele codex dus behandeld, dan zou er een werk voor den dag komen van zooveel deelen, dat zij een heele bibliotheek vormen.

Onder den titel קדש נפתלי wordt van blz. 154—180 een heele reeks van brieven medegedeeld, tusschen den schrijver en vele geleerden over de door den schrijver behandelde onderwerpen in dit boek gewisseld.

Het werk, typografisch keurig uitgevoerd, is in twee papier-soorten verschenen, de eene, groot papier, à 10½ shilling, de andere, gewoon papier en natuurlijk kleiner formaat, à 6½ shilling, beide formaten goed gebonden.

Tables du calendrier juif depuis l'ère chrétienne jusqu'au XXXe siècle avec la concordance des dates juives et des dates chrétiennes et une méthode nouvelle pour calculer ces tables par ISIDORE LOEB. Paris à la librairie A. Durlacher 1886. 24 bladzijden, 21 blz. met 19 tabellen en 1 blz. met 2 inhoudsopgaven, de laatste naar alfabetische volgorde. gr. 4^o.

De titel van dit door de *Société des Études juives* uitgegeven, op zwaar velijn papier splendied gedrukte werk geeft reeds den inhoud daarvan te kennen. De in zoo vele opzichten, vooral op Joodsch-wetenschappelijk gebied ijverig werkzame en verdienstelijke heer Isidore Loeb, ook als secretaris der *Alliance Israélite Universelle* hoogst gunstig bekend, geeft hier een ingenieuze en beknopte methode en tafels ter berekening van den Joodschen kalender. De tabellen zijn zoodanig ingericht, dat men met gebruikmaking van de voorafgaande inleiding, de beschrijving en toepassing der tabellen, in drie talen, Fransch, Duitsch en Hebreeuwsch, geschreven, op een eenvoudige wijze alles wat tot de kalenderberekening voor het gegeven aantal jaren behoort en voor de oplossing van kalendarische vragen, sommige naar verschillende methoden, gemakkelijk kan vinden.

Sermons et allocutions par ZADOC KAHN, Grand-Rabbin de Paris. Deuxième série. Paris, A. Durlacher. 1886. (IV), 378 en (IV) blzz. 12^o.

Deze bundel levert weder de bewijzen van de bekende kanselwelsprekendheid des Parijschen rabbijns, en de daarin bevatte leerredenen zullen met genoegen en stichting gelezen worden. Hij bevat 15 op zekere dagen en bij verschillende gelegenheden gehouden preeken en 4 iuwijdingsreden. De eersten hebben tot thema: le sentiment religieux; la loi du sacrifice; la prière; nous sommes les enfants de Dieu; la voix de Dieu; le prix de la vie; la pureté des mœurs; la prédication israélite; la famille

juive; le Dieu du Judaïsme; l'Alliance israélite; la jeunesse israélite et le Judaïsme; les montagnes d'Israel; la Providence divine; le Schema. De vier inwijdingsredevoeringen werden uitgesproken bij de inwijdingen van de synagoge in de rue des Tournelles, van die in de rue de Buffault, van het bidlokaal in het Israëlietisch seminarium en van het nieuwe bidlokaal der Société de l'Étude talmudique. In al deze redevoeringen handhaaft de heer Kahn zijn roem als talentvol welsprekend kanselredenaar.

LÉONCE REYNAUD, *ancien trésorier payeur général, la France n'est pas juive. Troisième édition. Paris, Morot Frères et Chuit, 1886.*

Dit boek van een aanzienlijk oprecht Katholiek is gericht tegen het eerste deel van Drumonts pamflet *la France juive* en bevat een warm pleidooi voor de Fransche Joden en een krachtige weerlegging van de valsche en lasterlijke beweringen van Drumont. Aan het slot van het derde boek, het laatste van dit werk, schrijft de heer Reynaud: „Quant à votre aversion pour les Juifs, qui a seule inspiré *la France juive*, où vous avez accumulé tous les griefs anciens et modernes qu'il vous a été possible de vous procurer, elle vous a fait dépasser le but par son exagération même. Les confiscations de biens et les proscriptions de certaines catégories de citoyens ne sont plus de notre siècle, et tous les Français sont égaux devant la loi, qui est notre suprême sauvegarde.

En terminant cette analyse de votre premier volume, je tiens à répéter que nous ne subissons nullement l'influence juive, qui pour moi serait bienfaisante, parce qu'elle développerait nos instincts de travail et d'économie.”

Het boek is der lezing overwaardig.

Die jüdischen Kolonien in Russland. Kulturhistorische Studie und Beitrag zur Geschichte der Juden in Russland. Nach den Berichten des russisch-israelitischen Journal's „Woschod“ und nach eigenen in den russisch-jüdischen Kolonien selbst gemachten Beobachtungen, bearbeitet von JULIUS ELK. Frankfurt a.M., J. Kauffmann. 1886. (VIII) en 220 bladz. 8°.

„Het in St. Petersburg verschijnende Russisch-Israëlietische tijdschrift *Woschod* — zegt de schrijver in de voorrede — gaf in 1882 een lange reeks van gedetailleerde, aan officiële stukken ontleende berichten, welke even waarachtige als interessante resultaten over het ontstaan en de ontwikkeling van het Russisch-Joodsche koloniale wezen aanbieden. Deze zeer omvangrijke berichten van den *Woschod* leverden mij het hoofdmateriaal voor de volgende, in de hoofdstukken I—VI op beknopte wijze, als overzicht bewerkte geschiedenis der Russisch-Joodsche koloniën. Daar echter genoemde berichten veelvuldig onderwerpen en feiten aanraken, welke volstrekt onverstaanbaar zouden zijn voor den lezer, die met Russische omstandigheden en toestanden min of meer onbekend is, heb ik overal daar, waar mij zulks onvoorwaardelijk noodzakelijk toescheen, de noodige verklaringen en ophelderingen onmiddellijk saamgevlochten met den tekst, aan de berichten van den *Woschod* ontleend.

Evenzoo achtte ik mij in het belang van den Duitschen lezer verplicht, als inleiding aan de speciale geschiedenis der Russisch-Joodsche koloniën te doen voorafgaan een kort algemeen overzicht der gewichtigste gebeurtenissen, welke de geschiedenis der Russische Joden, beginnende van de oudste tijden tot aan het tijdstip van de oprichting van Joodsche koloniën oplevert, en aan het slot eenige opmerkingen te laten volgen over de Duitsche en Joodsche koloniën in Rusland, welke ik ter plaatse zelve uit eigene aanschouwing heb leeren kennen”.

Ten einde den rijken inhoud van dit boek eenigszins te doen kennen, nemen wij de *Inhalts-Verzeichniss* hier over.

Einleitung: Ursachen der neuesten Excesse gegen die Juden in Russland. — Geschichte der Juden in Russland. — Das jüdische Chosarenreich. — Geschichte der Juden in Polen. — Beginn der Judenfrage in Russland. — Iwan III. — Iwan IV. — Alexei Michaelowitsch. — Peter der Grosse. — Die Leibeigenschaft. — Katharina I, Peter II, Anna Iwanowna. — Paul I, Alexander I.

Abschnitt I.: Gründung jüdischer Kolonien unter Alexander I. — Verordnung Nicolaus I über Gründung jüdischer Kolonien in Neu-Russland. — Verhalten der Judenschaft gegen dies Projekt. — Kankrin's sibirisches Kolonial-Projekt. Begeisterung der Juden hierfür. — Memoire des Gouverneurs von Minsk. — Memoire Diakow's über Gründung jüdischer Kolonien in Polen. — Ueberfüllung der polnischen Städte mit Juden. — Drebusch über die traurige Lage der polnischen Juden. — Beginn der Auswanderung polnischer Juden nach Sibirien. — Veto des Kaisers gegen das sibirische Kolonial-Projekt.

Abschnitt II.: Bludow. — Benkendorfsches Memoire. — Erlass gegen Vermehrung der Juden in Sibirien. — Dekret über Gründung jüdischer Kolonien in Cherson. — Die Leibeigenschaft und das Ministerium der Krondomänen, — Erlebnisse der freiwillig nach Sibirien ausgewanderten Juden. — Traurige Lage der als Kolonisten designirten Juden. — Wassilew. — Bludow'sches Memoire. — Streitigkeiten zwischen Bludow und Kisselew. — Komarow'sches Memoire. — Tabelle über die Kolonien. — Uebertragung der Oberleitung der Kolonien an Woronzow. — Reise Nicolas I nach Lithauen. — Borakterew's Entsendung in die Kolonien. — Die polnischen Gouverneure. — Oberst Demidow mit Oberleitung der Kolonien beauftragt. — Streitigkeiten zwischen Woronzow und Kisselew.

Abschnitt III.: Gründung jüdischer Kolonien in Lithauen. — Trostlose Zustände in russisch Polen. — Ueberfüllung der polnischen Städte mit Juden. — Korruption der jüdischen Deputirten. — Juden-Rekrutirung. — Dekret über die jüdischen Kolonien in

Lithauen. — Drebusch Memoire über die polnischen Kolonisten und die jüdischen Deputierten. — Verhandlungen der polnischen Gouverneure mit Feodorow. — Entscheid über Subvention der Kolonisten. — Beginn der Auswanderung der Kolonisten aus Polen nach Cherson.

Abschnitt IV.: Kisselew-Bludow'sches Memoire. — Uwarow's Projekt der Reorganisation des jüdischen Schulwesens. — Sprachverhältnisse in Polen. — Abmarsch der subventionierten Kolonisten nach Cherson. — Behandlung der Kolonisten auf dem Marsch. — Tabelle der Kolonisten-Transporte. — Transport der Kolonisten zu Wasser nach Kremenschug. Ausbruch von Epidemien unter den Kolonisten. — Dr. Schindler und Gouverneur Hesse. — Beschwerdeschrift der Witebsker Juden. — Ueberfüllung der alten Kolonien mit Kolonisten. — Schreiben Benkendows an Kisselew. — Woronzow's Verhalten.

Abschnitt V.: Ossigow's Memoire. — Zweitheilung der Oberleitung der Kolonien. — Untersuchung der Beschwerden der Kolonisten. — Entrüstung des Gouverneurs von Minsk. — Eintreffen zahlreicher Kolonisten-Familien in Neu-Russland. — Gründung von vier jüdischen Kolonien. — Betrügereien des Obersten Demidow. — Lewschin's Memoire. — Neuer Kolonial-Gesetz-Codex. — Karzew's Memoire. — Tabelle der Kolonien. — Definitive Unterstellung aller jüdischen Kolonien unter das Ministerium der Krondomänen.

Abschnitt VI.: Rechtfertigungs-Bericht des Gouvernements von Neu-Russland. — Gründung vier neuer jüdischer Kolonien. — Memoire des Herrn Hann. — Die deutschen Kolonien in Russland. — Kisselew's Verdienste um die jüdischen Kolonien. — Jetziger Zustand der jüdischen Kolonien.

Bij de lezing van dit voor de geschiedenis en de kultuur der Russische Joden hoogst belangrijke, in vloeienden en boeienden stijl geschreven werk kan men zich een voorstelling maken van hetgeen zij tot den bloei van het Russische rijk konden bijdra-

gen, indien zij met hun Christelijke landgenooten gelijke bescherming en gelijke rechten genoten.

In memoriam Rev. Dr. Isidor Kalisch, of Newark, New Jersey. 1886. Zonder naam van plaats en uitgever. (IV) en 65 blzz. gr. 8°.

Dit geschrift, versierd met een fraai portret in staal en een fac-simile van den op 11 Mei 1886 overleden hervormingsgezinden rabbijn dr. I. Kalisch, geboren 15 November 1816 te Krotschin in Posen, bevat een levensbeschrijving van hem door een ongenoemde, waaruit men den overledene o. a. leert kennen als een vruchtbaar schrijver, dichter en vertaler, die in verscheidene gemeenten van Noord-Amerika, in welk land hij 29 Aug. 1849 was aangekomen, als rabbijn heeft gefungeerd. Deze levensbeschrijving wordt gevolgd door een beschrijving zijner lijkstaatsie, de lijkrede, gehouden door dr. G. Gottheil, predikant bij de gemeente *Emanuel* te New-York, een gebed, uitgesproken door den heer Joseph Leucht van de gemeente B'nai Jeshurun, te Newark, en een condoleance-besluit van de vereeniging *die treue Schwestern* te Milwaukee, Wisconsin, welke vereeniging door den overledene was opgericht tijdens hij daar als rabbijn fungeerde.

משנת עולם קמן מסכת נתוח חזרה וסדרה עזרית ד"ר בנימין שרשוקי והגיהה ותקן לשונה הרב החכם העלם יחיאל מירל פ"ק. ירושלים תרמ"ו.

Ook met den Duitschen titel: *Die descriptive und topographische Anatomie des Menschen von Dr. BENJAMIN SCHERSCHESKY.* Jerusalem 1886. Druck von A. M. Luncz. (II), VI en 70 blzz. kl. 8°.

Dit boekje levert opnieuw het bewijs, hoe men de Hebreeuwsche taal kan gebruiken voor de wetenschappelijke behandeling van een abstract onderwerp als het hier behandelde, dat voornamelijk tot

doel heeft, hen, die zich met halachische studien bezig houden, bekend te maken met de hedendaagsche kennis der anatomie, ten einde hun behulpzaam te zijn in de juiste opvatting en verklaring der met die wetenschap in verband staande halachot. Immers zoe schrijft de corrector de heer Pines in zijn als voorrede geplaatsten brief aan den schrijver, כמה גופי הלכות תלויים בידעית, ועד היום לא שט אחד מהתלמידים מערכה האיצרים בגופי בעלי החיים. ועתה הוצאת על פי יסודי חכמי הגדולים אל לבו להתחקות על שרשי הידיעה הזאת על פי יסודי חכמי הגדולים יצין דרכו ולא יכשל כי אם בפלפולים ובהשערות מסתפק וצוגה מגדלים על יסודות רעועים, ידעתי מאד כי לא משגאת החכמה והסדר בידעיה פנו התלמידים עורף ללמוד הידיעה הזאת כמו לשאר הידיעות העוזרות להבנת תורתנו הקדושה כי אם מחסרון ספרים הגונים המדברים עזרית כלעזרים. Nu is 't wel waar, gaat de heer Pines voort, dat uw boek handelt over de anatomie van den mensch, terwijl de halachot, die door de anatomie verklaard moeten worden, meestal betrekking hebben op de anatomie van het dier, toch geloof ik, dat uw boek van groot nut zal zijn, omdat de talmuodbeoefenaren daardoor zullen opgewekt worden tot een vergelijkende anatomie van dier en mensch שוב האלה דברים לחקירה האלה שוב ומכיון שפתח השער לחקירה דברים האלה שוב ועשו גם חיל.

De heer Pines moet aan de eene zijde opmerken, dat des schrijvers opsomming van de beenderen des menschen afwijkt van die in *Oholot*, I, 8, daar deze 248 leden vermeldt, terwijl de heer Scherschewsky slechts van 211 spreekt en in de gedetailleerde beschrijvingen de cijfers van elkander verschillen. Voor sommige dier verschillen meent hij een oplossing gevonden te hebben, en wat de andere betreft, hoopt hij die door meerdere en verdere studie te zullen vinden.

Doch aan den anderen kant bleek hem het groote nut van het werkje des heeren Sch., doordien daarin de woorden onzer wijzen bevestigd worden, waardoor de halacha beslist wordt volgens Rasji en Maimonides. Zoo b. v. wat betreft het **זין הפרשות** in Tractaat Cholin fol. 45, of de Misjna van tractaat Nidda: **משל חכמים באשה**.

Wat de woordvorming der technische termen betreft, acht de heer Pines het משורש ע"פ משקל להיק ומושרש לשיק מאלו אשר להחזיק בשיטות שאין מזרורות לנו, לעומת זה אין דעתי נוחה ממציאי מלים כאלה שאינן אלא העתקות מהשפות הלועזיות וגולוקחי מלות מחז"ל שלא ירדו לסוף כונתם וממעגלי מלות חז"ל בחשבם כי אופן שמוש חז"ל בהן סותר לאופן שמוש הכתובים בהן.

Deze verkeerde methoden toont hij door sprekende voorbeelden aan uit het beroemde werk תולדות הטבע van den hr. Abramowitz.

Aan den voet der bladzijden wordt elke gebezigde Hebr. term teruggegeven door den wetenschappelijken Latijnschen term, b. v. למטה (anatomia), שֵׁלֶד (skelet), לפני (ante), לאחר (post), גוף (supra), למטה (infra, sub), מחוץ (extra), מבפנים (intra), גוף (corpus), עור (integumentum commune), bestaande in העליון (epidermis), האמצעי (cutis) en התחתון (textus subcutaneus) enz.

De prijs van dit boekje is 1 roebel of 2½ franc, waarvoor het te verkrijgen is bij den heer dr. Benjamin Scherschewsky, Jerusalem, Palästina.

קורות הפילוסופיאה החדשה אשר און וחקר והכין פאציום מיעזעס.

Ook met den Latijnschen titel: *Historia philosophiae recentioris* en met den Duitschen *Geschichte der neuern Philosophie*, *bearbeitet und dargestellt von* FABIVS MIESES. Leipzig, Moritz Schäfer. 1887. (II), VIII en 160 blzz. 8°.

„Indien men ook den schrijver van dit werk de hem toekomende erkenning voor den noesten vlijt, dien het vereischte, alsmede voor de gemakkelijheid, waarmede hij de nieuw-Hebreeuwsche taal schrijft, geenszins mag onthouden, mag men evenwel de waarde en de beteekenis dezer en dergelijke schriften in de Hebreeuwsche taal geenszins overschatten. Ja, men mag zelfs de vraag stellen, aan wien wil deze arbeid inderdaad de kennis der nieuwere wijsbegeerte eigen maken. Hij, die de Duitsche taal machtig is, bestudeert met meerder nut Kant, Jacobi, Fichte en Schelling in de oorspronkelijke taal en volgt ook gemakkelijker en spoediger een Duitschen leiddraad. De schrijver zelf heeft het immers

noodig geacht, om naar de door hem gevormde wetenschappelijke technische termen in de Hebreeuwsche taal de uitdrukkingen van het origineel, waarnaar zij gevormd zijn, toe te voegen, omdat een groot deel dezer Hebr. uitdrukkingen zonder deze bijvoeging of in het geheel niet verstaan, of zeer licht misverstaan konden worden. Men mag wel als zeker aannemen, dat hij, die deze wetenschappelijke technische uitdrukkingen verstaat, ook zoodanige mate van algemeen wetenschappelijke vorming bezit, om die filosofische werken in het origineel te kunnen bestudeeren”.

Zoo begint de beschouwing in *Jeschurun* van 17 Febr. '87 en wij zijn het met dat oordeel volkomen eens. Het schijnt, zooals ook in *Jeschurun* uit de opdracht aan de vereeniging מרבי ההשכלה זישראל ברוסיא te St. Petersburg vermoed wordt, hoofdzakelijk voor de Russische Joden geschreven te zijn.

Dit eerste deel, zooals uit de voorrede blijkt, handelt over Kant en zijn leerlingen en bestrijders: Jacobi, Reinhold, Fries, Schulze, Salomon Maimon, Fichte, Schelling en anderen. Hoe de schrijver kan spreken van Maimons ליהודים ולהידויות begripen wij niet. Hij schijnt diens autobiographie niet gelezen te hebben; inderdaad vinden wij die ook niet onder Maimons geschriften bij hem vermeld. Daarentegen lezen wij met genoegen zijn scherp afkeurend oordeel over Spinoza in een zeer uitvoerige noot. Maimon moge in zijn haat tegen Joden en Jodendom zoo ver niet zijn gegaan als Spinoza, maar van ליהודים ולהידויות te spreken, is toch wat al te kras.

Het boek is net en op goed papier gedrukt.

Eenige boekaanmeldingen moeten wegens plaatsgebrek tot de volgende aflevering blijven liggen, die reeds ter perse is en, naar wij hopen, eerlang het licht zal zien.

RED.

Jacob ben Isaac Roman's Bücherverzeichniss,

Ms. Oxford Pock. 12 (Catal. N^o. 2314 und Addenda),

mitgetheilt von A. NEUBAUER.

Die beiden Brüder Hiskiah und Jacob ben Isaac ibn Bakudah (17. Jahrhundert in Constantinopel. Vergl. Steinschneider's Catal. libr. hebr. Bodl. sub vv. und Addenda, auch S. 844 und 910) scheinen sich viel mit hebräischer Bibliographie beschäftigt zu haben. Jacob ist Autor des hebräischen-arabischen Wörterbuches (Ms. Paris 1277), Abschreiber und Besitzer vieler Hdschr. (vergl. die Indices meines Cataloges, Oxford, und Nachträge, die ich zur Zeit zum Pariser Catalog zu geben gedenke). Jacob correspondirte mit Buxtorf und gab ihm Nachträge zu seiner *Bibliotheca rabbinica*, die in der Ausgabe von 1640 gedruckt sind. Das Verzeichniss, das ich aus der Oxford Hschr. mittheile, war vielleicht die Basis der Zusätze. Dass Jacob Roman der Autor dieses Verzeichnisses ist, hat schon Geiger und Steinschneider erkannt (Catal. Bodl. col. 1910), welches ich erst in den Addenda geben konnte. So mager auch das Verzeichniss ist, da fast keine Autoren angegeben sind, so mag es doch Dr. Steinschneider nützlich sein für seine Nachträge zu Benjacob's אוצר הספרים, Nachträge, die einen starken Band bilden werden, und wo auch ein alphabetischer Register der Autoren zu Ende gegeben wird. Möge ihm Gott langes Leben und Kraft verleihen, um diese wichtige Arbeit, so wie auch seine in Paris gekrönte Preisschrift über die jüdischen Uebersetzer, zu Ende zu bringen. Das Verzeichniss, obzwar in der Hschr. alphabetisch, ist in den einzelnen Buchstaben nicht ganz alphabetisch gegeben; ich habe die alphabetische Ordnung der Bequemlichkeit wegen hergestellt, und in zweifelhaften Stellen angegeben welcher Titel vorangeht. Aus dem häufigen Worte

noodig geacht, om naar de door hem gevormde wetenschappelijke technische termen in de Hebreeuwsche taal de uitdrukkingen van het origineel, waarnaar zij gevormd zijn, toe te voegen, omdat een groot deel dezer Hebr. uitdrukkingen zonder deze bijvoeging of in het geheel niet verstaan, of zeer licht misverstaan konden worden. Men mag wel als zeker aannemen, dat hij, die deze wetenschappelijke technische uitdrukkingen verstaat, ook zoodanige mate van algemeen wetenschappelijke vorming bezit, om die filosofische werken in het origineel te kunnen bestudeeren”.

Zoo begint de beschouwing in *Jeschurun* van 17 Febr. '87 en wij zijn het met dat oordeel volkomen eens. Het schijnt, zooals ook in *Jeschurun* uit de opdracht aan de vereeniging מרבי ההשכלה te St. Petersburg vermoed wordt, hoofdzakelijk voor de Russische Joden geschreven te zijn.

Dit eerste deel, zooals uit de voorrede blijkt, handelt over Kant en zijn leerlingen en bestrijders: Jacobi, Reinhold, Fries, Schulze, Salomon Maimon, Fichte, Schelling en anderen. Hoe de schrijver kan spreken van Maimons ליהודים ולהידות begrijpen wij niet. Hij schijnt diens autobiographie niet gelezen te hebben; inderdaad vinden wij die ook niet onder Maimons geschriften bij hem vermeld. Daarentegen lezen wij met genoegen zijn scherp afkeurend oordeel over Spinoza in een zeer uitvoerige noot. Maimon moge in zijn haat tegen Joden en Jodendom zoo ver niet zijn gegaan als Spinoza, maar van ליהודים ולהידות te spreken, is toch wat al te kras.

Het boek is net en op goed papier gedrukt.

Eenige boekaan kondigingen moeten wegens plaatsgebrek tot de volgende aflevering blijven liggen, die reeds ter perse is en, naar wij hopen, eerlang het licht zal zien.

RED.